

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

РАКОВИЧ ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ

УДК 338.43:631.1

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ
СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ**

Спеціальність: 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»
Галузь знань 07 «Управління та адміністрування»

*Подається на здобуття ступеня
доктора філософії*

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, наукових результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ О. І. Ракович

Науковий керівник: Кравчук Ірина Ігорівна, доктор економічних наук, доцент

Дисертація є ідентичною іншим примірникам.

Голова спеціалізованої вченої ради
ДФ 14.083.001
д.е.н., професор

Т. О. Зінчук

Житомир – 2021

АНОТАЦІЯ

Ракович О. І. Формування підприємницького потенціалу сільських територій. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», галузь знань 07 «Управління та адміністрування». Поліський національний університет Міністерства освіти і науки України, Житомир, 2021.

Дисертацію присвячено обґрунтуванню і удосконаленню теоретико-методичних та науково-практичних засад формування підприємницького потенціалу сільських територій за умов глобалізації, інформатизації та інтелектуалізації бізнесового простору.

У *теоретичному розділі* обґрунтовано виміри ідентифікації підприємницького потенціалу сільських територій як об'єкта наукових досліджень, а саме: фізичний (базисні інтерпретації змісту, здатності і компетенції підприємців) та економічний (принципи формування, функції). Підприємницький потенціал сільських територій запропоновано розглядати як можливості, ресурси і компетенції сільської соціально-економічної системи, інституціональні та управлінські механізми, ефективна взаємодія яких забезпечується унікальними особистісними якостями, інтелектуальними здібностями суб'єктів підприємництва та зумовлює адаптацію до ринкових умов й конкурентних сил, що забезпечує продовження відтворювальних циклів розвитку цієї системи.

Обґрунтовано, що ключовими детермінантами формування й розвитку підприємницького потенціалу сільських територій слід вважати економічні, соціальні, екологічні, просторові, інтелектуальні, інституціональні, що зумовлюють взаємодію підприємництва, населення сільських територій, правових, соціальних, регіональних інститутів та природних, демографічних, соціально-економічних, інноваційних, фінансових, інфраструктурних, інтелектуальних, управлінських ресурсів, що трансформуються у

продуктивний ресурс системного «виходу». Це зумовлює створення потенціалу конкурентоспроможності локального підприємництва на засадах моделювання комунікативного простору, інтелектуалізації процесів набуття знань і досвіду щодо здійснення підприємницької діяльності.

До особливостей формування підприємницького потенціалу сільських територій віднесено: галузеву належність підприємництва до агропродовольчої, лісогосподарської, видобувної, рекреаційної сфер; належність земельного капіталу до базису розміщення виробничих сил та засобу виробництва; ототожнення середовища його відтворення із діловою інфраструктурою ведення бізнесу, середовищем забезпечення конкурентоспроможності та формування матеріальних (територіальних) каналів руху продукції. Аргументовано, що ключовими механізмами формування підприємницького потенціалу сільських територій є механізми державного регулювання, інституціональні, міжорганізаційної взаємодії, соціальної інтеграції, інтелектуалізації.

Доведено, що моніторинг підприємницького потенціалу сільських територій слід здійснювати з метою отримання достовірної інформації для оцінки ступеня розвитку означеного потенціалу й прийняття управлінських рішень щодо його відтворення. Розроблено методичний підхід до формування механізму моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій, що ґрунтується на деталізації та уніфікації операцій моніторингу, формуванні інформаційної бази на основі побудови універсальної моделі, яка може інтегруватися до інших моделей моніторингу й оцінки та вбачається дієвим інструментом прийняття управлінських рішень.

В *аналітичній частині дослідження* встановлено, що актуальними тенденціями формування підприємницького потенціалу сільських територій Житомирської області вбачаються: збільшення кількості малих підприємств, суттєве зростання вартості основних засобів підприємств, які розташовані у районах області, що пов'язано із бажанням суб'єктів знайти нішу у сегменті територіального підприємництва з використанням переваг малого

підприємництва. Зниження показника рентабельності середніх і малих підприємств свідчить про існування проблем ефективності використання ресурсів, стабільності взаємних розрахунків і системи розрахунково-платіжних відносин з банками, постачальниками, покупцями.

Доведено, що основними суб'єктами підприємництва на сільських територіях Житомирської області є сільське населення, що здійснює різну економічну діяльність на забезпечує якість свого життя на сільських територіях. Традиційними видами діяльності вбачається виробництво сільськогосподарської продукції, участь у веденні лісового господарства, переробній та заготівельній сферах, інфраструктурних видах діяльності. Упродовж досліджуваного періоду виявлено збільшення кількості зайнятих працівників – суб'єктів господарювання (зокрема фізичних осіб – підприємців на 28,3 %), суттєве зростання обсягів реалізованої продукції як підприємствами – юридичними особами, так й фізичними особами – підприємцями Житомирської області (180,4 та 168,6 % відповідно).

Встановлено, що основними локальними чинниками формування підприємницького потенціалу сільських територій є суб'єктні чинники (конкурентоспроможність підприємства, налагоджені збутові канали, рівень техніко-технологічного забезпечення, доступність до фінансових послуг, прозорість надання державної підтримки); мотиваційні чинники (можливість здійснення підприємницької діяльності та проживання на сільських територіях, працевлаштування та участі у декількох видах підприємництва); чинники диверсифікації, розвитку нових видів підприємництва (зелений туризм, інформаційні послуги, міні-переробка сільськогосподарської продукції); чинники ефективного використання потенціалу сільських територій. Локальні суб'єкти підприємництва усвідомлюють необхідність комплексного використання різних потенціалів сільських територій у забезпеченні економічного розвитку сільського соціуму.

Доведено, що ключовими елементами інфраструктурного забезпечення формування підприємницького потенціалу сільських територій є фінансово-

кредитне забезпечення та інституціональна підтримка, зокрема, державне регулювання з використанням механізмів реалізації стратегій, програм, планів і проєктів розвитку, а розвиток торговельної інфраструктури, біржової та аукціонної діяльності, сільськогосподарської кооперації зумовлені функціональними аспектами формування підприємницького потенціалу сільських територій Житомирської області. До основних проблем розвитку інформаційно-консультативної інфраструктури підприємництва на сільських територіях віднесено: відсутність регіональних галузевих он-лайн центрів; низький рівень розвитку комунікативного супроводу підприємництва та недотримання його термінів; відсутність досвіду у суб'єктів та спеціалізованих консалтингових фірм.

У *рекомендаційній частині* обґрунтовано необхідність формування адаптивних механізмів управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій із виділенням передумов формування – забезпечення керованості процесів розвитку; врахування особливостей галузевої та територіальної структури місцевого підприємництва й специфіки місцевих умов нагромадження капіталу; особливості функціонування місцевого ринку праці, зайнятості та кадрового забезпечення. До інструментів управління, зорієнтованих на активізацію підприємницької ініціативи, віднесено кооперацію, кластеризацію, оптимальне використання коштів місцевого бюджету, концесію, угоди про розподіл продукції, забезпечення розвитку місцевих ринків, програмне управління, інвестиційні субсидії фірмам, які створюють свої філії на сільських територіях, страхування державою позик, отриманих підприємствами й органами місцевого самоврядування.

Доведено, що перспективою діджиталізації розвитку підприємницького потенціалу сільських територій є використання механізму «управління громадами з використанням геоінформаційних систем та технологій», а також даних дистанційного зондування землі. У цьому ключі розроблено теоретико-методичні положення діджиталізації в управлінні розвитком підприємницького потенціалу сільських територій, що передбачають

формування спеціалізованих контентів, інформаційне наповнення яких здійснюється з використанням геоінформаційних систем і технологій та дозволяє відображувати результати інтегрального оцінювання економічної, екологічної й соціальної складових стану сільських територій в режимі реального часу. Розроблений та апробований на практиці геопортал розвитку підприємницького потенціалу дозволить потенційним інвесторам та підприємцям приймати та аналізувати інформацію про стан розвитку сільських територій та фокусувати увагу на конкретних районах з відповідним ресурсним забезпеченням для ведення підприємницької діяльності.

Обґрунтовано, що інтелектуалізація інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій потребує відповідних навичок комунікативної взаємодії суб'єктів та об'єктів розвитку, у результаті якої приймаються креативні рішення, орієнтовані на формування інноваційних механізмів управління розвитком сільських соціально-економічних систем. Передумовами інтелектуалізації інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій визначено: необхідність володіння знаннями і компетенціями для впровадження інновацій; розвиток креативного управління; потреба формування інтелектуального капіталу агентів розвитку. Розроблені моделі інтелектуалізації інноваційного розвитку підприємницького потенціалу на засадах смарт-спеціалізації та інтелектуалізації системи управління ним дозволяють формувати цілі стратегічного розвитку підприємництва, що забезпечує використання інноваційних методів у процесі управління.

Формування комунікативного середовища підприємництва, організацію взаємодії інноваційних механізмів розвитку локальних і регіональних соціо-економіко-еколого-просторових систем, слід здійснювати на засадах упровадження моделі міжорганізаційних комунікацій з орієнтацією на узгодження цілей і перспектив розвитку підприємництва та підвищення якості ділових комунікацій. Центр інноваційного розвитку

регіону, функціональну діяльність якого зорієнтовано на формування та відтворення підприємницького потенціалу сільських територій, сприятиме консолідації взаємодії агентів розвитку, інститутів, інтелектуального капіталу підприємництва.

Ключові слова: підприємницький потенціал, сільські території, моніторинг, інфраструктурне забезпечення, управління розвитком, діджиталізація, інтелектуалізація, інноватизація.

SUMMARY

Rakovych O. I. Formation of entrepreneurial potential in rural areas. –
Qualification thesis manuscript copyright.

Thesis for a PhD Degree specializing in 076 «Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities», subject area 07 «Management and Administration». Polissia National University of the Ministry of Science and Education of Ukraine, Zhytomyr, 2021.

The thesis is devoted to the substantiation and improvement of theoretical and methodological as well as scientific and practical foundations of the formation of entrepreneurial potential in rural areas against the backdrop of globalization, informatization and intellectualization of business environment.

The *theoretical part* deals with substantiation of the measurements of identification of entrepreneurial potential in rural areas as an object of scientific research, namely physical (basic interpretations of the content, abilities and competencies of entrepreneurs) and economic (principles of formation, functions). It is proposed to interpret entrepreneurial potential of rural areas as opportunities, resources and competencies of the rural socioeconomic system, institutional and managerial mechanisms, effective interaction of which is ensured by unique personal qualities, intellectual abilities of business entities and causes adaptation to market conditions and competitive forces, which provides for reproductive cycles of development of this system.

It has been substantiated that economic, social, environmental, spatial, intellectual and institutional determinants should be considered as the key ones in the formation and development of entrepreneurial potential in rural areas; they determine the interaction of entrepreneurship, rural population, legal, social, regional institutions and natural, demographic, socioeconomic, innovative, financial, infrastructural, intellectual, managerial resources that are transformed into a productive resource of system “output”. This determines the creation of the potential of competitive ability of local entrepreneurship on the basis of modeling of the communicative space, intellectualization of the processes of acquiring knowledge and experience in entrepreneurial activities.

The features of the formation of entrepreneurial potential in rural areas include sectoral affiliation of entrepreneurship to agri-food, forestry, mining, recreational areas; land capital as the basis of location of productive forces and means of production; identification of the environment of its reproduction with the business infrastructure, the environment of ensuring competitive ability and the formation of material (territorial) channels of product flow. The main mechanisms of formation of entrepreneurial potential in rural areas are the mechanisms of state regulation, institutional, inter-organizational interaction, social integration, and intellectualization.

It has been proved that the monitoring of entrepreneurial potential in rural areas should be carried out in order to obtain reliable information to assess the degree of development of this potential and make managerial decisions on its revival. A methodical approach to the formation of a mechanism for monitoring of the entrepreneurial potential in rural areas has been developed. It is based on detailing and unification of monitoring operations, formation of information base on the basis of a universal model that can be integrated into other models of monitoring and assessment and is seen as an effective tool for managerial decisions.

In the *analytical part of the research*, it is established that the current trends in the formation of entrepreneurial potential in rural areas of Zhytomyr region are

as follows: increasing number of small enterprises, a significant growth in the cost of fixed assets of enterprises located in the region, which is associated with the desire of entities to find a niche in the segment of territorial entrepreneurship using the benefits of small business. The decrease in profitability of medium-sized and small enterprises indicates the existence of problems related to effective use of resources, stability of mutual settlements and the system of settlement and payment relations with banks, suppliers, and buyers.

It has been proved that the main entrepreneurs in rural areas of Zhytomyr region are the rural population; they carry out various economic activities to ensure the quality of their lives in rural areas. Traditional activities include the production of agricultural products, participation in forestry, processing and harvesting, infrastructure activities. During the period under investigation, the following has been found: an increase in the number of employed employees – business entities (including sole proprietors 28.3 %), a significant growth in sales of both enterprises – legal entities and sole proprietors of Zhytomyr region (180.4 and 168.6 %, respectively).

It has been established that the main local factors of the formation of entrepreneurial potential in rural areas are subjective factors (competitive ability of an enterprise, well-established channels of trade, the level of technical and technological support, access to financial services, transparency of state support); motivational factors (the possibility of doing business and living in rural areas, employment and participation in several types of entrepreneurship); factors of diversification, development of new types of entrepreneurship (green tourism, information services, mini-processing of agricultural products); factors of effective use of the potential of rural areas. Local business entities are aware of the need to comprehensively use the potential of rural areas while ensuring the economic development of rural society.

It has been proved that the key elements of infrastructural support for the formation of entrepreneurial potential in rural areas are financial and credit support and institutional support, particularly, state regulation using mechanisms for

implementation of strategies, programs, plans and development projects, while development of trade infrastructure, exchange and auction activities, agricultural cooperation are determined by functional aspects of the formation of entrepreneurial potential in rural areas of Zhytomyr region. The main problems in the development of information and consulting infrastructure for entrepreneurship in rural areas are the lack of regional online centers, low level of development of communicative support of entrepreneurship and non-compliance with its time frames, lack of experience of entities and specialized consulting firms.

The *recommendation part* provides substantiation of the need for the formation of adaptive mechanisms for managing the development of entrepreneurial potential in rural areas with the identification of prerequisites for the formation, namely ensuring the manageability of development processes; taking into account the features of the sectoral and territorial structure of local entrepreneurship and the specific aspects of local conditions of capital accumulation; features of the functioning of local labor market, employment and staffing. Management tools aimed at intensification of entrepreneurial initiative include cooperation, clustering, optimal use of local budget funds, concessions, agreements on distribution of products, development of local markets, program management, investment subsidies for firms that establish their branches in rural areas, and state insurance of loans received by enterprises and local self-governing bodies.

It has been proved that the prospect of digitalization of the development of entrepreneurial potential in rural areas is the use of the mechanism of “community management using geoinformation systems and technologies”, as well as data of earth remote sensing. In this regard, the theoretical and methodological provisions of digitalization in management of the development of entrepreneurial potential in rural areas have been developed. They provide for the formation of specialized content, the scope of which is selected using geoinformation systems and technologies; it also makes it possible to reflect the results of integrated assessment of economic, environmental and social components of the state of rural areas in real time. The created and tested geoportal of the development of entrepreneurial

potential will enable potential investors and entrepreneurs to accept and analyze the state of rural development and focus on specific areas with appropriate resource provision for carrying out entrepreneurial activity.

It has been substantiated that intellectualization of innovative development of entrepreneurial potential in rural areas requires appropriate skills of communicative interaction of entities and objects of development. As a result, creative decisions are taken; they are aimed at the formation of innovative mechanisms for managing the development of rural socioeconomic systems. Prerequisites for the intellectualization of innovative development of entrepreneurial potential in rural areas are as follows: the need for acquiring knowledge and competencies for implementation of innovations; development of creative management; the need for the formation of intellectual capital of development agents. The developed models of intellectualization of innovative development of entrepreneurial potential on the basis of smart specialization and intellectualization of the management system make it possible to form the goals of strategic development of entrepreneurship, which ensures the use of innovative methods in the management process.

Formation of communicative business environment, organization of interaction of innovative mechanisms of development of local and regional socioeconomic ecological and spatial systems should be carried out on the basis of introduction of the model of inter-organizational communication focused on coordination of purposes and prospects of the development of entrepreneurship and improvement of business communication quality. The center for innovative development of the region, functional activity of which is focused on the formation and revival of entrepreneurial potential in rural areas, will promote the consolidation of interaction between development agents, institutions, and intellectual capital of entrepreneurship.

Key words: entrepreneurial potential, rural areas, monitoring, infrastructure provision, development management, digitalization, intellectualization, innovatization.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації:

1.1. Колективні монографії:

1. Ракович О. І. Роль підприємництва у формуванні локальних механізмів сільського розвитку. *Аграрна політика Європейського союзу: виклики та перспективи* : монографія / за ред. Зінчук Т.О. Київ : «Центр учбової літератури», 2019. С. 286–298. (0,7 д.а.).

1.2. Публікації у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз:

2. Ракович О. І. Теоретико-методологічні аспекти дослідження підприємницького потенціалу сільських територій. *Ефективна економіка*. 2018. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6353>. (дата звернення: 16.06.2020) (0,5 д.а.).

3. Кравчук І. І., Ракович О. І. Підприємницький потенціал сільських територій як об'єкт наукових досліджень. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. No. 2. P. 69–84. URL: www.are-journal.com. (дата звернення: 16.06.2020). (Особистий внесок: обґрунтовано методологію формування підприємницького потенціалу сільських територій, сформовано авторське визначення; 0,62/0,31 д.а.).

4. Ракович О. І., Кравчук І. А. Тенденції та перспективи розвитку економічного середовища формування доданої вартості агропродовольчої продукції. *Інноваційна економіка*. 2018. № 5–6 (75). С. 50–57. (Особистий внесок: обґрунтовано особливості формування економічного середовища формування підприємницького потенціалу сільських територій у частині формування доданої вартості агропродовольчої продукції суб'єктами підприємництва; 0,7/0,35 д.а.).

5. Ракович О. І. Інтеграція управління підприємницьким потенціалом сільських територій. *Наукові горизонти*. 2018. № 11 (72). С. 62–73. (0,8 д.а.).

6. Ракович О. І. Локальні детермінанти розвитку підприємницького потенціалу сільських територій. *Агросвіт*. № 4. 2019. С. 67–75. (0,8 д.а.).

7. Ракович О. І. Формування механізму моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій. *Вісн. Одеського нац. ун-ту. Сер.: Економіка*. 2019. Т. 24, Вип. 1. С. 83–86. (0,7 д.а.).

8. Ракович О. І. Роль смарт-спеціалізації у розвитку підприємницького потенціалу сільських територій. *Бізнес-інформ*. 2019. № 3. С. 69–74. (0,8 д.а.).

1.3. Публікація у іноземному науковому періодичному виданні:

9. Кравчук І.І., Ракович О. І., Кравчук І. А. Інформаційно-комунікативне забезпечення розвитку підприємництва на сільських територіях. *Science and Education a New Dimension Humanities and Social Science*. 2019. Vol. VII (35). Budapest. 2019. P. 25–29. (Особистий внесок: охарактеризовано гальмівні чинники інформаційно-комунікативного забезпечення розвитку підприємництва на сільських територіях за умов формування системи комунікацій між локальними суб'єктами бізнесу та органами державного управління; розроблено модель інформаційно-комунікативного забезпечення розвитку підприємництва на сільських територіях; 0,8 / 0,27 д.а.).

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Ракович О. І. Вплив підприємницького потенціалу на економічний розвиток сільських територій. *The global competitive environment: development of modern social and economic systems* : International scientific conference. April 21. Chisinau, Republic of Moldova: Baltija Publishing, 2017. P. 44–47. (0,2 д.а.).

11. Ракович О. І. Сутнісні ознаки підприємницького потенціалу сільських територій. *Стратегія інноваційного розвитку економіки: бізнес, наука, освіта*: матеріали VIII Міжн. наук.-практ. конф., 16–20 трав. 2017 р. Харків: НТУ «ХП», 2017. С. 172–175. (0,2 д.а.).

12. Ракович О. І. Перспективи дослідження підприємницького потенціалу сільських територій. *Наукові читання – 2018* : зб. пр. наук.-практ. конф. наук.-пед. працівників, докторантів, аспірантів та молодих вчених. Житомир: ЖНАЕУ, 2018. Т. 3. С. 87–91. (0,2 д.а.).

13. Ракович О. І. Органічне виробництво у формуванні підприємницького потенціалу сільських територій. *Органічне виробництво і*

продовольча безпека : зб. матеріалів доп. учасн. VI Міжнар. наук.-практ. конф. / Житомир. нац. агрокол. ун-т. Житомир: Видавець О. О. Євенок, 2018. С. 126–134. (0,2 д.а.).

14. Ракович О. І. Інтелектуалізація інституціонального середовища підприємницького потенціалу сільських територій. *Інтелектуальна економіка в умовах суспільних трансформацій* : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. форуму. 25 жов. 2018 р. Житомир: ЖНАЕУ, 2018. С. 171–175. (0,21 д.а.).

15. Ракович О. І. Роль сільського підприємництва у розвитку маркетингу агропродовольчої продукції : *Національна економіка в умовах глобалізації: тенденції, проблеми та перспективи* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. здобувачів вищої освіти та молодих учених, 16 лист. 2018 р. Полтава, ПолНТУ, 2018. С.201–203. (0,18 д.а.).

16. Ракович О. І. Перспективи розвитку підприємницького середовища сільських територій. *Становлення механізму публічного управління розвитком сільських територій як пріоритет державної політики децентралізації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 4 груд. 2018 р., Житомир: ЖНАЕУ, 2018. С. 490–493. (0,2 д.а.).

17. Ракович О. І. Роль менеджменту у формуванні підприємницького потенціалу сільських територій. *Менеджмент в аграрному секторі економіки: теорія та практика ефективного розвитку*. матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів, студентів. Житомир, 5 груд. 2018 р. Житомир: ЖНАЕУ, 2018. С. 31–34. (0,19 д.а.).

18. Ракович О. І. Формування інтелектуального капіталу сільського підприємництва. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 31 січ. 2019 р. Переяслав-Хмельницький, Вип. 43. С. 109–112. (0,22 д.а.).

19. Ракович О. І. Алгоритм обґрунтування доцільності переходу на органічне виробництво сільськогосподарських підприємств. *Органічне виробництво і продовольча безпека* : зб. матеріалів доп. учасн. VII Міжнар. наук.-практ. конф. / Житомир. нац. агрокол. ун-т. Житомир: Видавець О. О. Євенок, 2019. С. 216–220. (0,23 д.а.).

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	25
1.1. Підприємницький потенціал сільських територій як об'єкт наукових досліджень	25
1.2. Детермінанти формування й розвитку підприємницького потенціалу сільських територій	41
1.3. Методична основа моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій	58
Висновки до Розділу 1	71
РОЗДІЛ 2. АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	75
2.1. Організаційно-економічні аспекти формування підприємницького потенціалу сільських територій	75
2.2. Локальні чинники формування підприємницького потенціалу сільських територій	93
2.3. Інфраструктурне забезпечення формування підприємницького потенціалу сільських територій	105
Висновки до Розділу 2	119
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	123
3.1. Формування адаптивних механізмів управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій	123
3.2. Діджиталізація розвитку підприємницького потенціалу сільських територій	134
3.3. Моделі інтелектуалізації інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій	151
Висновки до Розділу 3	170
ВИСНОВКИ	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	177
ДОДАТКИ	198

ВСТУП

Актуальність теми. Важливе місце у вирішенні проблеми продовольчої безпеки та збереженні аграрного потенціалу України належить сільському підприємництву, потенціал якого формується на сільських територіях та сприяє сталому розвитку територіальних соціально-економічних систем, підвищенню якості життя сільського населення за умов використання переваг багатофункціональності сільської економіки та економічної активності суб'єктів. Динаміка розвитку вітчизняного сільського підприємництва свідчить про негативні кількісні та якісні зміни, що відбулися упродовж ринкових трансформацій економіки, зокрема, одновекторна спрямованість на реалізацію економічних інтересів без урахування локальних соціальних та екологічних компонентів відтворення, сировинна експортна орієнтація, деформація структури сільськогосподарського виробництва, скорочення працівників і обмеження їх заробітної плати, зменшення чисельності сільського населення.

Проблема формування підприємницького потенціалу сільських територій набула актуальності в процесі докорінних змін політичної, економічної та соціальної систем в Україні, оскільки економічні перетворення супроводжувалися спадом підприємницької активності, збіднінням сільського населення, руйнуванням соціальної інфраструктури села, посиленням розбіжностей між фактичними досягненнями та потенційними можливостями економічного зростання сільського соціуму.

Означені проблеми спричинені недостатньою кількістю відповідних комплексних наукових розробок на основі системного підходу, що стримує процес формування та розвитку підприємницького потенціалу сільських територій на інноваційних засадах. Ефективні механізми формування підприємницького потенціалу сільських територій і досягнення зрівноваженого розвитку економіко-соціо-еколого-просторових систем визначають необхідність пошуку та упровадження механізмів ефективної

координації на регіональному та локальному рівнях інституціонального управління.

Теоретико-методологічні дослідження проблем формування підприємницького потенціалу сільських територій, механізмів взаємодії суб'єктів підприємництва здійснено відомими зарубіжними дослідниками: Х. Гільєном-Торрешем, Д. Ігнасіо, А. Рамскі, Л. Ромео, П. Ромером та ін. Представниками вітчизняної школи з досліджуваної проблематики є: Л. Абалкін, О. Амоша, В. Бойко, А. Бутенко, О. Бородіна, Ф. Важинський, В. Вітвіцький, І. Гадзало, Ю. Губені, В. Жук, Л. Забуранна, Т. Зінчук, Т. Гоголь, І. Кравчук, М. Лесів, Ю. Лупенко, М. Малік, М. Мельник, О. Николюк, Н. Резнік, П. Коренюк, П. Саблук, О. Скидан, В. Ткачук, Є. Хлобистов, Г. Черевко, Т. Швець, О. Шпикуляк та ін. Дослідниками досить змістовно розкрито сутнісні аспекти формування і використання підприємницького потенціалу сільських територій, окреслено особливості тезаурусу територіального потенціалу та підприємницького потенціалу території зокрема, обґрунтовано механізми управління розвитком сільського підприємництва та ендогенного потенціалу сільських територій. Водночас, подальших досліджень потребують проблеми розвитку підприємницького потенціалу сільських територій та управління ним з урахуванням локальних соціо-економіко-еколого-просторових чинників.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота відображає результати наукових досліджень, проведених автором відповідно до плану науково-дослідних робіт Поліського національного університету за темами: «Формування, ефективне використання та відтворення підприємницького потенціалу економічного розвитку сільських територій України» (номер державної реєстрації 0117U7689), у межах якої автором досліджено аспекти формування підприємницького потенціалу сільських територій України та обґрунтовано принципи, методи і механізми управління його розвитком та відтворенням; «Стратегічні напрями розвитку аграрного сектора економіки Північно-

Західного регіону України в умовах інституційних змін та соціально-економічних трансформацій» (номер державної реєстрації 0115U006781), у межах якої здійснено оцінку тенденцій формування підприємницького потенціалу сільських територій та запропоновано моделі інтелектуалізації його інноваційного розвитку; «Аналіз стану і трансформації сільських територій на прикладі Житомирської області з використанням космічних даних та ГІС» (номер реєстрації 217/04/11), де автором взято участь у розробці геопорталу розвитку підприємницького потенціалу Житомирської області на рівні районів із використанням інструментарію компанії *Esri* (*ArcGIS PRO* та *ArcGIS Insights*).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у розробці і обґрунтуванні теоретико-методологічних та науково-практичних засад формування підприємницького потенціалу сільських територій за умов глобалізації, інформатизації та інтелектуалізації бізнесового простору. Поставлена мета зумовила вибір і необхідність розв'язання таких завдань:

- здійснити теоретико-методологічне обґрунтування формування підприємницького потенціалу сільських територій;
- узагальнити детермінанти формування й розвитку підприємницького потенціалу сільських територій;
- здійснити методичне обґрунтування моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій;
- оцінити актуальні тенденції формування підприємницького потенціалу сільських територій;
- ідентифікувати локальні чинники формування підприємницького потенціалу сільських територій;
- здійснити оцінку інфраструктурного забезпечення формування підприємницького потенціалу сільських територій;
- обґрунтувати необхідність формування адаптивних механізмів управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій;

- окреслити перспективи діджиталізації забезпечення розвитку підприємницького потенціалу сільських територій;
- внести пропозиції щодо розробки моделей інтелектуалізації інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій.

Об'єктом дослідження є процес формування підприємницького потенціалу сільських територій за умов соціально-економічних трансформацій локальних просторових агломерацій.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних і практичних аспектів формування підприємницького потенціалу сільських територій за умов інституційних змін та управління взаємодією суб'єктів розвитку підприємництва.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є діалектичний метод пізнання проблем формування підприємницького потенціалу сільських територій й системно-синергетичний підхід до обґрунтування стратегічних перспектив його розвитку на інноваційних засадах.

Для побудови методологічної основи дослідження, визначення його принципів і теоретичних узагальнень, формулювання висновків використовувався *абстрактно-логічний* метод. За допомогою *статистико-економічного* методу досліджено актуальні тенденції формування підприємницького потенціалу сільських територій та перспективи його розвитку. Для виявлення закономірностей розвитку локальних чинників формування підприємницького потенціалу сільських територій застосовано метод *економічних групувань*. Вивчення думки фахівців стосовно перспектив розвитку підприємницького потенціалу сільських територій здійснювалось методом *соціологічних опитувань*. Для обчислення інтегральних коефіцієнтів розвитку підприємництва на сільських територіях використано методи *нормування* та *інтегрального оцінювання*. Метод *кластерного аналізу* застосовано для багатофакторного групування районів Житомирської області

за показниками розвитку підприємництва на сільських територіях. Побудову моделі впливу геофакторів на коефіцієнти стану сільських територій проведено на основі *регресійного аналізу*. Для вивчення і поширення досвіду інфраструктурного забезпечення підприємницького потенціалу окремих сільських територій використано *монографічний метод*. Обґрунтування діджиталізації розвитку підприємницького потенціалу сільських територій здійснено з використанням методу *нормування показників*. В роботі побудовано геопортал розвитку підприємницького потенціалу сільських територій Житомирської області за допомогою використання інструментарію компанії *Esri (ArcGIS PRO та ArcGIS Insights)*.

Інформаційною базою дослідження слугували законодавчі акти України, Постанови Кабінету Міністрів України, нормативні та аналітичні документи Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, що стосуються питань розвитку сільського підприємництва, офіційні дані Державної служби статистики України та статистичних служб іноземних держав, міжнародних організацій, результати власних досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів. Основні результати дослідження, які характеризують наукову новизну та особистий внесок автора, полягають у наступному:

вперше:

- розроблено теоретико-методичні положення діджиталізації в управлінні розвитком підприємницького потенціалу сільських територій, що передбачає формування спеціалізованих контентів, інформаційне наповнення яких здійснюється з використанням геоінформаційних систем і технологій та дозволяє відображувати результати інтегрального оцінювання економічної, екологічної й соціальної складових стану сільських територій в режимі реального часу;

удосконалено:

- трактування поняття «підприємницький потенціал сільських територій», яким пропонується вважати можливості, ресурси і компетенції сільської соціально-економічної системи, інституціональні та управлінські механізми, ефективна взаємодія яких забезпечується унікальними особистісними якостями, інтелектуальними здібностями суб'єктів підприємництва та зумовлює адаптацію до ринкових умов й конкурентних сил, що забезпечує продовження відтворювальних циклів розвитку цієї системи;
- методичний підхід до формування механізму моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій, що ґрунтується на деталізації та уніфікації операцій моніторингу, формуванні інформаційної бази на основі побудови універсальної моделі, яка може інтегруватися до інших моделей моніторингу й оцінки та вбачається дієвим інструментом прийняття управлінських рішень;
- методичний інструментарій оцінки інфраструктурного забезпечення формування підприємницького потенціалу сільських територій, за допомогою якого уможливується покрокова оцінка взаємодії торговельної, біржової, інституціональної, ринкової, інформаційно-консультативної інфраструктур, що дозволяє встановити ступінь впливу цієї взаємодії на розвиток підприємництва сільських територій;
- методичний підхід до формування механізму організаційно-інформаційного забезпечення управління розвитком підприємництва, за яким розробляється алгоритм створення й функціонування регіональних центрів інноваційного розвитку та геопорталів, що дозволяє акумулювати інноваційні координації в системі управління на регіональному і локальному рівнях;

набули подальшого розвитку:

- науково-методичне супроводження процесу моніторингу стану підприємницького потенціалу сільських територій, що передбачає

ідентифікацію об'єктів оцінки за структурно-функціональним та інституціональним напрямками й дозволяє формувати критерії оцінки з огляду на можливість включати оціночні показники в базовий алгоритм прогнозування розвитку підприємництва;

- теоретико-практичні положення щодо організації комунікативного забезпечення формування підприємницького потенціалу сільських територій на інноваційних засадах, що передбачають розробку моделі міжорганізаційних комунікацій з орієнтацією на узгодження цілей і перспектив розвитку підприємництва та підвищення якості ділових комунікацій;
- обґрунтування інструментів управління формуванням підприємницького потенціалу сільських територій, зорієнтованих на активізацію підприємницької ініціативи, зокрема, доповнено їх існуючий перелік такими: кооперації, кластеризації, оптимального використання коштів місцевого бюджету, концесії, угоди про розподіл продукції, забезпечення розвитку місцевих ринків, програмного управління, інвестиційні субсидії фірмам, які створюють свої філії на сільських територіях, страхування державою позик, отриманих підприємствами й органами місцевого самоврядування;
- методичні положення інтелектуалізації інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій, за якими передбачається формування алгоритму суб'єктно-об'єктної взаємодії з використанням принципів смарт-спеціалізації та на засадах прийняття креативних управлінських рішень.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що науково-методичні положення дисертації доведено до рівня конкретних методичних розробок і практичних рекомендацій щодо формування й розвитку підприємницького потенціалу сільських територій за умов глобалізації, інформатизації та інтелектуалізації бізнесового простору.

Результати дисертаційного дослідження прийнято до впровадження Департаментом агропромислового розвитку та економічної політики Житомирської обласної державної адміністрації при підготовці проєкту Програми економічного і соціального розвитку Житомирської області на 2019 р., зокрема таких її розділів: «Розвиток реального сектору економіки, інфраструктури та сфери послуг», «Розвиток об'єднаних територіальних громад» (довідка № 08/2008 від 14.06.2019 р.).

Пропозиції щодо механізму моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій за авторською методикою використано у роботі Тетерівської сільської ради об'єднаної територіальної громади, а саме – проведено моніторинг туристичної дестинації у с. Буки Житомирського р-ну Житомирської обл. (довідка № 181 від 12.05.2020 р.).

Апробацію методичного підходу щодо організації інформаційно-комунікативного забезпечення розвитку підприємництва на сільських територіях, зокрема використання алгоритму формування контент-стратегії підприємства, прийнято до упровадження Приватною агрофірмою «Єрчики» Попільнянського р-ну Житомирської обл. (довідка № 425/2 від 11.05.2020 р.).

Основні положення дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі Поліського національного університету при викладанні навчальних дисциплін «Інноваційне підприємництво», «Інфраструктура підприємницької діяльності», «Підприємництво та бізнес-культура», «Підприємницька діяльність та управління проєктами» (довідка № 946 від 23.05.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеним науковим дослідженням, виконаним автором особисто. Із наукових праць, виконаних у співавторстві, в дисертації використано лише ті положення, що належать автору і є його особистим доробком. Ключові наукові здобутки автора полягають у розробці теоретико-методичних положень діджиталізації в управлінні розвитком підприємницького потенціалу сільських територій з використанням геоінформаційних систем і технологій; удосконаленні

методичного підходу до формування механізму моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій; розширенні методичного інструментарію оцінки інфраструктурного забезпечення формування підприємницького потенціалу та ін.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях: Міжнародних – «The global competitive environment: development of modern social and economic systems» (Chisinau, Republic of Moldova, 2017 р.), «Стратегія інноваційного розвитку економіки: бізнес, наука, освіта» (Харків, 2017 р.), «Органічне виробництво і продовольча безпека» (Житомир, 2018, 2019 рр.), «Інтелектуальна економіка в умовах суспільних трансформацій» (Житомир, 2018 р.), «Національна економіка в умовах глобалізації: тенденції, проблеми та перспективи» (Полтава, 2018 р.), «Становлення механізму публічного управління розвитком сільських територій як пріоритет державної політики децентралізації» (Житомир, 2018 р.), «Менеджмент в аграрному секторі економіки: теорія та практика ефективного розвитку» (Житомир, 2018 р.), «Тendenції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» (Переяслав-Хмельницький, 2019 р.); «Наукові читання – 2018» (Житомир, 2018 р.).

Публікації. Результати дослідження опубліковано у 19 наукових працях загальним обсягом 8,45 друк. арк. (автору належить 7,26 друк. арк.), серед яких: 1 стаття у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до ОЕСР; 7 статей у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних; 1 розділ колективної монографії; 10 інших наукових праць апробаційного характеру.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (197 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 212 сторінок, з яких основного тексту – 160 сторінок. Робота містить 17 таблиць, 42 рисунки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1. Підприємницький потенціал сільських територій як об'єкт наукових досліджень

Рівень соціально-економічного розвитку та якості життя населення країн, регіонів, територій залежить від активних дій підприємців – економічних агентів, які організують господарську діяльність у різних галузях із використанням інноваційних, креативних методів та інструментів управління, сучасних надбань науки та практики щодо організації бізнесу, оптимальної комбінації ресурсів, що зумовлює прибутковість бізнесу. Результативність діяльності суб'єктів підприємництва у межах окремої території забезпечується їх здатністю ефективно перетворювати наявні соціально-економічні, екологічні, просторові, територіальні, інституціональні ресурси, що дозволяє продовжувати «життєвий цикл» бізнесу, сприяє зайнятості населення й соціально-економічному розвитку території (сільської території, регіону).

Потенційна можливість організації ефективної взаємодії різних видів територіальних ресурсів суб'єктами підприємництва ототожнюється із підприємницьким потенціалом територій, дослідження якого, особливо у ракурсі розвитку сільських територій України, є надзвичайно актуальним. Це пояснюється, передусім, низьким рівнем інноваційного розвитку господарюючих суб'єктів на цих територіях, відсутністю дієвих організаційно-економічних механізмів локальної бізнес-взаємодії, міграцією сільського населення, нерозвиненістю компетенцій суб'єктів сільського розвитку, що обумовлює актуальність дослідження детермінант формування

й розвитку підприємницького потенціалу сільських територій та організаційно-економічного механізму його реалізації.

Зважаючи на змістовну трискладовість поняття «підприємницький потенціал сільських територій», його концептуальне обґрунтування слід здійснювати у контексті виявлення методологічних чинників становлення теорії підприємницького потенціалу території із подальшою проєкцією дослідницької технології на особливості проявів підприємницького потенціалу на сільських територіях.

У науковий вжиток термін «потенціал» увів Арістотель, що дослівно означало «рушійну силу», «можливість». Латинський термін «*potentia*» – сила, спроможність, потужність, інтерпретувався як можливість виникнення нового прояву, що знаходиться у самій реальній дійсності. Рух як невід’ємна властивість матерії передбачає перехід від потенційного буття до буття реального [74, с. 183]. Натепер термін «потенціал» використовується з безліччю нових проявів реальної дійсності й в усіх галузях науки і практики, що стосується ознакової характеристики «підприємницький» відносно потенціалу.

Розкриваючи етимологічну сутність складових поняття «підприємницький потенціал», дослідники вказують на присутність у ньому двох ознак – «підприємницької» та «потенційної» складових, поєднання яких формує його нове змістовне наповнення. Окреслені характеристики визначають концептуальне обґрунтування потенціалу як «наявності у будь-кого або будь-чого (окремої людини, громади, підприємства, галузі, регіону, держави) явних та неявних можливостей або здатності діяти у відповідних сферах, якому притаманні ресурсна, організаційна і творча функції підприємництва» [167, с. 6]. У контексті даного дослідження концептуальне обґрунтування підприємницького потенціалу території здійснено із використанням методу структурування, зокрема, розглянуто теоретико-методологічні підходи до його змістовного наповнення.

Становлення теорії підприємницького потенціалу території відбувалося на основі таких теорій: населення та грошового обігу (Р. Кантільон, кінець XVIII ст.), соціально-економічної гармонії (Ф. Бація, Г. Кері, середина XIX ст.), факторної теорії вартості (Ж.-Б. Сей, початок XVIII ст.) та теорії підприємництва (Й. Шумпетер, середина XX ст.), інтеграція постулатів яких зумовила новий ракурс наукових досліджень – потенціалів та факторів впливу на їх формування за умов розвитку територіальних соціально-економічних систем [34; 82; 135].

Зміст поняття «підприємницький потенціал території» формувався у процесі еволюції економічної думки, етапи якої визначали характер науково-теоретичного мислення відповідної епохи (потреби розвитку, прибуток, власність, економічне зростання, підприємницька активність). У процесі дослідження здійснено класифікацію етапів еволюції змістовного наповнення поняття «підприємницький потенціал території» з позицій акцентування уваги на критеріальних ознаках та особливостях прояву підприємницької активності, які властиві кожному етапу (табл. 1.1, Додаток А).

Таблиця 1.1

Етапи еволюції поняття «підприємницький потенціал території»

Назва етапу	Період	Особливості прояву підприємницької активності
1	2	3
Підтримка існування соціуму потенціалом територій	Друга пол. XVII ст.	Цикли відтворення господарської діяльності у провінціях підтримуються організаторськими здібностями та здатністю членів спільнот
		Розвиток суспільства обумовлений потенціалом просторового середовища та його ефективним використанням
Підприємницька складова розвитку території	Сер. XVIII ст.	Господарське освоєння природних ресурсів сприяє оптимальному розміщенню «центрів виробництва»
		Панівна роль підприємця у розвитку територіальних соціумів

1	2	3
Підприємницька активність у формуванні територіальних комплексів	XIX ст.	Підприємницька активність продукує нові, нестандартні, економічні передумови формування «якості існування» соціуму
		Взаємовідносини та взаємовплив природи і людської діяльності, прояв новаторства в економічному освоєнні територій
Центральне місце економічного потенціалу	Початок XX ст.	Складові підприємницького потенціалу – використання нових джерел сировини, промислової організації, ринків збуту, нової техніки
		Реалізація механізму спонукання локальних (місцевих) підприємницьких ініціатив до участі у забезпеченні загального добробуту на території існування
		Економічні центри розвитку «розповсюджують» і підтримують підприємницьку активність територіального соціуму
Підприємницький ресурс розвитку території	Середина XX ст.	«Точки зростання» територіальних економічних систем сприяють активізації економічної ініціативи, розвитку підприємництва на місцевому рівні
		Підприємницький потенціал – результат здійснення нового типу господарювання, який базується на інноваційному поводженні власників підприємства, на умінні знаходити і використовувати ідеї, утілювати їх у конкретні підприємницькі проекти
		Фірма – сукупність виробничих ресурсів, розподілених між різними користувачами за допомогою адміністративних, економічних, підприємницьких рішень
Підприємницький потенціал території	Кінець XX ст. початок XXI ст.	Ефективна координація всіх операцій, залучених до виробництва і розподілу сільськогосподарської продукції сприяє формуванню «матеріальних (територіальних) каналів реалізації»
		Підприємницький потенціал території забезпечує економічне зростання локальних територіальних систем
		Максимальне використання потенціалу території спонукає до розвитку місцевих ініціатив для локального розвитку

Джерело: сформовано на основі [65, с. 201; 75; 79, с. 176; 178, с. 403].

На основі здійсненої класифікації виявлено причинно-наслідкові зв'язки досліджень економічного розвитку територій з проявами підприємницької активності, орієнтованої на економічне зростання соціо-економіко-еколого-територіальних систем. В цілому виділено шість етапів еволюції економічної категорії «підприємницький потенціал території», а саме: 1) підтримка існування соціуму потенціалом територій; 2) підприємницька складова розвитку території; 3) підприємницька активність у формуванні територіальних комплексів; 4) центральне місце

економічного розвитку; 5) підприємницький ресурс розвитку території; б) підприємницький потенціал території.

Аналіз особливостей прояву підприємницької активності у різні періоди еволюції засвідчує переважну наявність у ній ознак підприємництва – від організаторських здібностей та здатностей членів спільнот підтримувати цикли відтворення господарської діяльності у провінціях (1-й етап, теорія розміщення провінцій, теорія суспільного простору) – до ефективної координації всіх організацій, залучених до виробництва і розподілу сільськогосподарської продукції у формуванні «матеріальних» (територіальних) каналів реалізації та максимального використання потенціалу території у локальному розвитку (6-й етап, теорії агробізнесу та ендогенного потенціалу). Означене підтверджує існування інтеграційної складової підприємницького потенціалу території, або наявності можливостей (здатностей) цього потенціалу організувати, об'єднувати територіальні ресурси (потенціали) з використанням інноваційних механізмів.

На ототожненні підприємницького потенціалу території із системою ресурсів і реальних можливостей ведення бізнесу, яка має складну ієрархічну структуру та різновекторну взаємодію елементів – людей, суб'єктів господарювання, територій, муніципальних утворень, владних систем регіонів, країни, що визначає інституціональні засади управління розвитком підприємництва, наголошують В. Гришко, О. Краснокутська, В. Хачатрян, Н. Богацька. До вищого рівня ієрархії інституціонального регулювання розвитку підприємництва вони відносять ринкові, маркетингові, організаційні, наукові, технологічні, фінансові, кадрові, матеріальні, технічні, інформаційні інститути; до середнього рівня ієрархії – реалізаційні, інвестиційні, інноваційні, ресурсні інститути; до низового рівня ієрархії – виробничі, операційні, інноваційно-інвестиційні [24, с. 17; 67, с. 127; 165, с. 100].

Теоретико-методологічний погляд на підприємницький потенціал території як на комплекс ресурсів (можливостей, компетенцій, інститутів, соціального та інтелектуального капіталів), що прив'язаний до місця та часу, має місце у дослідженнях О. Федоніна, І. Репіної, О. Олексюк. Дослідники акцентують на доцільності використання об'єктно-суб'єктного підходу в концептуальному обґрунтуванні підприємницького потенціалу території, де об'єктами слід вважати ресурси, можливості, компетенції, а суб'єктами – різні інститути, соціальний та інтелектуальний капітал яких здатний забезпечувати ефективну взаємодію об'єктів [164, с. 128].

Аналогічний підхід до ототожнення підприємницького потенціалу території із сукупністю соціально-економічних, екологічних, поведінкових, просторових та управлінських ресурсів розкрито у працях Р. Квасницької, М. Тарасюк, М. Зеленської, які обґрунтовують доцільність використання блочно-модульного та функціонального підходів до структуризації потенціалу. На їх погляд, за блочно-модульним підходом підприємницький потенціал забезпечує взаємодію ресурсів, системи управління та людського потенціалу соціально-економічної просторової системи. За функціональним підходом, ця взаємодія забезпечується функціональними областями (маркетинг, виробництво, кадри, менеджмент, фінанси, інформація) [43, с. 223; 55, с. 74].

Заслужують на увагу дослідження ресурсної складової підприємницького потенціалу території, в яких він представляється в якості ресурсу ймовірного відтворення підприємницьких циклів, який може сприяти (або не сприяти) розвитку підприємницької діяльності у певному просторовому середовищі, за існуючих умов та з використанням накопиченого підприємницького досвіду [53, с. 80; 80, с. 35; 165, с. 147]. У фундаментальних тлумаченнях сутності економічного потенціалу також мають місце ознаки ресурсної складової підприємницького потенціалу території. Зокрема, до ресурсів економічного потенціалу віднесено: природні, виробничі, трудові, науково-технічні, технологічні, інформаційні, а також –

потенціали техніко-економічних та організаційно-економічних відносин, відносин економічної власності, господарського механізму [36]. Вважаємо, що саме «сенс відносин» підкреслює особливість прояву підприємницького потенціалу території як складової економічного потенціалу, оскільки відносини економічної власності між людьми, у взаємодії з розвитком продуктивних сил та базисними елементами господарського механізму, виступають основним джерелом розвитку соціо-економіко-еколого-територіальних систем та їх можливостей.

Дослідження проблем формування та використання підприємницького потенціалу території, на думку В. Хачатряна та Н. Богацької, доцільно здійснювати на основі структуризації активних агентів його формування (організацій, соціумів, підприємців) [165]. Такий погляд обумовлюється орієнтацією цих дослідників на вчення Р. Кантільона, Й. Тюнена, Г. Мангольдта, Ф. Найтвиделілі, які ключовим чинником підприємницького потенціалу вбачали здатність до ризику підприємця, або підприємницької організації (яка здійснює діяльність на певній території) [177; 178].

Методологічні аспекти формування підприємницького потенціалу території належним чином розкрито в концептуальному обґрунтуванні підприємництва як суб'єкта формування цього потенціалу. Вітчизняні дослідники Я. Гадзало, В. Жук, К. Ващенко та В. Кампо виділяють такі функції підприємництва в комплексному розвитку територій: раціональне комбінування ресурсів, факторів виробництва на інноваційній основі; організація і керування виробництвом для одержання підприємницького доходу; організаційна комбінація для уникнення зовнішніх ризиків і загроз [14, с. 135; 17, с. 74].

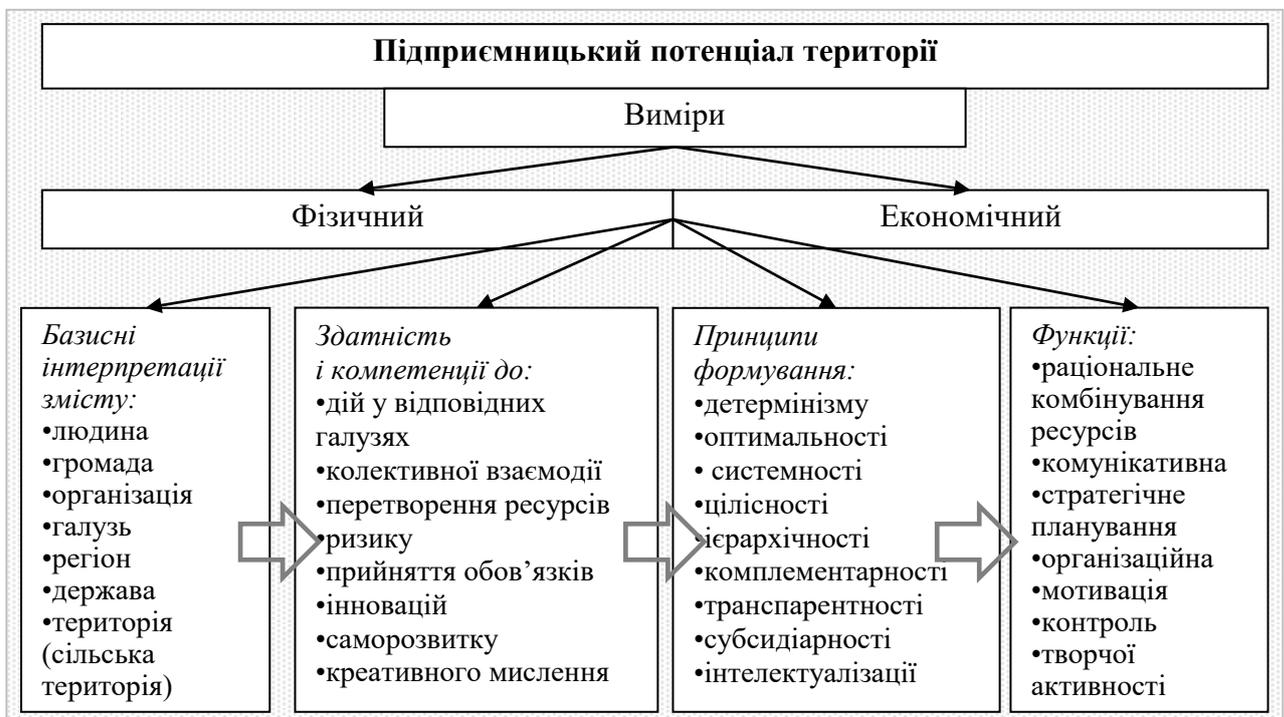
Аналогічних позицій дотримуються А. Бутенко, Є. Лазарева, І. Сараєва, які розглядають функціональні аспекти підприємницького потенціалу регіону та вважають його «сукупністю можливостей досягнення системи підприємницьких цілей як для конкретного суб'єкта господарювання, так і для суспільства в цілому, наприклад, формування середнього класу,

забезпечення попиту тощо» [10, с. 50]. З ними погоджуються Н. Краснокутська та І. Бубенець, які обґрунтовують значення активних агентів – підприємців для розвитку підприємницького потенціалу організації, території, та вважають доцільним розглядати підприємницький потенціал як елемент структури трудового потенціалу, до якого відносять «детерміновані ринковими умовами, конкурентними силами, унікальними особистісними якостями інтегральні здібності носіїв підприємницької діяльності, спрямовані на визначення, пошук, формування та задоволення потреб у товарах, що користуються попитом та отримання підприємницького доходу» [68, с. 205–209]. Вважаємо, що для розгляду проблем формування підприємницького потенціалу території, зокрема з використанням активних агентів – підприємців та організацій, ракурс досліджень має бути сфокусований на потенціалі взаємодії цих агентів з іншими складовими територіального потенціалу.

Потенціал взаємодії активних агентів територіального розвитку нині розглядається у контексті вчень Й. Шумпетера, Л. Мізеса, Ф. Хайєка, І. Кріцнера, а до його основних ознак відносять інноваційність, креативність, індивідуально-психологічні характеристики підприємця (управлінські здібності, самостійність у прийнятті рішень, здатність передбачення й швидкої реакції на зміни в економічній і суспільній ситуації) [168, с. 72–75; 177, с. 25; 178, с. 19]. Підтримуємо погляд А. Чайкіної щодо ідентифікації підприємницького потенціалу регіону із «здатністю регіональної системи підприємництва на інноваційній основі вирішувати завдання економічного та соціального розвитку території, формуючи унікальні комбінації ресурсного, науково-технічного, інформаційного та інших потенціалів» [168, с. 73].

Аналогічні позиції у контексті детермінації підприємницького потенціалу території розглядають К. Оксенюк, Н. Краснокутська, І. Бубенець, які наголошують на існуванні двох підходів (фізичного та економічного) у наукових дослідженнях цього явища. За фізичним підходом під підприємницьким потенціалом території розуміють кількість енергії, яку

накопичила територіальна система та спроможна її реалізувати в роботі. За економічним підходом, підприємницьким потенціалом території вважається спроможність взаємодії територіальних ресурсів і компетенцій, у результаті якої відбувається економічне зростання, можливість виробничих сил досягати певного ефекту [67, с. 127; 88, с. 58]. Погоджуючись із такими аспектами, пропонуємо виділяти фізичні та економічні виміри ідентифікації підприємницького потенціалу території як об'єкта наукових досліджень, зокрема: базисні інтерпретації змісту, функції, здатності та компетенції, принципи формування в алгоритмічній послідовності їх набуття (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Виміри ідентифікації підприємницького потенціалу території як об'єкта наукових досліджень

Джерело: власні дослідження.

Представлений порядок розташування базисних інтерпретацій змісту фізичного виміру ідентифікації підприємницького потенціалу території свідчить про те, що людина (підприємець, керівник, агент розвитку) є ключовим суб'єктом функцій, «носієм» здатностей і компетенцій, фундатором принципів формування цього потенціалу в громаді, організації,

галузі, регіоні та державі, на території, оскільки вони фізично об'єднують людей.

Проведене дослідження концептуального обґрунтування змісту поняття «підприємницький потенціал території» дозволяє констатувати наявність системних, ресурсних, інноваційних ознак у його формулюванні. Зокрема, підприємницьким потенціалом території слід вважати систему соціально-економічних, екологічних, поведінкових, просторових та управлінських ресурсів, ефективність взаємодії елементів якої забезпечується можливістю унікальної комбінації цих ресурсів та зумовлює виникнення інноваційних проявів процесів, комунікацій та збереження цілісності.

У цьому ключі концептуальне обґрунтування підприємницького потенціалу сільських територій доцільно здійснювати із використанням методу структурування, зокрема дослідження теоретико-методологічних підходів до його сутності крізь призму ознакової характеристики «сільська». Сільську територію необхідно відносити до складової базисної інтерпретації фізичного виміру ідентифікації підприємницького потенціалу території як об'єкта наукових досліджень (див. рис. 1.1). Це зумовлює детермінацію дослідження концептуального обґрунтування використання функцій, здатностей і компетенцій, принципів управління ефективністю, притаманних суб'єктам підприємництва та інститутам, взаємодія яких створює передумови формування підприємницького потенціалу сільських територій.

Концептуальні дослідження підприємницького потенціалу сільських територій характеризуються багатовекторністю теоретико-методологічного обґрунтування, використанням широкого спектру методів та підходів (залежно від зафіксованого об'єкта досліджень), прийомів міждисциплінарної інтеграції обґрунтувань та формуванням нових теоретико-методологічних підходів. Дослідженнями встановлено, що серед базових чинників концептуального обґрунтування підприємницького потенціалу сільських територій виділяються п'ять ключових, а саме: 1) територіальний (ендогенний, локальний розвиток); 2) галузевий (сільське

господарство, агробізнес, інфраструктура агробізнесу, сільська економіка); 3) просторовий (екологія, рекреація, відпочинок, туризм, мікроринки, логістичні майданчики); 4) соціально-економічний, інтелектуальний (якість життя населення, розвиток громад, природоохоронна діяльність, рівень інноваційної активності та інвестиційної спроможності); 5) управлінський (інституціональний).

Зазвичай у дослідницьких технологіях відбувається інтеграція четвертого та п'ятого чинників, а парадигма інтелектуального капіталу сільського підприємництва представляється трьома ракурсами – інтелектуальний капітал сільського населення, сільських підприємницьких організацій, локальних, регіональних, територіальних управлінських систем.

Ризик-факторами у розвитку інтелектуального капіталу сільського підприємництва вбачаються: демографічні трансформації (міграційні процеси, обезлюднення сіл, урбаністичні мотивації сільського населення), стан соціально-економічно розвитку села (нестача робочих місць, нерозвиненість сільської економічної та соціально-побутової інфраструктури, віддаленість від міст (центрів економічного розвитку), недосконалість інформаційного та інфраструктурного забезпечення.

Суб'єкти координації організацій сільської економіки (керівники сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств (ФГ), інших підприємницьких структур, голови особистих селянських господарств (ОСГ), а також персонал цих організацій) забезпечують розвиток і відтворення інтелектуального капіталу сільського підприємництва завдяки ефективному виконанню планувальної, організаційної, мотиваційної, контролюючої функцій управління та використанню нестандартних, інноваційних підходів у внутрішньому і зовнішньому управлінні підприємницьким процесом. Означене зумовлює можливість розгляду формування інтелектуального капіталу сільського підприємництва з позицій системної взаємодії його складових (людського, структурного (організаційного), споживчого (клієнтського) капіталів).

На рис. 1.2 відображено функції, які здійснюють суб'єкти управління організацій сільського підприємництва відносно формування кожної складової інтелектуального капіталу, у результаті виконання яких відбуваються трансформації організаційної взаємодії та становлення інтелектуального капіталу нової формації.

Рис. 1.2. Функції суб'єктів управління у формуванні інтелектуального капіталу сільського підприємництва

Джерело: власні дослідження.

Слід зазначити, що на формування складових інтелектуального капіталу сільського підприємництва впливає ендогенний потенціал сільських територій – система соціо-економіко-еколого-просторових чинників, взаємодія яких зумовлює розвиток територіального соціуму та продукує

ефективні передумови його відтворення. Ураховуючи зазначене, людський капітал, як складова інтелектуального капіталу сільського підприємництва, формується у середовищі економічного розвитку сільського соціуму [65, с. 44].

Дослідження підприємницького потенціалу сільських територій в Україні активізувались на поч. ХХІ ст., у період започаткування теоретико-методологічного обґрунтування чинників сталого розвитку сільського господарства, сільських територій, факторів впливу на підтримку продовольчого забезпечення країни та формування експортного продовольчого потенціалу; становлення концепцій сільського розвитку, сільської економіки та просторового економічного розвитку. Результати аналізу контентів електронних джерел наукових організацій, дослідницьких центрів, університетів, відкритих за запитом «підприємницький потенціал сільських територій», вказують на те, що вибір напряму досліджень «підприємницький потенціал сільських територій» вважається актуальним упродовж останніх десяти років (2008–2018 рр.) та займає четверту позицію у рейтингу популярності векторів наукових розвідок потенціалу сільських територій України (у рейтингову шкалу увійшли десять напрямів досліджень, зокрема, соціально-економічний, екологічний, аграрний, підприємницький, технічний, ресурсний, просторовий потенціали та потенціали економічного розвитку, територіальних громад, диверсифікації) [35].

Дослідженнями встановлено, що ключовими векторами наукових розвідок підприємницького потенціалу сільських територій у світових наукових школах вбачаються: 1) сільськогосподарський; 2) агробізнесу; 2) територіальний; 3) муніципального розвитку; 4) інституціонального забезпечення; 5) регіонального управління; 6) ендогенний (локальний). Універсальність контексту цих досліджень має прояв у тому, що їх об'єктами є процеси і явища, які протікають безпосередньо на сільських територіях та впливають на соціо-економіко-еколого-просторовий розвиток сільського соціуму [10; 11, с. 75; 17, с. 26; 30, с. 88].

До особливостей досліджень підприємницького потенціалу сільських територій у вітчизняній економічній науці включаться такі напрями, як підприємницький потенціал сільського розвитку, ендогенний потенціал та потенціал розвитку малих підприємств на сільських територіях. Підприємницький потенціал сільського розвитку досліджується у вітчизняній економічній науці у контексті обґрунтування складових цього розвитку, структури сільської економіки та її диверсифікації, інклюзії [8, с. 64; 62, с. 33]. Відмінною рисою цих досліджень є включення несільськогосподарських видів діяльності до складових сільської економіки, а відтак – й формування відповідних потенціалів, зокрема диверсифікаційного, локального, місцевого.

З огляду на сучасні тенденції формування міждисциплінарних концепцій локального розвитку, основою теоретико-методологічного обґрунтування ролі підприємництва у формуванні локальних механізмів сільського розвитку слід вважати просторові теорії, теорію фірми, концепції місцевого розвитку та ендогенного потенціалу, інституціональну теорію, концепції «підприємницької архітектури» локального простору та економічної активності соціуму, теорії інтелектуального і соціального капіталу [65; 85; 173].

Ендогенний потенціал та прояви у ньому підприємницького потенціалу сільських територій є об'єктами наукових досліджень в економіці, економічній географії, державному управлінні, соціології, педагогіці. Основний «перетин» досліджень об'єктів знаходиться у площині подібності обґрунтування процесів розвитку цих потенціалів та їх окремих складових, зокрема дослідження сучасного стану функціонування, оцінка результативності та ефективності, організаційної координації [13, с. 42]. Це зумовлює детермінацію ракурсу досліджень, а саме – об'єктом дослідження може виступати підприємницький потенціал ОСГ, сільськогосподарського підприємства, садиби зеленого туризму, придорожнього кафе, каменеобробного цеху тощо.

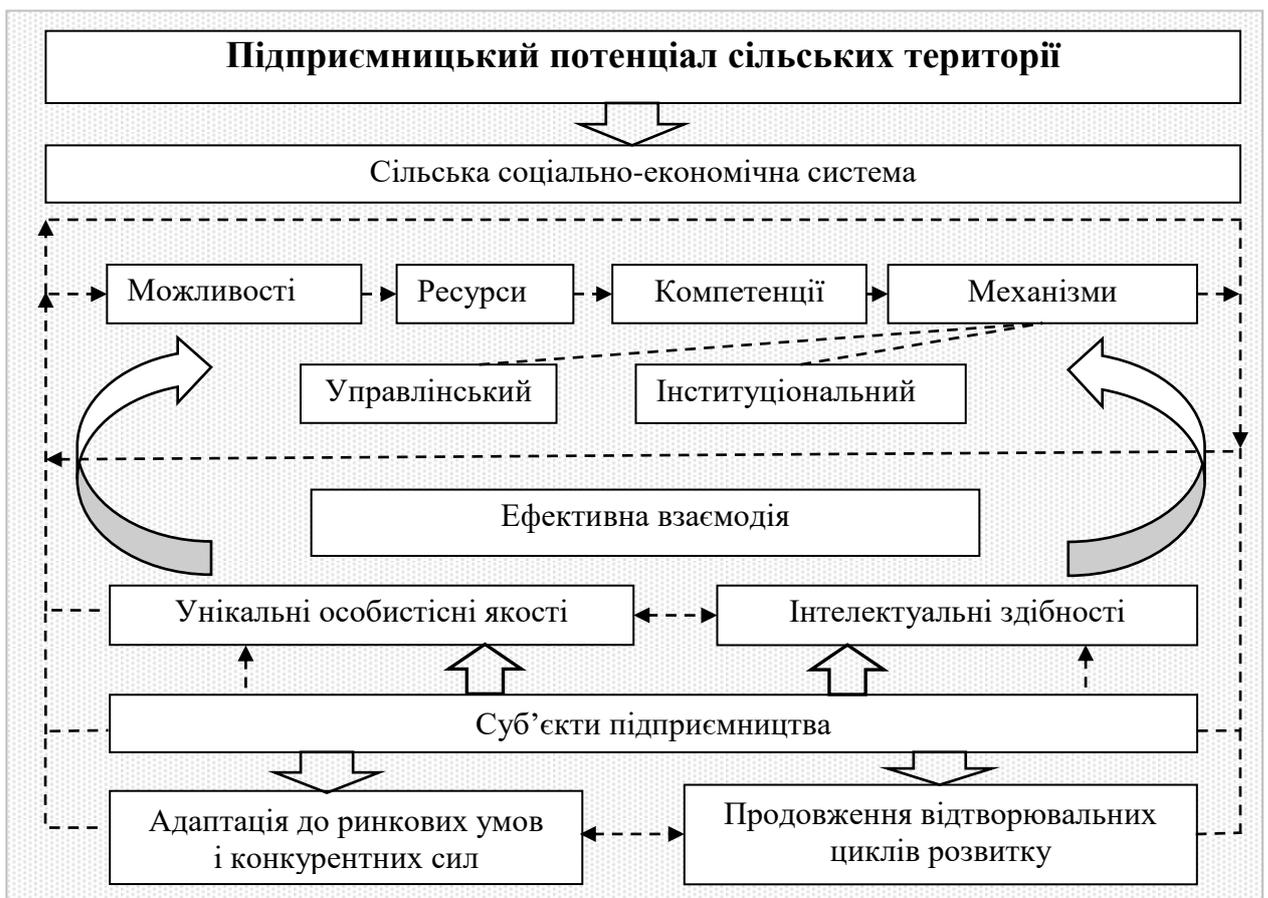
Щодо підприємницького потенціалу малих підприємств, розташованих на сільських територіях – дослідницький вектор є надзвичайно багатограним. В аграрній економічній науці це, як правило, проблеми розвитку підприємницького потенціалу малих переробних підприємств, кооперативів [11, с.77; 132, с. 126]. Упродовж останніх років активізувались дослідження підприємницького потенціалу самозайнятого сільського населення, територіальних громад, мікропроектних груп сільського розвитку [169, с.70; 170, с. 103; 176, с. 68]. У наукових дослідженнях підприємницького потенціалу сільських територій мають місце аспекти його обґрунтування як потенціалу сільськогосподарських підприємств – базового чинника формування й відтворення цього потенціалу; складової частини багатокладної економіки села, що забезпечує зайнятість сільського населення; основи формування підприємницького середовища сільських територій [76, с. 97; 99, с. 96].

Заслуговує уваги позиція М. Маліка та О. Шпикуляка щодо доцільності усіх суб'єктів господарювання у сільському господарстві відносити до підприємницьких структур. Крім того, останніх варто вважати складовими підприємницького потенціалу сільських територій. Йдеться про ФГ, приватні підприємства, сільськогосподарські товариства, кооперативи, державні підприємства, сімейні ферми та господарства населення [78, с. 8].

Погоджуючись із різноманітними поглядами на сутність поняття «підприємницький потенціал сільських територій» зазначимо, що його слід розглядати як інтегровану сукупність базових ресурсів (потенціалів) – територіального, соціального, економічного, інституціонального, екологічного, інтелектуального) та досліджувати й обґрунтовувати механізми організації їх взаємодії із виділенням чинників, що сприяють соціально-економічному розвитку сільських територій та економічному розвитку територіальних соціумів.

Підприємницьким потенціалом сільських територій пропонуємо вважати можливості, ресурси і компетенції сільської соціально-економічної

системи, інституціональні та управлінські механізми, ефективна взаємодія яких забезпечується унікальними особистісними якостями, інтелектуальними здібностями суб'єктів підприємництва та зумовлює адаптацію до ринкових умов й конкурентних сил, що забезпечує продовження відтворювальних циклів розвитку цієї системи. Запропоноване визначення підприємницького потенціалу сільських територій підтверджує його інтеграційну сутність як об'єкта наукових досліджень, змістовне наповнення якого вказує на існування передумов щодо комплексного дослідження його складових – можливостей, сили, запасів, засобів, підприємницької здатності, вміння ефективно організувати перетворення різних видів ресурсів, здатності і компетентності щодо планування, організації, мотивування, координації, інформаційного забезпечення розвитку власного бізнесу та участі у конкурентних відносинах (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Зміст підприємницького потенціалу сільських територій

Джерело: власні дослідження.

У цьому сенсі вважаємо доцільним доповнити перелік складових підприємницького потенціалу сільських територій такими, як ділові навички лідерів сільських громад, керівників підприємницьких структур та органів регіонального і галузевого управління. Це зумовлено, насамперед, тим, що місцеві лідери та керівники підприємницьких організацій одночасно забезпечують консолідацію суб'єктів підприємництва, сільського населення у процесі адаптації до ринкових умов і конкурентних сил, що зумовлює продовження відтворювальних циклів розвитку підприємництва на сільських територіях.

Для підтвердження такої позиції звертаємося до досліджень О. Бородіної, Н. Ключника, С. Костирка, О. Хлівної, на думку яких, до підприємницького потенціалу сільських територій слід відносити такі складові, як навички і можливості керівників, спеціалістів та інших категорій персоналу підприємств, підприємницькі здібності носіїв підприємницької діяльності, сукупність функцій підприємців, інноваційну активність, креативність [9; 57, с. 211–216; 61; 166, с. 59].

Отже, аналіз підприємницького потенціалу сільських територій як об'єкта наукових досліджень вказує на існуванні базової, трьохвимірної методологічної основи «підприємництво – потенціал – територія», а процеси концептуального обґрунтування кожного виміру інтегруються у проекції на конкретизований об'єкт – підприємницький потенціал сільських територій. У свою чергу, його розвиток слід розглядати у площині забезпечення ефективної взаємодії можливостей, ресурсів, компетенцій управлінського та інституціонального потенціалів суб'єктами підприємництва, які мають унікальні особистісні якості та інтелектуальні здібності. Відповідно, подальші дослідження слід здійснювати з позицій вивчення проявів різних складових підприємницького потенціалу сільських територій та їх впливу на сільську соціально-економічну систему, що дозволить обґрунтувати детермінанти його формування та розвитку.

1.2. Детермінанти формування й розвитку підприємницького потенціалу сільських територій

Розвиток підприємницького потенціалу сільських територій залежить від розвитку підприємництва (бізнес-активних підприємницьких організацій) на сільських територіях, у процесі якого створюються комплекси взаємодії бізнесу та сільського населення, моделі публічно-приватного партнерства, локальні інститути територіального, галузевого розвитку. Підприємництво є активатором розвитку сільських територій та економічною платформою провадження на них різноманітних видів діяльності, у межах якого формується підприємницьке середовище. Останнє, у свою чергу, забезпечує розробку й просування інноваційних ідей, ресурсів, продукції, послуг, праці, капіталу, передусім соціального, що свідчить про наявність ознак формування підприємницького потенціалу – ресурсної, інтеграційної, інтелектуальної.

Ураховуючи зазначене, дослідження детермінант формування й розвитку підприємницького потенціалу сільських територій слід здійснювати за допомогою концептуальної диференціації різних чинників (економічних, виробничих, соціальних, територіальних, екологічних, просторових, інтелектуальних, інвестиційних тощо) із подальшою інтеграцією їх в комплекси, що потенційно зумовлюють розвиток.

Основною гіпотезою цієї частини дослідження є припущення, що ефективна діяльність підприємництва на певній території є інтегратором локальної підприємницької взаємодії, що зумовлює спонукання до розвитку нових видів бізнесу та інфраструктури, а також диверсифікованих видів підприємницької діяльності. Щодо диверсифікації, то це питання розглядатиметься у площині «основний вид бізнесу – сільськогосподарський – диверсифіковані види бізнесу – сукупність різноманітних бізнесів, що здійснюються на сільських територіях».

Для обґрунтування детермінант формування підприємницького потенціалу сільських територій і підприємництва, як його основної складової, дослідження проведено на засадах системного та об'єктно-суб'єктного підходів (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Детермінанти формування підприємницького потенціалу сільських територій

Джерело: власні дослідження.

До елементів (складників, підпотенціалів) системи підприємницького потенціалу сільських територій віднесено сукупність економічних, соціальних, екологічних, просторових, інтелектуальних, інституціональних

чинників та їх конкретизовані прояви (впливи), які також можуть трансформуватися у продуктивний ресурс системного «виходу».

До суб'єктів формування підприємницького потенціалу сільських територій відносяться сільськогосподарські підприємства, ФГ, ОСГ, переробні підприємства, логістичні центри, зерносховища, інші суб'єкти підприємництва – організації з надання різних видів послуг (побутові, торговельні, рекреаційні), сезонне підприємництво (збирання й реалізація лісових ягід, грибів, організація садиб зеленого туризму тощо). Такий підхід перетинається з відомою руральною теорією, згідно якої ендогенний потенціал сільських територій є основою сільської економіки та забезпечує соціо-економіко-екологічне зростання цих територій [7, с. 32].

Дослідження сільськогосподарського (аграрного) потенціалу підприємництва на сільських територіях зумовлено тим, що сільське господарство є ключовою галуззю на сільських територіях, від ефективності функціонування якої та стійкості зв'язків з іншими суміжними галузями залежать темпи розвитку національної економіки. На думку О. Николюк та Л. Тарасович «належний рівень розвитку підприємницьких формувань детермінує ефективність сільської економіки в цілому; натомість, першоджерелом ефективності суб'єкта сільського підприємництва є комбінації ресурсів, унікальність та неповторність яких впливають на його конкурентоспроможність» [86, с. 70–71].

О. Скидан та Б. Шуляк роблять наголос на особливості підприємництва на сільських територіях – основним ресурсом та засобом виробництва виступає земельний капітал, який «... виконує подвійну функцію – як базис розміщення виробничих сил та як засіб виробництва; специфіка останньої полягає у його якості, що визначається родючістю ґрунтів – енергетичної складової розвитку суспільства, забезпечення його добробуту» [145, с. 21]. На їх погляд, «підприємництву належить особлива роль у розвитку сільських територій, зокрема: 1) воно є джерелом формування бюджетів сільських територіальних громад; 2) підприємницька діяльність забезпечує економічну

і фінансову спроможність сільських жителів, що сприяє підвищенню добробуту та якості їх життя; 3) підприємництво – це засіб продовольчого забезпечення селян, а відтак – індикатор забезпечення продовольчої безпеки країни в цілому; 4) сфера підприємництва формує ланцюги аграрного бізнесу, що уможливорює присутність безпосередніх товаровиробників у прибутках на всіх етапах просування і реалізації власної продукції» [145, с. 24].

Професор Т. Зінчук, на основі дослідження сутності й змісту категорій «агропродовольчий потенціал», «аграрний потенціал» наголошує на існуванні основних елементів, які формують теоретико-економічне наповнення цих категорій – природний (земельний), демографічний, соціально-економічний, інноваційний, фінансовий, інфраструктурний, інтелектуальний субпотенціали. Оскільки розвиток та реалізація аграрного потенціалу є наслідком сільськогосподарської діяльності, за умов виробництва аграрної продукції посилюється роль природного, біологічного, земельного, трудового та матеріально-технічного потенціалу, які є базовими складовими у забезпеченні виробничої спеціалізації агропромислових формувань та дозволяють ототожнити поняття «аграрний потенціал», «потенціал аграрного сектора», «ресурсний потенціал сільського господарства». Незалежно від особливостей методологічних підходів до досліджуваних категорій, кожен учасник процесу розвитку аграрного потенціалу переслідує власний економічний інтерес в залежності від цільової орієнтації, який виражається у формі економічного ефекту (прибутку, чистого доходу, або виручки від реалізації продукції) [195, с. 285–300]. Вважаємо, що така позиція утворює судження про те, що аграрне підприємництво є основним елементом системи підприємницького потенціалу сільських територій, оскільки до ключових його підсистем відносяться природні, матеріальні, трудові, фінансові ресурси, взаємодія яких забезпечується організаційно-управлінським потенціалом.

Методологічною основою ролі підприємництва у формуванні локальних механізмів сільського розвитку вбачається трактування економічного розвитку (в контексті цього дослідження ототожнюємо із сільським розвитком) як появи чогось нового, невідомого раніше, що зумовлене проявами нових форм і методів підприємницької активності в «упорядкуванні» механізмів розвитку соціально-економічних територіальних систем [179]. Теоретико-методологічне обґрунтування формування локальних механізмів сільського розвитку у формуванні підприємницького потенціалу сільських територій відображено у дослідженнях О. Бородіної, І. Прокопи, О. Попової, О. Шубравської та інших вітчизняних дослідників, де підкреслено необхідність орієнтації на комплементарний (взаємодоповнюючий) характер агропродовольчих систем. Останні конфігурують виробництво матеріальних і суспільних благ, найважливішими з яких є продовольча безпека (самозабезпечення) країни, збереження довкілля, підтримання життєдіяльності населення на сільських територіях, відтворення і розвиток селянства (фермерства) як носія ідентичності та хліборобської культури [1].

Важливим фактором підтримки існування підприємницького потенціалу сільських територій є формування середовища його відтворення. Дослідження середовища відтворення підприємницького потенціалу територій, регіонів здійснюються у площині його ототожнення із діловою інфраструктурою ведення бізнесу, простором, що обумовлює конкурентоспроможність підприємств, які здійснюють свою діяльність в даному регіоні, фактором конкурентоспроможності фірми, середовищем формування матеріальних (територіальних) каналів руху продукції від виробника до споживача, ендогенним потенціалом локального розвитку [26, с. 61–67; 81, с. 38–48; 139, с. 202; 177, с. 17; 181 с. 110]. Ці аспекти свідчать про відтворювальну можливість підприємницького потенціалу сільських територій, його здатність продовжувати цикли відтворення у часі, що зумовлює продовження дослідження проблем формування та

ефективного використання інституційного та управлінського чинників у забезпеченні ефективного відтворення підприємницького потенціалу сільських територій.

Погоджуючись із М. Мельником, що «збереження та нарощення інституційного потенціалу повинно відбуватися шляхом створення нових та трансформації існуючих правових, соціальних інститутів та інститутів власності, опиратися на традиції, господарські та етнокультурні особливості даної місцевості, на виховання національної гідності та соціальної відповідальності, що сприятиме створенню ініціативно-громадських інституцій, підвищує громадську активність населення» [81, с. 337], вважаємо, що основними чинниками формування цього потенціалу мають стати інноваційні механізми формування та використання його окремих складових, ефективні бізнес-комунікації, засновані на професіоналізмі та здатності до змін. У цьому сенсі особливої актуальності набувають такі функції суб'єктів формування підприємницького потенціалу територій, як моделювання комунікативного простору, проєктного управління, фіксації локальних завдань.

Щодо розвитку управлінського потенціалу, необхідним вбачається урахування диференціації у соціально-економічному розвитку територій та регіональної специфіки, раціоналізація програм управління кожної окремої території на основі виявлення її ендогенних особливостей. Вважаємо, що прояв соціальної відповідальності управління забезпечуватиметься потенціалами техніко-економічних, організаційно-економічних відносин власності та господарського механізму. Методологічною основою значимості організаційного чинника підприємництва у забезпеченні добробуту сільського населення та сприянні сільському розвитку вважається експлікація проблематики формування та трансформації людського капіталу як системи соціальних норм етики праці та виробничого знання людини, які формують стійку мотивацію до ефективної праці та є базовим еволюційним механізмом (адаптацією) економічної поведінки, що задовольняє

індивідуалізовані потреби без негативних екстерналій щодо суспільного добробуту [29].

Підприємницька активність на сільських територіях має прояв у процесі здійснення економічної діяльності різними суб'єктами господарювання (аграрними та не аграрними), яким притаманні ознаки класичних організацій (цілі, ресурси, структура, капітал, технології), координація діяльності яких здійснюється за класичною схемою організаційного менеджменту, а результат діяльності, що може потенційно забезпечувати сільський розвиток, залежить, у т. ч., від підприємницьких здібностей керівників. Означене зумовлює необхідність виділення ключових суб'єктів формування підприємницького потенціалу сільських територій.

Погоджуємось з думкою В. Заяця, що «за теорією ендогенного зростання підприємницький потенціал сільських територій може вбачатись «ресурсом опори на власні сили», що здатний створити необхідні стартові умови економічного зростання і підтримання його оптимальних темпів у довгостроковому плані» [43, с. 70]. Вважаємо, що підприємницький потенціал сільських територій можна вважати стимулятором забезпечення економічного зростання території, механізмом реалізації локальних проєктів територіального розвитку, детермінантою локального (ендогенного) партнерства та партнерства держави, бізнесу та громад. Відтак, суб'єктами формування підприємницького потенціалу сільських територій вбачатимуться всі організації, особи, що здійснюють підприємницьку діяльність на цих територіях.

Проблематика досліджень вітчизняних науковців висвітлює особливості ієрархії, інституціонального забезпечення, формування, використання та відтворення підприємництва, функціональних потенціалів, зокрема, аграрного та сільськогосподарського, соціального та інтелектуального потенціалів підприємництва. У них відображено інтегрований підхід до підприємницького потенціалу, вектори розгляду якого

спрямовані на об'єктно-суб'єктну взаємодію його складових [12, с. 114; 17, с. 55; 58, с. 201; 136, с. 84].

В концептуальних засадах державної політики сільського розвитку в Україні визначено перспективні вектори формування локальних механізмів цього розвитку, зокрема, стимулювання сільських громад до колективних дій у розв'язанні життєвих проблем із використанням місцевих активів/капіталів (методологічний підхід «знизу – вгору» («від громади до держави»); формування в Україні сприятливого економічного соціального та інституційного середовища функціонування й розвитку сімейного типу господарювання у сільському господарстві; розробка основних засад становлення сільської економіки, що ґрунтується на широкому використанні соціальних, інституційних та технологічних інновацій, а також локальних знань для реалізації потенціалу місцевих громад; підвищення ділової та громадянської активності членів сільських громад для використання ними локальних ресурсів і зовнішніх можливостей на засадах партнерства, у т. ч. з державою, для поліпшення якості життя на селі, подолання бідності, оновлення людського капіталу, збереження локальних екосистем; інституційна та фінансова підтримка сімейних господарств; диверсифікація сільської економіки та підвищення добробуту селян; місцевий розвиток і лідерство сільських громад [1].

Для обґрунтування аспектів формування та розвитку підприємницького потенціалу сільських територій використано такий алгоритм:

- 1) аналіз взаємозв'язку складових його системи;
- 2) оцінка сутнісних ознак, що виділяє його серед інших понять та деталізує межі теоретико-методологічного забезпечення;
- 3) характеристика системних складових поняття «підприємницький потенціал сільських територій», що забезпечують його цілісність.

Крок 1. Аналіз взаємозв'язку складових системи підприємницького потенціалу сільських територій. Для аналізу використовуються ресурсний, функціональний, інституціональний підходи до його концептуального

обґрунтування. За ресурсним підходом підприємницький потенціал сільських територій досліджується у площині оцінки взаємозв'язку природно-ресурсного, виробничого, трудового, науково-технічного, експортного потенціалу цих територій, а також оцінки впливу інноваційних чинників (управлінських рішень та функцій, використання здобутків НТП, агроінновацій, інтелектуалізації підприємницької активності різних суб'єктів) на економічне зростання локальних підприємницьких організацій.

Для оцінки підприємницького потенціалу сільських територій за функціональним підходом досліджуються усі можливі аспекти взаємодії різних потенціалів (інфраструктурного, управлінського, маркетингового, інноваційного, екологічного, територіального, рекреаційного, податкового, фінансового, людського капіталу, інтелектуального, інвестиційного, інноваційного, соціального, економічного, ментально-спадкового, брендового тощо) [4, с. 157; 10; 11, с. 75; 84, с. 30].

За інституціональним підходом підприємницький потенціал сільських територій досліджується як об'єкт впливу зовнішніх та внутрішніх інститутів. Такі дослідження характеризуються встановленням тісноти зв'язку між локальними агентами розвитку сільських територій (інститутами), «правилами гри» для цих агентів (законодавче забезпечення діяльності суб'єктів, державні програми підтримки, муніципальні програми соціально-економічного розвитку), а також організаційним потенціалом, який забезпечує передумови відтворення підприємницького потенціалу сільських територій. Наразі ці проблеми найчастіше досліджуються у контексті розвитку потенціалів: ендогенного, локального, децентралізації, сільського розвитку.

Крок 2. Оцінка сутнісних ознак поняття «підприємницький потенціал сільських територій». Передбачається визначення тенденцій дослідження ознак, що виділяють його серед інших понять та деталізують межі теоретико-методологічного забезпечення. У наукових дослідженнях підприємницького потенціалу сільських територій превалюючими об'єктами є соціально-

економічний розвиток села, сільського господарства, сільського населення, соціального капіталу сільських територій, потенціалу інфраструктурного забезпечення сільського розвитку та агробізнесу [23, с. 60; 77, с. 11; 87, с. 15].

Дослідження потенціалів сільського господарства та органічного сільського господарства, біоенергетичного потенціалу сільських територій зумовлюють продовження розгляду цих аспектів у контексті організаційного забезпечення процесів їх розвитку, зокрема на засадах кооперації, локальної інтеграції, створення лідерських об'єднань ОСГ, організації зон первинної переробки, пакування тощо [22, с. 386]. Означене зумовлює деталізацію методологічного забезпечення потенціалів: сільськогосподарського виробництва (із виділенням потенціалів сільськогосподарських підприємств, фермерства, ОСГ, переробки, органічного виробництва), рекреаційного (із виділенням екологічного, зеленого туризму, зон відпочинку), інфраструктурного (із виділенням потенціалів місць переробки, торговельних майданчиків, місцевих ринків, роздрібної торгівлі).

Крок 3. Характеристика системних складових підприємницького потенціалу сільських територій, що забезпечують його цілісність. За третім кроком алгоритму розгляду характеристик складових підприємницького потенціалу сільських територій вектори досліджень спрямовуються на аналіз і синтез категорій і понять, які представляються за системним підходом в якості підсистем (підпотенціалів) однієї цілісної системи (потенціалу). Деталізація меж теоретико-методологічного забезпечення поняття «підприємницький потенціал сільських територій» (другий крок алгоритму) дозволяє конкретизувати, встановлювати «рамки» дослідження, виділяти й деталізувати його об'єкт та розглядати цей об'єкт як систему. Підприємницький потенціал сільських територій в означеному аспекті розглядається як система, сукупність підпотенціалів (підсистем, елементів), взаємодія яких забезпечує ефективний соціо-еколого-економіко-просторовий розвиток цих територій.

Отже, підприємницький потенціал сільських територій – це сукупність наявних та придатних до мобілізації основних джерел, засобів конкретної території, елементів потенціалу цілісної соціально-економічної системи, що використовуються і можуть бути використані для економічного зростання за умов ефективного перетворення усіх видів ресурсів та використання підприємницької активності населення. Означений зміст поняття «підприємницький потенціал сільських територій» сформовано на основі використання авторського алгоритму аналізу взаємозв'язку складових, характеристик цього поняття, що визначились у дослідницькому науковому просторі.

Відтак, у процесі формування переліку сутнісних ознак підприємницького потенціалу сільських територій необхідно передбачити, що:

1) він може розглядатись як інтегруючий чинник усіх потенціалів (ресурсного, економічного, виробничого, технічного, соціально-економічного, потенціалу диверсифікації, екологічного, потенціалу економічного розвитку, просторового, потенціалу сільських громад);

2) ключовою його відмінністю від інших потенціалів є «здатність об'єднувати» різні ресурси й можливості для потенційного розвитку;

3) його носіями є люди, які мають здатність (ділову активність) до узгодження дій у процесах об'єднання різних видів потенціалів для досягнення цілей сталого розвитку сільських територій.

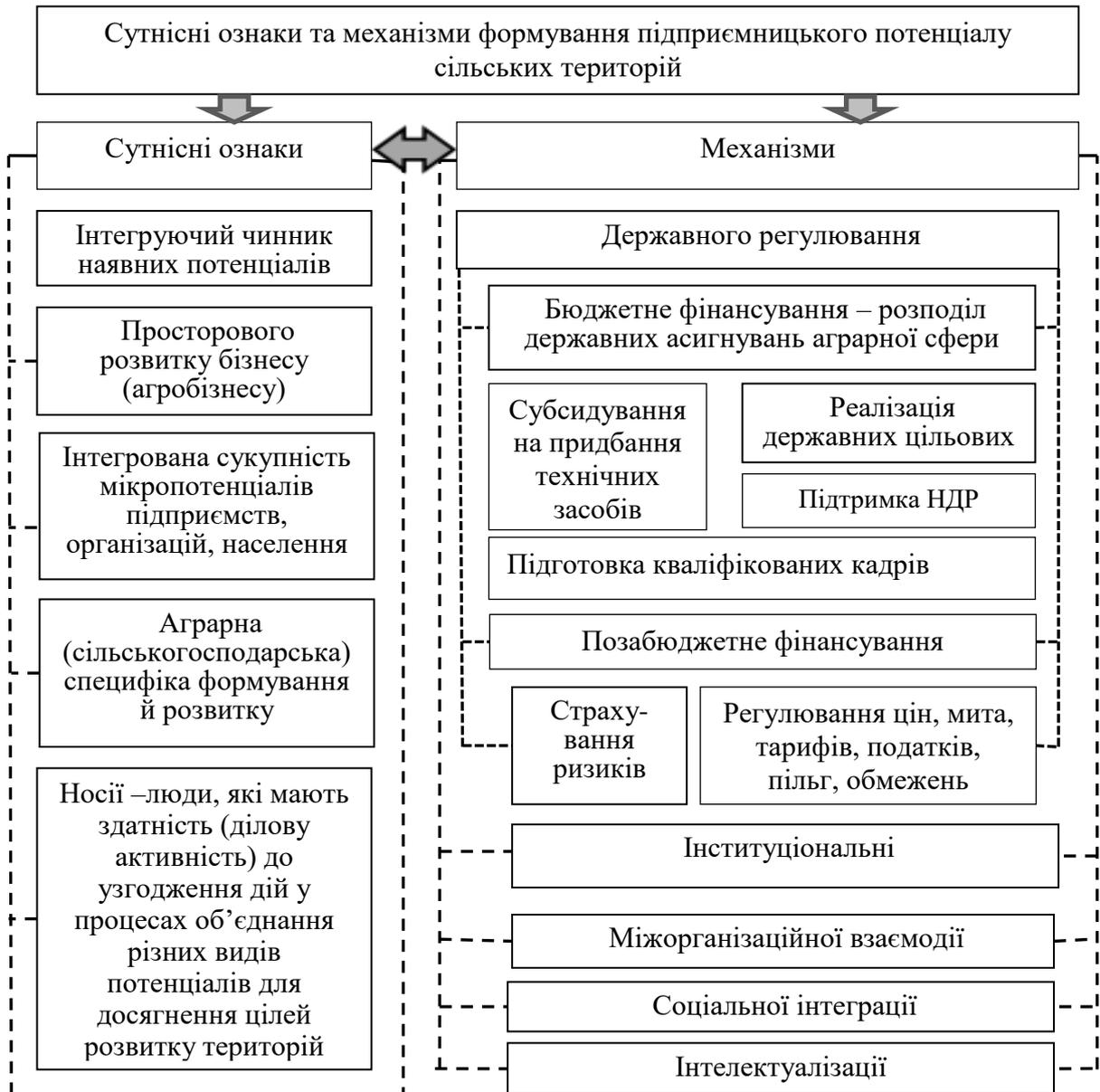
На основі зазначеного пропонується до сутнісних ознак підприємницького потенціалу сільських територій відносити:

по-перше, різні види ресурсів (соціальні, економічні, матеріальні, технічні, екологічні, рекреаційні, інтелектуальні, просторові, соціальної відповідальності, громадської активності);

по-друге, підприємців, що здійснюють підприємницьку діяльність на сільських територіях (керівники й персонал сільськогосподарських підприємств, несільськогосподарських підприємств, голови

домогосподарств, сільське населення, лідери громади, керівники місцевих та регіональних органів управління);

по-третє, сукупний потенціал підприємницької активності («розумовий потенціал»), що має прояв у досягненні цілей розвитку та забезпеченні відтворення якості життя на сільських територіях (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Сутнісні ознаки та механізми формування підприємницького потенціалу сільських територій

Джерело: власні дослідження.

Отже, підприємницький потенціал сільських територій вбачається основою їх економічного розвитку та передумовою формування й

ефективного використання інших потенціалів (соціального, економічного, екологічного, просторового, інфраструктурного, інноваційного, брендового та ін.). Варто зазначити, що від рівня розвитку підприємницького потенціалу сільських територій залежить продовольча безпека, стан експортного продовольчого потенціалу країни, ступінь соціально-економічного розвитку сільського соціуму.

З теоретичної точки зору, до механізмів, які регулюють розвиток територій й, відповідно, потенціалів цих територій, відносять механізми держави, міжорганізаційної взаємодії, інституціональні. Ними вбачаються динамічні і реальні працюючі системи, за допомогою яких здійснюється координація розвитку локальних, регіональних, національних систем. Дослідження аспектів використання цих механізмів здійснюються з позиції вивчення їх впливу на складові підприємницького потенціалу сільських територій. Натепер основними векторами наукових досліджень механізмів формування підприємницького потенціалу сільських територій як сукупності ресурсів, організацій, соціо-економіко-еколого-просторових факторів економічного зростання, компетентностей є галузевий, локального розвитку, інституціональний.

За галузевим вектором досліджуються механізми формування аграрного підприємницького потенціалу, що пов'язано із ключовою функцією сільських територій – продовольчого забезпечення держави. Механізм державного регулювання цього потенціалу передбачає бюджетне фінансування, що являє собою розподіл державних асигнувань аграрної сфери, відбувається через низку державних цільових програм. Позабюджетний вид державної допомоги забезпечується засобами економічної політики, спрямованої на регулювання цін, тарифів, встановлення пільг, обмежень.

Державна підтримка реалізується у двох напрямках – підвищення доходної частини сільськогосподарських підприємств та їх матеріально-технічного розвитку. За першим напрямом застосовуються механізми

регулювання цін на ринку сільськогосподарської продукції, підтримується страхування ризиків, компенсуються деякі види витрат, регулюються тарифи, мито, податки, пільги тощо. Другий напрям передбачає субсидування на придбання технічних засобів, підтримку науково-дослідної роботи, підготовку кваліфікованих працівників.

За результатами дослідження аспектів становлення підприємницького потенціалу сільських територій вітчизняні науковці О. Корогодова та В. Семенов обґрунтували засади просторового розвитку агробізнесу та виділили складові механізми формування його потенціалу – інноваційні прийоми просторового моделювання, зокрема діагностики і прогнозування розвитку, розробку програм і прогнозів, підвищення кваліфікації персоналу, формування комунікативних платформ [60]. Аналогічних поглядів дотримується К. Данилова, яка вважає, що підприємницький потенціал території є інтегрованою сукупністю мікропотенціалів підприємств, організацій, населення, ефективна взаємодія яких забезпечується за допомогою організаційно-економічних механізмів, інституціональних регуляторів та високого рівня розвитку інтелектуального потенціалу учасників [29].

На думку О. Бородіної, до механізму формування потенціалу розвитку сільських територій слід відносити соціальну інтеграцію, яка сприятиме забезпеченню взаємопов'язаного економічного, соціального і екологічного прогресу в сільській місцевості та досягнення локальних, галузевих і загальносуспільних цілей [50]. На наш погляд, механізм соціальної інтеграції створюється у процесі взаємодії сільського підприємництва з організаціями місцевого самоврядування, іншими організаціями, сільським населенням, в результаті якої можуть підвищуватися рівень доходів та якості життя сільського населення, доступності до послуг. Слід зауважити, що використання механізму соціальної інтеграції сприяє розвитку соціальності відповідальності бізнесу і влади, а також згуртованості громади, підвищенню рівня інтелектуального забезпечення розвитку сільських територій на засадах

набуття знань, навичок, компетенцій щодо спільної взаємодії (участі), орієнтованої на економічний розвиток.

Розвиток парадигми інтелектуалізації економіки як основного чинника економічного зростання постіндустріального соціуму зумовив спрямування векторів наукових досліджень формування та використання механізму інтелектуалізації у розвитку соціально-економічних, екологічних, просторових, територіальних, глобальних системах. Теоретико-методологічні та прикладні аспекти використання механізму інтелектуалізації у формуванні підприємницького потенціалу сільських територій доцільно формувати на основі досліджень В. Грішної, О. Скидана, І. Литвинчук, якими обґрунтовано механізми процесів інтелектуалізації праці в соціально-економічних системах різного рівня та в аграрній економіці, визначено критерії оцінки взаємозв'язку процесів інтелектуалізації праці із передумовами та результатами соціально-економічного розвитку суспільних систем [27; 72; 73; 189]. Вважаємо, що використання механізму інтелектуалізації забезпечується за умов взаємодії сільського підприємництва, місцевої влади, сільського населення та інших економічних агентів, які використовують спільний інтелект для розвитку власного бізнесу, що стимулює передумови відтворення підприємницького потенціалу сільських територій.

З теоретичної точки зору, детермінанти формування підприємницького потенціалу сільських територій зумовлюють відтворення циклів його розвитку, в результаті якого може відбуватися економічне зростання, або призупинення активності розвитку (спад). Тому, з огляду на ототожнення підприємництва з ключовою детермінантою формування підприємницького потенціалу сільських територій, активатором розвитку та економічною платформою провадження на цих територіях різноманітних видів діяльності, визначимо підходи, за якими здійснюється концептуальне обґрунтування детермінанти «підприємництво».

У закордонних наукових дослідженнях підприємницького потенціалу виділяються два вектори концептуального обґрунтування його розвитку: по-перше, за підходом узагальнюючої функції підприємницької активності, згідно якого він ототожнюється із здатністю, здібністю підприємця перетворювати різні види ресурсів, використовуючи інноваційні рішення та прийоми; по-друге, за методологічним підходом «*Global entrepreneurship monitor*», згідно якого під «підприємницьким потенціалом нації» розуміється сукупність фізичних осіб віком від 18 до 64 років, які розглядають можливість або почали займатися підприємницькою діяльністю. Складові цього потенціалу виокремлюють, залежно від стадії функціонування підприємницького процесу. Це протопідприємці, які тільки мають намір розпочати власну справу; молоді (ранні) підприємці (*early-stage entrepreneurial activity*), до яких належать: підприємці-початківці (*nascent entrepreneurial activity*), власники нового бізнесу, які отримують нерегулярний мінімальний дохід (*new business owner-manager*), підприємці, які мають бізнес зі стабільними темпами розвитку і достатнім доходом (*established business-owner*); по-третє, за функціонально-ієрархічними ознаками (підприємницький потенціал галузі, території, підприємства, країни, регіону, корпоративного утворення), взаємодія яких у процесах досліджень може моделюватись [186].

Окремо виділяються дослідження підприємництва як активатора розвитку підприємницького потенціалу сільських територій, механізми координації якого орієнтовані на місцевий розвиток. Зокрема, у процесі реалізації програми місцевого системного розвитку в рамках проекту *USAID* «Підтримка аграрного і сільського розвитку» передбачається упровадження прозорих та інноваційних інструментів управління земельними та іншими ресурсами та кращий досвід ефективного планування їх використання на стратегічну перспективу у 5–10 років. Цілями програми є ефективне управління земельними та іншими ресурсами у межах ОТГ на основі *GIS* технологій, розвиток спроможності ОТГ формувати проекти розвитку для

залучення інвестицій, врахування інтересів органів влади, місцевого самоврядування, бізнесу та недержавного сектору на основі співробітництва та партнерства [91].

Отже, основними детермінантами формування й розвитку підприємницького потенціалу сільських територій є наявність ресурсів (субпотенціалів) та суб'єктів (підприємництва, населення сільських територій, інститутів), ефективна взаємодія яких забезпечує можливість продовження у часі бізнес-циклів та створює передумови для формування середовища відтворення цього потенціалу з використанням механізмів державного регулювання, інституціональних, міжорганізаційної взаємодії, соціальної інтеграції, інтелектуалізації. Формування підприємницького потенціалу сільських територій відбувається унаслідок інтеграції наявних потенціалів підприємств, організацій, населення, що зумовлює створення потенціалу конкурентоспроможності локального підприємництва на засадах моделювання комунікативного простору, інтелектуалізації процесів набуття знань і досвіду щодо здійснення підприємницької діяльності.

Важливою передумовою розвитку підприємницького потенціалу є використання попереднього позитивного досвіду його формування й використання, що передбачає розробку та імплементацію у системи координації моніторингових механізмів, адаптованих до потреб суб'єктів на різних рівнях управління підприємництвом та його інституціонального забезпечення. Це зумовлює необхідність розгляду методологічної основи моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій.

1.3. Методична основа моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій

Формування сприятливого середовища відтворення підприємницького потенціалу сільських територій передбачає ефективну взаємодію підприємництва, населення, інститутів та ресурсів, що забезпечує інтеграцію

наявних потенціалів (субпотенціалів) узгодженістю дій підприємців (яким притаманна ділова активність) у процесах об'єднання різних видів потенціалів, вбачається об'єктом управління та інституціонального регулювання. Окреслене передбачає здійснення операцій з координації, у результаті яких формуються управлінські рішення та делегуються повноваження. Як відомо, алгоритм будь-якого управлінського процесу (або управлінського рішення) містить операції з оцінки стану об'єкта (явища або процесу), що дозволяє враховувати особливості їх розвитку у поточному періоді й розробляти стратегії, плани, програми з урахуванням цих особливостей. Це стосується й процесів формування підприємницького потенціалу сільських територій з огляду на необхідність детермінації методологічного забезпечення моніторингу його розвитку.

Як зазначає М. Лендшел, нині не існує єдиного загальновизнаного тлумачення терміна «моніторинг» через багатогранність даного явища. Проте існує низка загальноприйнятих визначень цього поняття. Зокрема, моніторинг визначають як «систему регулярного відстеження змін, які відбуваються або в усьому суспільстві, або в його окремих групах за умови регулярного застосування одних і тих самих принципів вибірки та інструментарію для збирання даних» [71]. Погоджуємось з трактуванням основних напрямів моніторингової діяльності в регіональному управлінні – спостереження за діями та явищами, що відбуваються унаслідок прийняття рішення; аналіз та оцінка фактичного стану; моделювання ситуації та тенденції у стратегічній перспективі.

Аналогічних поглядів на проблеми моніторингу в управлінні регіональним розвитком дотримується Д. Стеченко й визначає п'ять етапів моніторингу: 1) «реконструкція» управлінських заходів, тобто припущень про те, яких результатів та показників необхідно досягти; 2) вибір емпіричних перевірок певного етапу управлінських дій; 3) збирання та аналіз даних; 4) критерії та стандарти управлінської діяльності; 5) аналіз

проведеного спостереження та відпрацювання управлінських рішень щодо розвитку територій [151].

Погоджуючись із визначеними позиціями дослідників та проектуючи сутність концепту моніторингу у площину методології формування підприємницького потенціалу сільських територій, вважаємо доцільним обґрунування цього явища здійснювати з використанням об'єктно-суб'єктного та ієрархічного підходів. З позицій об'єктно-суб'єктної взаємодії, механізм моніторингу територіальних соціально-економічних систем формується з урахуванням потреб подальшого використання результатів моніторингу – для оцінки потенціалу, конкурентоспроможності, рівня інноваційного розвитку регіону або окремих територій. Його інструментами вбачаються систематичний збір інформації, оцінка показників рівня конкурентоспроможності території, прийняття оперативних управлінських рішень щодо виявлення і реалізації територіальних конкурентних переваг, аналіз інвестиційної активності та фінансових параметрів суб'єктів господарювання на території, інформатизація сфер територіального управління [114, с. 78].

Аспекти моніторингу територіального потенціалу в контексті його оцінки для розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів щодо її реалізації регулюються Законом України «Про засади державної регіональної політики» [103], у якому до об'єктів моніторингу відноситься динаміка зміни значень показників, що застосовуються для розрахунку індексів конкурентоспроможності регіонів та регіонального людського розвитку. Згідно Закону, суб'єктами регіонального розвитку є центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, агенції регіонального розвитку, асоціації органів місцевого самоврядування, представники суб'єктів підприємництва, закладів вищої освіти, науково-дослідних установ, які визначають окремі стратегічні цілі та завдання щодо розвитку видів економічної діяльності, які

мають інноваційний потенціал з урахуванням конкурентних переваг регіону [103].

Про важливість формування та удосконалення механізму моніторингу регіональних (територіальних) систем свідчить практика його постійного удосконалення у країнах Європейського Союзу – від використання *ex ante* та *ex post* аналізу для виявлення впливу структурних операцій на пріоритетні задачі та конкретні структурні проблеми (за статутом 1988 р.) – до моніторингу фінансового управління програмами і проєктами регіонального розвитку (за новими редакціями статутів) [89, с. 162].

Для обґрунтування механізмів досягнення економічної безпеки на регіональному рівні вітчизняні дослідники пропонують використовувати комплекс різних оціночних методів економічного потенціалу регіону, найбільш розповсюдженими з яких є такі: моніторинг основних соціально-економічних показників із чіткою фіксацією їх сукупності для певного механізму моніторингу; методи експертної оцінки, оптимізації, аналізу і обробки сценаріїв; багатовимірний статистичний аналіз, теорії штучних нейронних мереж та ін. Основною проблемою їх використання в регіональному та локальному управлінні є потреба адаптації до механізмів оцінки, що зумовлює необхідність розробки спеціальних оціночних методик [20].

Аналіз теоретико-методологічних підходів до моніторингу потенціалу сільських територій засвідчує багатовекторність поглядів науковців щодо механізмів, організації та інструментарію цих процесів зокрема, встановлення цілей, спостереження, вимірювання, порівняння, визначення ефекту, моніторинг програм, проєктів та громадської думки [147, с. 268]. На високій актуальності моніторингу та оцінки наголошується у контексті обґрунтування процесів мобілізації організаційних ресурсів для економічного зростання регіонів, сільських територій та досягнення стратегічної мети управління регіональним розвитком. Методологічною основою моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій, в

контексті його ідентифікації серед інших потенціалів, вбачається обґрунтування універсальних підходів, що здійснюються безпосередньо в процесі моніторингу: поелементного, бюджетування, за структурними елементами, нормативного [5, с. 19; 69, с. 270; 184].

В. Кузмінчук, обґрунтовуючи процес вибору інструментарію та підходів до моніторингу, зазначає їх залежать від цілей оцінювання, для якого здійснюється цей моніторинг – визначення економічної ефективності упровадження організаційних змін, розробка проєктів створення корпоративних та вертикально інтегрованих організацій на сільських територіях, мікропроєктів підтримки розвитку сільської економіки тощо. Дослідник вказує на переважність використання методичних підходів, які передбачають розрахунок переліку показників або інтегрального показника територіального потенціалу (формалізована оцінка), а також використання експертних показників оцінки ресурсів регіону, що характеризуються інтегративними властивостями [69, с. 274].

Оцінювання потенціалу із використанням комплексного системного підходу пропонують В. Баранчєєв, Ю. Карпенко, О. Кузьмін, наголошуючи на необхідності певної послідовності підходів до оцінки – діагностичного, системного, циклічного [3, с. 43; 54, с. 128; 70, с. 158]. Погоджуємося з Т. Євсюковим та І. Ковальчуком, які виокремили етап «Створення та забезпечення функціонування інформаційно-аналітичної системи моніторингу соціально-економічних показників стану підприємництва, масштабів розвитку трансформаційних процесів, наслідків прийняття і реалізації управлінських рішень в умовах територіальних (локальних) сегментів» у розробленій ними структурній схемі комплексного аналізу сільських територій та їх господарських структур, використання якої дозволяє здійснювати інтегровану економічну оцінку всіх складових потенціалу розвитку цих територій [37].

Різновекторність теоретико-методологічного обґрунтування моніторингу як комплексу наукових, технічних, технологічних, організаційних

та інших засобів, які забезпечують систематичний контроль за станом і тенденціями розвитку соціо-економіко-еколого-просторових систем обумовлена багатоманітністю ознак, якими характеризуються моніторингові системи і які стають основою для вибору й фіксації моніторингових інструментів конкретним суб'єктом. Будь-який суб'єкт підприємництва на сільських територіях здійснює моніторинг явищ і процесів, що проходять у навколишньому середовищі, локальних, регіональних, національних соціально-економічних системах. За результатами моніторингу формується підґрунтя для прийняття управлінських рішень, що зумовлює необхідність ефективного використання інструментарію моніторингу, професійного вибору індикаторів та методів оцінки.

Результати аналізу методологічних підходів до моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій дають підстави зробити висновок, що його механізм є сукупністю процесів розробки показників, методів, способів, процедур оцінки, безпосереднім здійсненням технології моніторингу та аналізу результатів. Реалізацією цього процесу управляє суб'єкт, який визначає цілі, встановлює межі та формує інформаційну базу результатів моніторингу. Багатоаспектність у виділенні суб'єктів моніторингу (керівники сільськогосподарських підприємств, ФГ, інших підприємницьких структур, голови ОСГ і ОТГ, керівники регіональних органів галузевого та територіального управління).

Для розробки механізму моніторингу соціально-економічного розвитку сільських територій доцільною вбачається ідентифікація об'єктів оцінки за структурно-функціональними та інституціональними напрямками, що дозволяє формувати критерії оцінки з огляду на можливість включати оціночні показники в базовий алгоритм прогнозування розвитку. У цьому сенсі слід використовувати рейтинговий моніторинг, який вважається найбільш адаптивним до вибору управлінської моделі та передбачає можливість проведення поетапних розрахунків показників та їх комбінування залежно від мети моніторингу [56]. Результуючий показник,

що відображає місце (рейтинг) району (або групи районів) у регіоні визначається за формулою:

$$R_i = \frac{\sum_{j=1}^n r_{ij}}{n}, \quad i = 1, 2, \dots, n, \quad (1.1)$$

де R_i – місце (рейтинг) i -го району в регіоні; r_{ij} – місце (рейтинг) i -го району за j -м фактором; n – число районів (суб'єктів), що входять у територіальну групу (або у групу за показником величини ендегенного потенціалу).

Використання інтегрального критерія розвитку території (ІКРТ) як методу обробки даних потребує використання спеціальних індикативних показників, які об'єднуються в інтегрований показник соціально-економічного розвитку, що розраховується за формулою:

$$U = \sum_{i=1}^n K_i \frac{P_i}{Np_i} / n, \quad (1.2)$$

де U – інтегральний критерій розвитку території; i – індекс спеціального показника; n – кількість спеціальних показників; K_i – коефіцієнт значимості i -го спеціального показника; P_i – фактичне значення i -го спеціального показника; Np_i – нормативне значення i -го спеціального показника.

Перевагою цього методу є гнучкий розрахунковий алгоритм, що реалізує можливості математичної моделі багатомірного порівняльного аналізу, недоліком – необхідність розробки і використання спеціальних показників, що ускладнює процес моніторингу за реальних умов управління підприємницьким потенціалом територій.

Для визначення впливу ендегенного потенціалу на економічний розвиток сільських територій І. Кравчук пропонує увести показник кількісної оцінки – «ступінь ендегенного потенціалу сільських територій» та визначати його відсотковим методом за допомогою розрахунку питомої ваги окремих складових цього потенціалу [65]. Погоджуючись із судженнями авторки щодо можливості використання інтегральних показників у процесі моніторингу та оцінки підприємницького потенціалу сільських територій,

вважаємо доцільним використання математичного моделювання і програмних засобів, що дозволяє врахувати широке коло кількісних та якісних чинників впливу для забезпечення комплексності та динамічності моніторингу й оцінки цього потенціалу.

Вважаємо, що для використання математичних моделей в оцінюванні підприємницького потенціалу сільських територій доцільно розробляти системи його моніторингу із уведенням параметричних обмежень, аналогічних тим, що закладені у відповідні моделі оцінювання. Це дозволить стратифікувати, декомпонувати та прискорити процеси прийняття управлінських рішень за умов реалізації інноваційно-інвестиційних стратегій розвитку регіонів, територій, а також – при здійсненні моніторингових операцій. У контексті означеного заслуговують уваги пропозиції О. Антонюка та С. Юхимчука щодо використання математичних моделей в оцінюванні стратегічного потенціалу (використанням нейронної мережі Хопфілда, математичні моделі ризику для систем підтримки прийняття рішень) [2, с. 34–37; 175].

Слід зазначити, що моніторинг є одним із інструментів стратегічного планування розвитку організаційних, територіальних, національних соціально-економічних систем, результати якого активно застосовуються у процесі прийняття управлінських рішень різними суб'єктами, у т. ч. підприємницької діяльності. У контексті даного дослідження, актуальність формування механізмів моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій обумовлюється такими чинниками, як: 1) потреба забезпечення управлінської сфери своєчасною та якісною інформацією; 2) необхідність локалізації стратегій територіального, галузевого, місцевого розвитку з урахуванням особливостей іманентного підприємницького потенціалу конкретної території; 3) потреба розповсюдження знань та набуття компетенцій суб'єктами щодо формування й ефективного застосування механізмів моніторингу; 4) інтелектуалізація підприємницької діяльності на сільських територіях та використання інноваційних технологій; 5) розвиток

проектного менеджменту та формування інноваційних систем менеджменту за умов децентралізації.

У дослідженні розроблено методику інтегральної оцінки підприємницького потенціалу сільських територій, результати використання якої, на відміну від інших аналогічних методик, дозволять суб'єктам регіонального управління (локальним суб'єктам) визначати ступінь розвитку ресурсних можливостей підприємництва й фіксувати показники оцінки його потенціалу при розробці регіональних планів розвитку, прогнозів, програм, стратегій, що зумовить їх поглиблену адаптацію до середовища підприємницької активності конкретного регіону. Для отримання релевантної інформації у процесі оцінки стану потенціалу підприємництва формуються моніторингові моделі, в яких закладаються алгоритми вибору оціночних методик, а результатами моніторингу стають показники, які використовуються в якості «вихідних» для розробки регіональних (локальних) планів, програм, стратегій розвитку.

Моніторинг підприємницького потенціалу сільських територій доцільно здійснювати з використанням загальноприйнятих методів економічної оцінки господарської діяльності, фінансового стану підприємств з урахуванням галузевої специфіки та віднесення суб'єктів підприємництва до великих, середніх і малих підприємств. Для визначення ступеня розвитку ресурсних можливостей підприємництва, згідно запропонованої методики, слід обчислювати інтегральний показник підприємницького потенціалу сільських територій (регіону), що передбачає нормування показників, які характеризують потенціал підприємництва. Інтегральний показник підприємницького потенціалу розраховується за формулою (1.3):

$$IP = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n K_{ni} \omega_i, \quad (1.3)$$

де K_{ni} – нормований коефіцієнт i -го показника; ω_i – вагова оцінка i -го показника; n – кількість показників, що характеризують підприємницький потенціал сільської території (регіону, ОТГ).

Нормативні коефіцієнти показників визначаються таким чином:

$$K_{ni} = \frac{P_i^+}{P_{\max i}}, \quad \text{або} \quad K_{ni} = \frac{P_i^-}{P_{\min i}}, \quad (1.4)$$

де P_i^+ – i -тий показник, збільшення якого зумовлює підвищення рівня підприємницького потенціалу;

P_i^- – i -тий показник, збільшення якого зумовлює зниження його рівня;

$P_{\max i}$ та $P_{\min i}$ – максимальне та мінімальне, у межах досліджуваної сукупності суб'єктів підприємництва, значення i -го показника, відповідно.

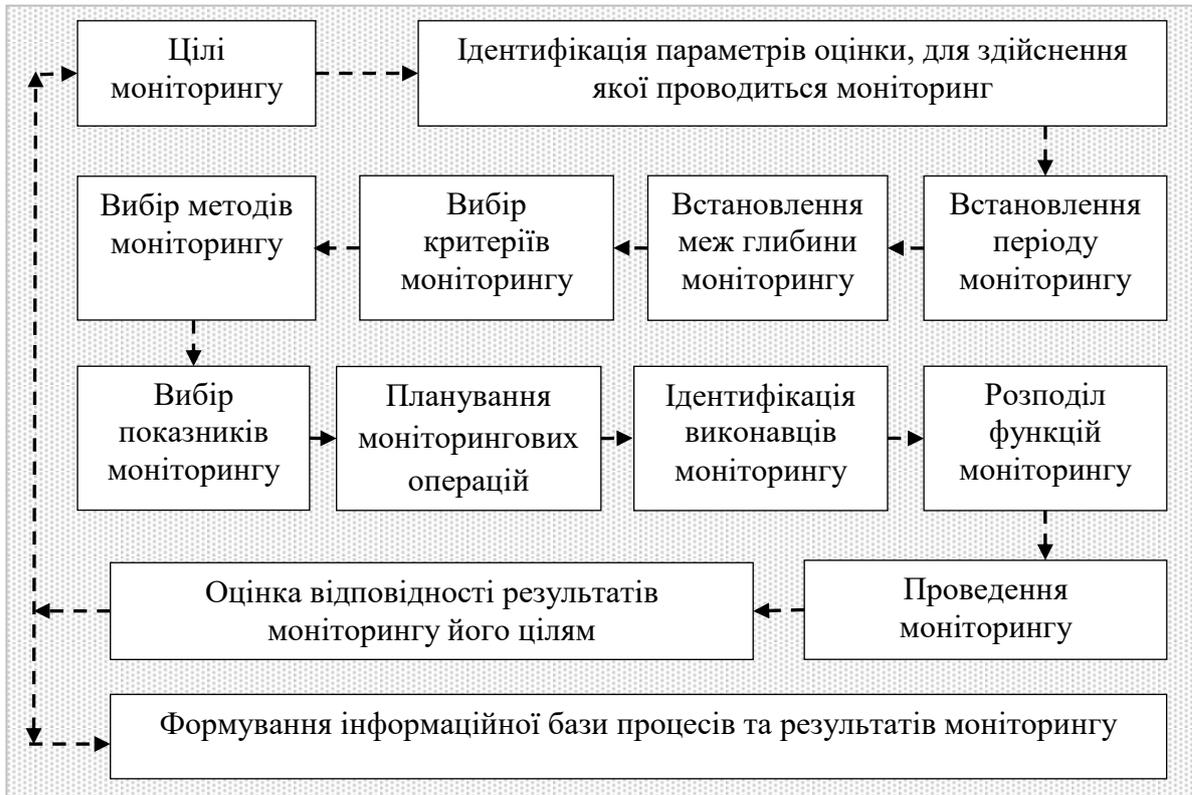
Вважаємо, що використання цієї методики дозволить: по-перше, на регіональному рівні оцінювати стратегічний інвестиційний потенціал підприємництва регіону (сільських територій); по-друге, розробляти регіональні (локальні) стратегії, виходячи із наявних потенційних можливостей їх реалізації за участю підприємництва.

Розгляд методологічного забезпечення моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій потребує ідентифікації пріоритетності суб'єктів його здійснення. Дослідженнями встановлено ієрархію пріоритетності суб'єктів, а саме: суб'єктами вищого пріоритету є керівники регіональних органів галузевого та територіального управління; суб'єктами пріоритету середньої ваги є керівники підприємницьких структур, які розташовані на сільських територіях; голови ОТГ; суб'єктами пріоритету найменшої ваги – голови ОСГ, сезонні підприємці, сільське населення.

Відповідно, формуються й механізми моніторингу, наповнення яких інструментами й методами здійснюється залежно від ієрархічного рівня суб'єкта та визначається можливостями формувати й імплементувати моніторингові технології, що зумовлює необхідність розробки моделі формування механізму моніторингу. Окреслене свідчить, що моніторинг підприємницького потенціалу є обов'язковою складовою процесу його формування, оскільки здійснюється всіма суб'єктами управління.

Формування механізму моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій є процесом, виконання якого доцільно здійснювати за

проектним підходом, що дозволяє деталізувати та уніфікувати операції моніторингу, сформувати інформаційну базу механізму моніторингу на основі побудови універсальної моделі (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Модель формування механізму моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій

Джерело: власні дослідження.

Перевагою такої моделі є універсальність операцій, здатність диверсифікуватись за умов розширення або звуження меж моніторингу, а також інтегруватись до інших моделей моніторингу й оцінки. Її також можна розглядати в якості інструмента прийняття управлінських рішень. Щодо формування локальних механізмів моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій, слід зазначити, що отримані, за результатами використання вищезначеної моделі, дані можуть використовуватись різними економічними агентами на сільських територіях. У цьому сенсі модель використовується з урахуванням цілей, меж моніторингу, що

встановлюються конкретною програмою, бізнес-планом, міжнародним або муніципальним проектом.

Формування інформаційної бази процесів та результатів моніторингу, як підсумовуючий крок моделі механізму моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій (див. рис. 1.6), передбачає накопичення спеціальної інформації для її подальшого використання, забезпечує уніфікацію операцій моніторингу і вбачається передумовою формування локальних систем моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій.

Отже, формування механізму моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій є процесом, виконання якого доцільно здійснювати за проектним підходом, що дозволяє деталізувати та уніфікувати операції моніторингу, сформувати інформаційну базу механізму моніторингу на основі побудови універсальної моделі. Використання розробленої моделі керівниками підприємницьких організацій, органами територіального управління сприятиме інтелектуалізації процесу здійснення моніторингу та формуванню компетенцій, навичок і вмінь суб'єктів з розробки та використання сучасних методів моніторингу.

Вибір інструментарію та підходів до моніторингу залежать від цілей процесу оцінки, для якої здійснюється цей моніторинг, а саме – визначення економічної ефективності впровадження організаційних змін, розробка проектів створення корпоративних та вертикально інтегрованих організацій на сільських територіях, мікропроектів підтримки розвитку сільської економіки тощо. Натепер науковцями обґрунтовуються методичні підходи, які передбачають розрахунок переліку показників або інтегрального показника територіального потенціалу (формалізована оцінка), а також – використання експертних показників оцінки ресурсів регіону, що характеризуються інтегративними властивостями [69, с. 274].

Аналогічних позицій дотримуються Л. Забуранна та В. Корнійчук, які наголошують на тому, що модель виявлення ключових індикаторів

моніторингу закладається в основу методичного підходу до моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій. Комплексний аналіз факторів, можливостей і загроз зовнішнього та внутрішнього середовищ, визначення кількісного впливу факторів, кластеризація, використання інструментарію дискримінантного аналізу, обґрунтування системи моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій вбачаються складовими алгоритму оцінки стану соціально-економічного розвитку сільських територій, в результаті здійснення якої визначаються «точки росту» (аспекти потенціалу) для виділених територіальних кластерів [41].

Інтелектуалізація процесу здійснення моніторингу передбачає наявність у суб'єктів компетенцій, навичок та вмінь з формування та використання сучасних методик моніторингу та вбачається вагомим чинником для розвитку середовища якісного моніторингу. Інтелектуальна складова організації процесу здійснення моніторингу має прояв у здатності суб'єкта управління здійснити цільову орієнтацію об'єкта на якісне виконання поставлених завдань.

Імплементация чинників проєктного менеджменту в систему локального територіального управління на тепер актуалізується в Україні, особливо в контексті децентралізації та розвитку систем грантових організацій. Зазначене потребує виконання технологій стратегічного планування і реалізації стратегій та, відповідно, здійснення моніторингу діяльності різних суб'єктів підприємництва. Ці аспекти прописуються у проєктних методиках, зокрема у формах проєктних пропозицій, які оприлюднюються різними грантовими організаціями. У структурованому змісті проєктної пропозиції виділяється підрозділ «Ризики, моніторинг та оцінка результатів», в якому пропонується порядок моніторингу, робочий план з графіком моніторингу, таблиця моніторингу та оцінки. Встановлення індикаторів результатів проєкту є найважливішим сегментом проєктної пропозиції, оскільки ці індикатори мають бути закладені в основу

планування проєктної діяльності. Зазвичай їх пропонують визначати самостійно розробникам проєкту, що і зумовлює потребу накопичення відповідних знань, які можна отримати за допомогою консалтингового менеджменту [113].

Зауважимо, що формування методичних основ моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій знаходиться у площині розгляду його як процесу, якому притаманні операції з оцінки стану підприємництва, територіальних, просторових ресурсів, ефективності використання різних видів потенціалів та метою якого є отримання вірогідних результатів для здійснення оцінки ступеня розвитку цього потенціалу й прийняття управлінських рішень щодо його відтворення. Результати моніторингу використовуються в якості вихідних показників для оцінки поточного стану розвитку складових підприємницького потенціалу сільських територій, регіону при розробці прогнозів, стратегій, планів і програм розвитку.

Висновки до Розділу 1

У першому розділі дисертаційної роботи досліджено теоретико-методологічні засади формування підприємницького потенціалу сільських територій як об'єкта наукових досліджень; удосконалено трактування поняття «підприємницький потенціал сільських територій»; класифіковано детермінанти формування й розвитку підприємницького потенціалу сільських територій; обґрунтовано методичну основу моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій. Ключові напрацювання, що дозволяють оцінити науковий доробок, зведено до таких положень:

1. Теоретично обґрунтовано, що зміст поняття «підприємницький потенціал території» сформовано у процесі еволюції економічної думки, етапи якої визначали характер науково-теоретичного мислення відповідної епохи (потреби розвитку, прибуток, власність, економічне зростання,

підприємницька активність). Аналіз особливостей прояву підприємницької активності у різні періоди еволюції засвідчує переважну наявність у ній сутнісних ознак підприємництва – від організаторських здібностей та здатностей членів спільнот підтримувати цикли відтворення господарської діяльності у провінціях до ефективної координації всіх організацій, залучених до виробництва і розподілу сільськогосподарської продукції у формуванні «матеріальних» (територіальних) каналів реалізації та максимального використання потенціалу території у локальному розвитку.

2. Підприємницький потенціал сільських територій ототожнюють із системою, комплексом ресурсів і реальних можливостей ведення бізнесу; сукупністю соціально-економічних, екологічних, поведінкових, просторових та управлінських ресурсів; елементом структури трудового потенціалу регіону з унікальними особистісними якостями, інтегральними здібностями носіїв підприємницької діяльності; потенціалом взаємодії активних агентів територіального розвитку.

3. Детермінантами формування підприємницького потенціалу сільських територій є економічні, соціальні, екологічні, просторові, інтелектуальні, інституціональні, що зумовлюють взаємодію підприємництва, населення сільських територій, правових, соціальних, регіональних інститутів та природних, демографічних, соціально-економічних, інноваційних, фінансових, інфраструктурних, інтелектуальних, управлінських ресурсів, що трансформуються у продуктивний ресурс системного «виходу».

4. До ключових особливостей формування підприємницького потенціалу сільських територій належать: 1) галузева належність підприємництва до агропродовольчої, лісогосподарської, видобувної, рекреаційної сфер; 2) віднесення земельного капіталу до базису розміщення виробничих сил та засобу виробництва; 3) ототожнення середовища його відтворення із діловою інфраструктурою ведення бізнесу, середовищем забезпечення конкурентоспроможності та формування матеріальних

(територіальних) каналів руху продукції. При цьому, основними механізмами формування підприємницького потенціалу сільських територій вбачаються механізми державного регулювання, інституціональні, міжорганізаційної взаємодії, соціальної інтеграції, інтелектуалізації.

5. Доведено, що формування підприємницького потенціалу сільських територій відбувається внаслідок інтеграції наявних потенціалів підприємств, організацій, безпосередньо населення, що зумовлює створення потенціалу конкурентоспроможності локального підприємництва на засадах моделювання комунікативного простору, інтелектуалізації процесів набуття знань і досвіду щодо здійснення підприємницької діяльності.

6. Моніторинг підприємницького потенціалу сільських територій здійснюється з використанням операцій з оцінки стану підприємництва, територіальних, просторових ресурсів, ефективності використання різних видів потенціалів та метою якого є отримання вірогідних результатів для здійснення оцінки ступеня розвитку цього потенціалу й прийняття управлінських рішень щодо його відтворення. Розроблений методичний підхід до формування механізму моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій ґрунтується на деталізації та уніфікації операцій моніторингу, формуванні інформаційної бази на основі побудови універсальної моделі, яка може інтегруватися до інших моделей моніторингу й оцінки та вбачається дієвим інструментом прийняття управлінських рішень.

7. Вищий пріоритет керівників регіональних органів галузевого та територіального управління в ієрархії пріоритетності суб'єктів здійснення моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій свідчить про інституціональну спрямованість державного (регіонального, галузевого) управління на координацію розвитку підприємницького потенціалу сільських територій.

Результати дослідження, представлені у Розділі 1, опубліковано у працях автора: [63; 115; 116; 118; 123; 125; 130].

В Розділі 1 використано матеріали з відповідним посиланням на такі наукові праці зі списку використаних джерел: [1–5; 7–14; 16–30; 34–37; 39; 41–43; 45–51; 53–62; 66–82; 84–91; 96–99; 108–111; 113–114; 139; 142–145; 147; 149; 151; 156–160; 162; 164–181; 183–189; 191–194; 196; 197].

РОЗДІЛ 2

АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ

ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

2.1. Організаційно-економічні аспекти формування підприємницького потенціалу сільських територій

Розвиток підприємницького потенціалу сільських територій відбувається у конкретних територіальних сегментах, кожен з яких має локальні особливості взаємодії економічних та організаційних ресурсів, що формує базис соціально-економічного розвитку території, призводить до підвищення якості життя населення та дотримання соціо-еколого-економічного балансу. Дослідження актуальних тенденцій розвитку підприємницького потенціалу сільських територій доцільно здійснювати у площині виявлення та оцінки причинно-наслідкових взаємозв'язків його складових – підприємницької активності, соціальної, економічної, екологічної, територіальної, а також впливу інституціональних, організаційно-економічних чинників.

Формування та розвиток підприємницького потенціалу сільських територій потребує чіткого визначення векторів суб'єктно-об'єктної взаємодії, що зумовлює необхідність конкретизації її учасників, інструментів та технологій. До основних учасників віднесено сільське населення, що здійснює різну економічну діяльність на забезпечує якість проживання на сільських територіях. Традиційними видами діяльності вбачається виробництво сільськогосподарської продукції, участь у веденні лісового господарства, переробній та заготівельній сферах, інфраструктурних видах діяльності.

Важливими учасниками суб'єктно-об'єктної взаємодії на сільських територіях є також фермерські господарства (ФГ), які нині вважаються

ключовими драйверами розвитку сільської економіки. Суб'єкти – керівники фермерських господарств, які управляють процесами сільськогосподарського виробництва у межах свого господарства та є об'єктами управління муніципальних, регіональних, галузевих структур. Нині в Україні налічується понад 38,0 тис. ФГ, які значною мірою впливають на забезпечення потреб внутрішнього ринку та формуванні експорту. У ВВП України частка виробництва зерна такими суб'єктами господарювання становить 12 %, соняшника – 19, ріпаку – 18, сої – 16, продукції тваринництва за видами – у межах 1–3 % [137].

Фермерство, в силу своєї специфіки та високого рівня застосування ручної праці, може стати основою соціального і економічного устрою сільських територій. Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 рр. спрямована на розвиток малого і середнього бізнесу на сільських територіях, збільшення робочих місць, створених фермерами (до 0,5 млн з нинішніх 0,1 млн) і зростання питомої ваги продукції, яку виробляють ФГ, у ВВП аграрної галузі з поточних 6–8 % до 12 %. Наявність у кожному селі 3–5 фермерів, які створять робочі місця, у перспективі забезпечить розвиток підприємницького потенціалу сільських територій [138].

У Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств», № 2497-VIII від 10.07.2018 р. визначено можливість громадянам, які живуть і працюють на землі, отримати офіційний статус фермерів, що дозволить легально продавати їх продукцію, отримати соціальний захист і право на пенсію. Згідно цього Закону підприємці, які організували ФГ, належать до платників єдиного податку четвертої групи фізичних осіб-підприємців [102]. Передбачається, що реалізація закону створить підґрунтя для розвитку підприємницького потенціалу, що призведе до зростання надходжень до місцевих бюджетів від сплати податків і створення нових робочих місць у сільській місцевості.

Учасниками суб'єктно-об'єктної взаємодії на сільських територіях є особисті селянські господарства (ОСГ), які в останні роки вважаються стабільним сектором економіки, що здатні до швидкої віддачі. Така форма господарювання притаманна сільському населенню з огляду на специфіку сільського укладу життя (використання землі, живих організмів, природних рекреаційних ресурсів у господарській діяльності). Частка зайнятих у сільському господарстві за період 2000–2016 рр. скоротилась майже на 6 в.п. й становила 17,6 % (на 1 січня 2017 р.). Індекси виробництва сільськогосподарської продукції в господарствах усіх категорій упродовж 2010–2017 рр. коливались у межах 3–5 в.п. Частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства мала тенденцію до зменшення й становила 43,6 % у 2017 р., порівняно з 51,7 % у 2010 р. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) лісового господарства (у фактичних цінах) у 2017 р. становив 13774,6 млн грн, що майже утричі більше обсягу у 2010 р. (4097,7 млн грн) [31–33; 44].

Станом на 1 березня 2017 р. в Україні налічувалося 4075,2 тис. ОСГ. Це на 33,2 тис., або 0,8 % менше, ніж на аналогічну дату минулого року (4108,4 тис. од.). Загальна площа земельних ділянок, що перебуває в їх розпорядженні, становить 6,27 млн га проти 6,31 млн га у 2016 р. Площа землі для ведення ОСГ на початок року зменшилася: з 2,603 млн га у 2016 р. до 2,581 млн га у 2017 р. Земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва поменшало до 2,819 млн га проти 2,837 млн га на 1 березня 2016 р. У 2017 р. сільськогосподарські товаровиробники усе частіше беруть землі в оренду: на 1 березня 2017 р. – 330,2 тис. га проти 315,9 тис. га на аналогічну дату 2016 р. [31–33; 44].

За аналогічним підходом проаналізовано суб'єктно-об'єктну взаємодію інших підприємницьких структур, які здійснюють свою діяльність на сільських територіях (торговельних, сфери послуг, інфраструктурних тощо), а також – агрохолдингів, які використовують землі конкретної сільської території. Потреба здійснення такого аналізу зумовлена необхідністю

вироблення спільної стратегії розвитку сільських територій для різних підприємницьких структур. Основний контекст деталізації цього етапу дослідження – оцінка розвитку підприємництва на сільських територіях Житомирської області та виявлення організаційно-економічних факторів, що зумовлюють формування підприємницького потенціалу сільських територій.

Відповідно до законодавства України «суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно та несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством» [21, ст. 55]. Про потенційну спроможність здійснення підприємницької діяльності суб'єктами господарювання засвідчує динаміка їх кількості та розподіл за містами і районами (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Динаміка кількості суб'єктів господарювання
у Житомирській області, одиниць**

Види суб'єктів за територіальним розподілом	Рік					2017 р. до 2013 р.	
	2013	2014	2015	2016	2017	+, -	%
Житомирська область, всього	37286	58451	58647	54201	49800	12514	133,6
підприємства-юридичні особи	6645	6587	6607	5930	6491	-154	97,7
фізичні особи-підприємці	30641	51864	52040	48271	43309	12668	141,3
Міста обласного підпорядкування	16529	33632	32966	30270	27170	10641	164,4
підприємства-юридичні особи	3574	3524	3522	3204	3492	-82	97,7
фізичні особи-підприємці	12955	30108	29444	27066	23678	10723	182,8
Райони	20757	24819	25681	23931	22630	1873	109,0
підприємства-юридичні особи	3071	3063	3085	2726	2999	-72	97,7
фізичні особи-підприємці	17686	21756	22596	21205	19631	1945	111,0

Джерело: розраховано за даними [31–33].

Результати аналізу динаміки кількості суб'єктів господарювання у Житомирській області вказують на загальне зростання їх кількості на 33,6 %. Позитивна динаміка цього показника засвідчує наявність підприємницької

активності населення. В цілому в області спостерігається зменшення кількості підприємств – юридичних осіб (на 2,3 %) та збільшення кількості фізичних осіб-підприємців у містах і районах області на 82,8 та 11,0 %, відповідно. У районах спостерігається збільшення кількості фізичних осіб – підприємців на 11 %, що зумовлює ймовірність збільшення кількості зайнятих працівників у підприємницькій діяльності (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Кількість зайнятих працівників у Житомирській області, осіб

Види суб'єктів за територіальним розподілом	Рік					2017 р. до 2013 р.	
	2013	2014	2015	2016	2017	+, -	%
Житомирська область, всього	177359	196224	184822	187891	189237	11878	106,7
підприємства-юридичні особи	121648	115537	111231	114440	117734	-3914	96,8
фізичні особи-підприємці	55711	80687	73591	73451	71503	15792	128,3
Міста обласного підпорядкування	94555	113266	103832	103451	102159	7604	108,0
підприємства-юридичні особи	70676	66569	62675	63315	63642	-7034	90,0
фізичні особи-підприємці	23879	46697	41157	40136	38517	14638	161,3
Райони	82804	82958	79576	83213	86044	3240	103,9
підприємства-юридичні особи	50972	48968	47714	50390	49412	-1560	96,9
фізичні особи-підприємці	31832	33990	31862	32823	31869	37	100,1

Джерело: розраховано за даними [31–33].

Відтак, відбувається збільшення кількості зайнятих суб'єктів господарювання, зокрема фізичних осіб – підприємців на 28,3 % в області в цілому, а в містах обласного підпорядкування цей показник збільшився на 61,3 %. Означене може свідчити про існування самомотивації населення до здійснення підприємницької діяльності та його віру в те, що підприємницька активність, ефективне використання наявного територіального потенціалу зумовить підвищення матеріального добробуту та якості сільського життя.

Аналіз динаміки обсягів реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами підприємництва вказує на суттєве зростання показника в аналізований період (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами господарювання у Житомирській області, млн грн

Види суб'єктів за територіальним розподілом	Рік					2017 р. до 2013 р.	
	2013	2014	2015	2016	2017	+, -	%, разів
Житомирська область, всього	37970,0	46415,0	58451,3	87548,0	105715,7	67745,7	2,8 раза
підприємства-юридичні особи	31661,6	37689,4	47198,0	73595,1	88773,8	57112,2	2,8 раза
фізичні особи-підприємці	6308,4	8725,6	11253,3	13953,0	16941,9	10633,5	2,7 раза
Міста обласного підпорядкування	22842,9	27162,7	32118,4	43115,3	52034,0	29191,0	2,3 раза
підприємства-юридичні особи	19538,4	21961,2	25515,7	35233,9	42689,1	23150,7	2,2 раза
фізичні особи-підприємці	3304,5	5201,5	6602,6	7881,4	9344,9	6040,4	2,8 раза
Райони	15860,3	20066,3	27351,2	45727,3	42748,0	26887,7	2,7 раза
підприємства-юридичні особи	12123,2	15728,2	21682,3	38361,1	33967,5	21844,4	2,8 раза
фізичні особи-підприємці	3737,1	4338,1	5668,9	7366,1	8780,4	5043,3	2,4 раза

Джерело: розраховано за даними [31–33].

Результати дослідження вказують на суттєве зростання обсягів реалізованої продукції як підприємствами – юридичними особами, так й фізичними особами – підприємцями Житомирської області (у 2,8 та 2,7 раза, відповідно). Щодо районів області (які ототожнюємо із сільськими територіями) – зростання цих показників відбулося у 2,8 та 2,4 раза відповідно. Можна вважати, що в результаті використання підприємницького потенціалу Житомирської області формуються передумови для його відтворення, зокрема на сільських територіях.

Дослідження особливостей формування й використання підприємницького потенціалу сільських територій слід здійснювати у контексті аналізу діяльності підприємств із різним господарським

потенціалом (великих, середніх, малих та мікропідприємств), класифікація яких визначається законодавством України [101]. Аналіз тенденцій, встановлення закономірностей розвитку та ступеня участі цих підприємств у формуванні підприємницького потенціалу дозволить виявити й класифікувати чинники його впливу на економічний розвиток сільського соціуму.

Аналіз динаміки кількості підприємств – юридичних осіб із різним господарським потенціалом на території Житомирської області засвідчує стійкі тенденції збільшення кількості малих підприємств (з 5545 од. у 2016 р. до 6108 од. у 2018 р.), що пов'язано із бажанням суб'єктів господарювання знайти нішу у сегменті територіального підприємництва із використанням переваг малого підприємництва (меншої, порівняно із великими й середніми підприємствами вартості основних засобів, витрат на персонал, можливості адаптації до змінних умов бізнес-середовища, диверсифікації та організаційного об'єднання з іншими територіальними, національними, міжнародними бізнес-структурами) (рис. 2.1).

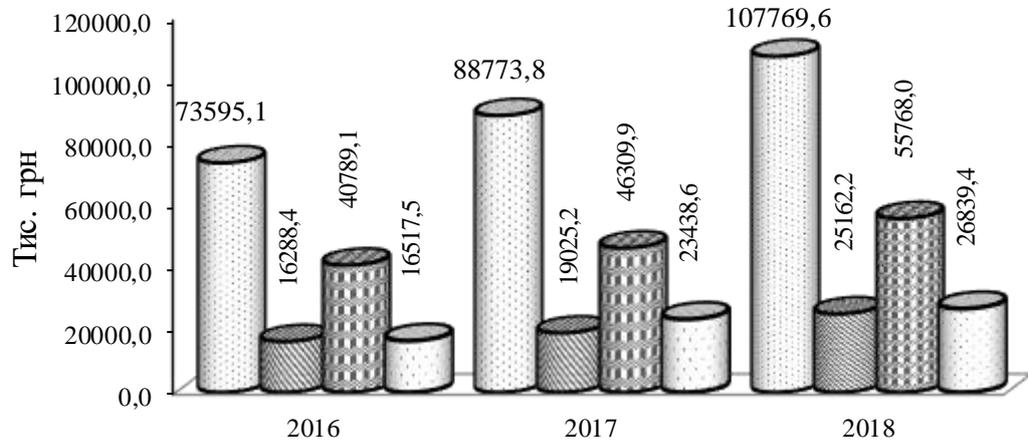

**Рис. 2.1. Динаміка кількості підприємств – юридичних осіб
Житомирської області, од.**

Джерело: побудовано за даними [31–33].

Результати аналізу динаміки обсягу реалізованої продукції підприємств із різним господарським потенціалом засвідчують тенденцію помірною зростання упродовж 2016–2018 рр. (рис. 2.2). Утім, якщо враховувати такі

фактори впливу, як зростання ціни, зміну купівельної спроможності населення, проблеми реалізації, то факт помірного зростання обсягу реалізації є свідченням формування підприємствами основи для відтворення їх бізнесу й ефективного використання підприємницького потенціалу.

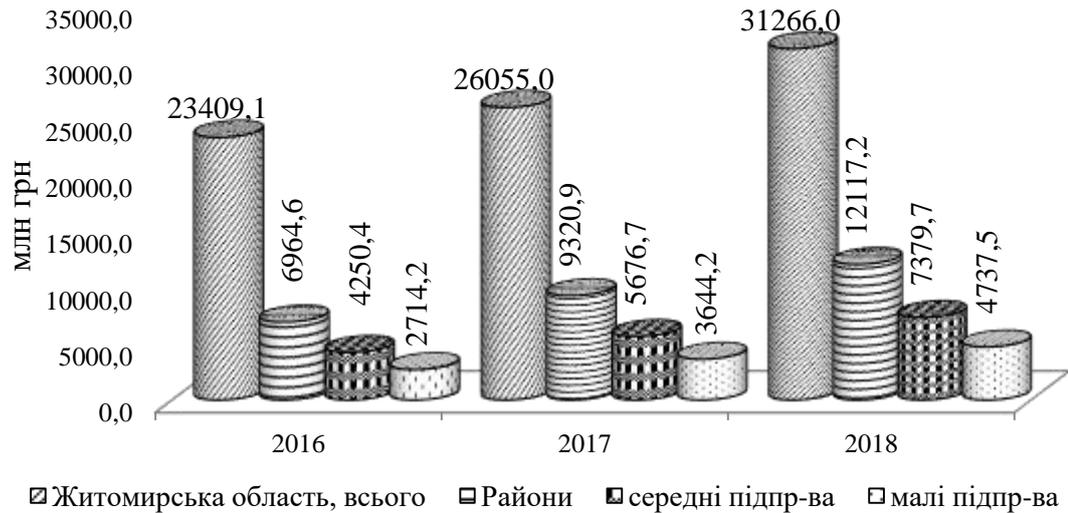

- ▣ Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) без ПДВ, тис. грн (всього)
- ▣ Великі підприємства
- ▣ Середні підприємства
- ▣ Малі підприємства

Рис. 2.2. Динаміка обсягу реалізованої продукції підприємствами Житомирської області

Джерело: побудовано за даними [31–33].

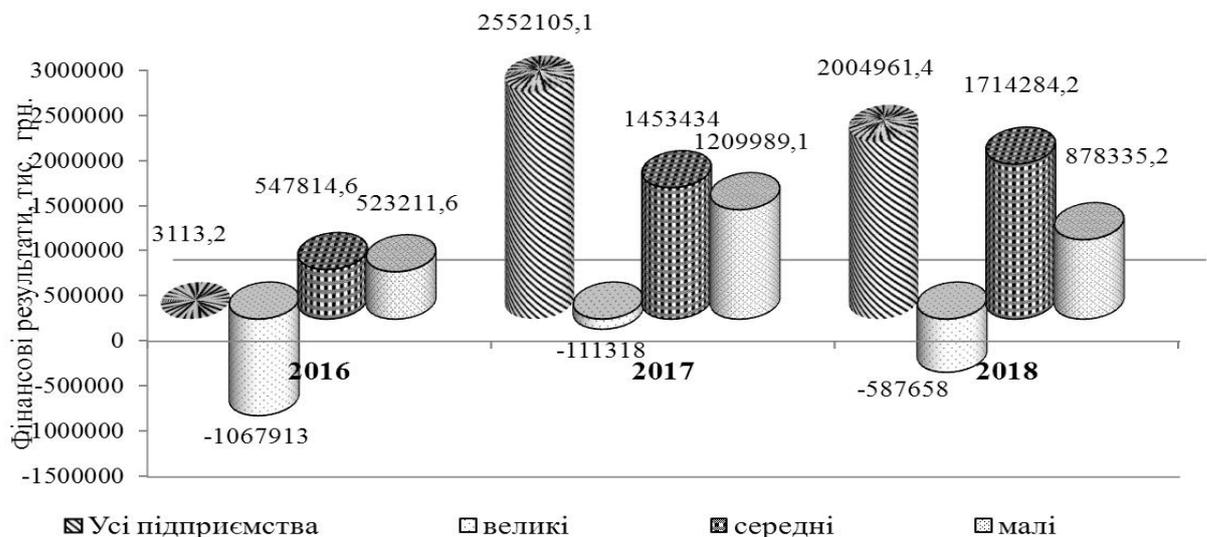
Для ефективного використання основних засобів підприємств залучаються підприємницька активність, навички та вміння як керівників, так й виконавців. Аналіз динаміки вартості основних засобів показав, що у період 2016–2018 рр. відбулось зростання за усіма групами підприємств майже удвічі (рис. 2.3). Має місце зростання вартості основних засобів підприємств, які розташовані у районах області (у 2016 р. – 6964,6 млн грн, 2018 р. – 12117,2 млн грн, а частка у загальнооблас-ному показнику змінилась з 3,3 до 2,5 %), що свідчить про зростання частки потенціалу підприємств, розташованих на сільських територіях, у потенціалі області.

Рис. 2.3. Динаміка вартості основних засобів та нематеріальних активів середніх і малих підприємств Житомирської області

Джерело: побудовано за даними [31–33].

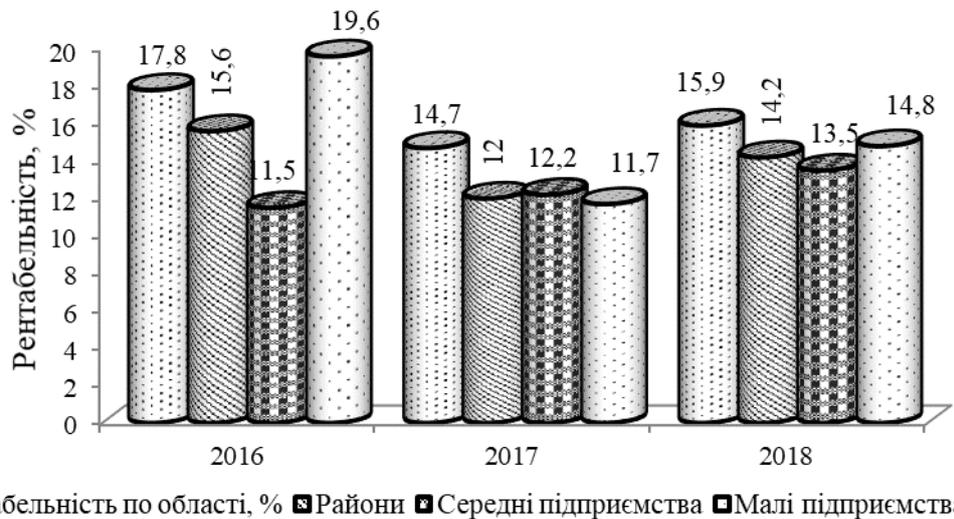
Аналіз динаміки фінансових результатів підприємств із різним господарським потенціалом вказує на помірну стійкість розвитку та можливість відтворювати підприємницький потенціал середніх і малих підприємств (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Динаміка коливання фінансового результату до оподаткування великих, середніх та малих підприємств Житомирської області

Джерело: побудовано за даними [31–33].

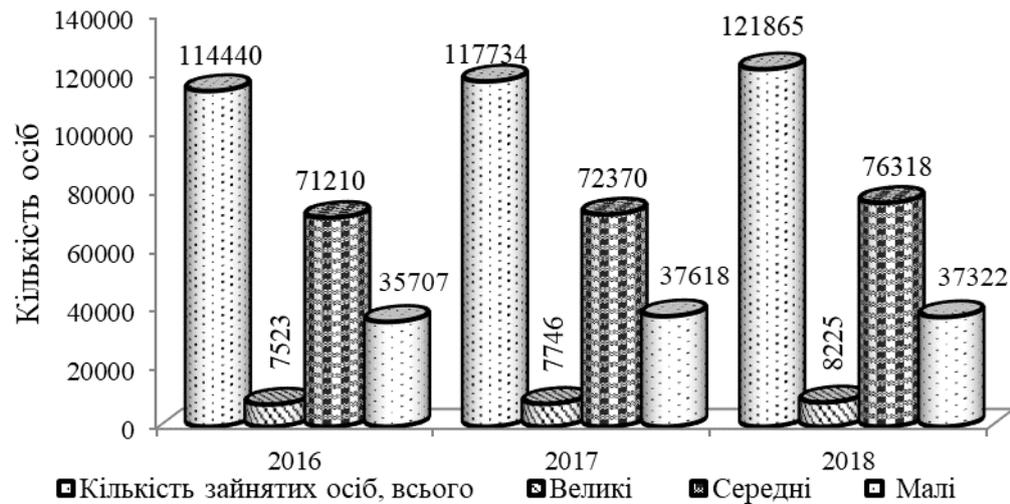
За результатами оцінки динаміки показника рентабельності підприємств встановлено зниження його значення упродовж 2016–2018 рр., особливо на малих підприємствах – з 19,6 до 14,8 %, що свідчить про існування проблем ефективності використання ресурсів, стабільності взаємних розрахунків і системи розрахунково-платіжних відносин з банками, постачальниками, покупцями (рис. 2.5). Хоча обсяги реалізації продукції підприємств залишались стабільними, можливо припустити наявність проблем з ефективним використанням як господарського, так й підприємницького потенціалу.

Рис. 2.5. Динаміка рентабельності операційної діяльності середніх і малих підприємств на сільських територіях Житомирської області

Джерело: побудовано за даними [31–33].

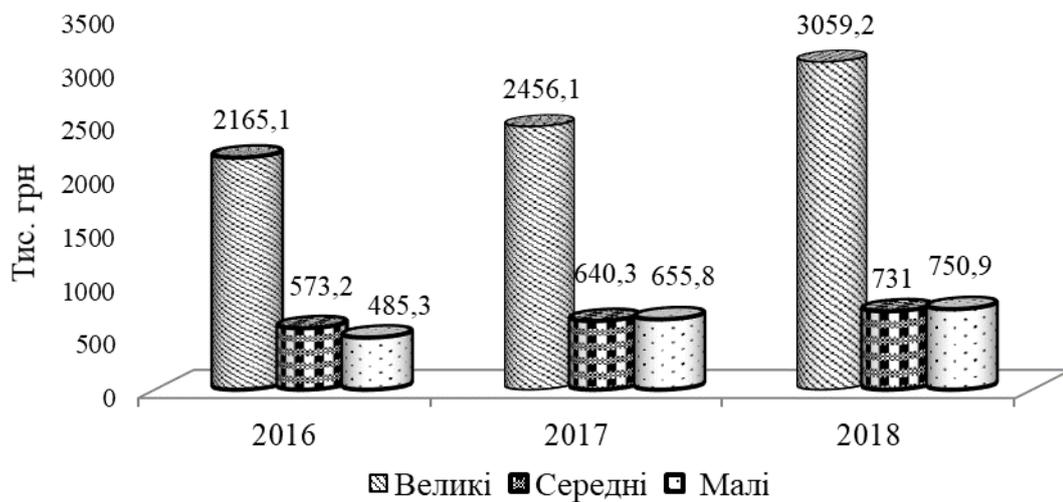
Персонал підприємств своєю працею, навичками, вміннями та підприємницькими здібностями забезпечує відтворення бізнес-процесів й формує основу для власного матеріального добробуту. Аналіз динаміки кількості зайнятих осіб на підприємствах із різним господарським потенціалом свідчить про помірне зростання їх кількості (рис. 2.6). Варто наголосити на тому, що кількість зайнятих осіб на великих підприємствах є значно меншою, ніж сукупна кількість зайнятих на середніх і малих підприємствах, а обсяг реалізованої продукції у розрахунку на одного працівника великих підприємств суттєво перевищує аналогічний показник по середніх і малих підприємствах (рис. 2.7).

Рис. 2.6. Динаміка кількості зайнятих осіб на підприємствах Житомирської області

Джерело: побудовано за даними [31–33].

Водночас, територіальне розташування середніх й малих підприємств (переважно знаходяться в районних центрах, на сільських територіях) дозволяє збільшити територіальну доступність до працевлаштування для населення сільських територій, використовувати переваги доступу до локальних складових ендегенного потенціалу.

Рис. 2.7. Динаміка обсягу реалізованої продукції підприємствами Житомирської області у розрахунку на одного працівника

Джерело: побудовано за даними [31–33].

Мотивація персоналу є ключовим фактором успіху будь-якого підприємства і, зазвичай, має проявлятися у поліпшенні матеріального стимулювання працівників, корелювати із результатами підприємницької діяльності. Результати оцінки оплати праці і витрат на персонал суб'єктів підприємництва Житомирської області вказують на їх поступове зростання упродовж досліджуваного періоду (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Динаміка кількості персоналу, оплати праці і витрат на персонал суб'єктів підприємництва Житомирської області

Підприємства за розмірами	Рік			2018 р. до 2016 р.	
	2016	2017	2018	+, -	%
<i>Середня кількість працівників (середньооблікова кількість штатних працівників, середня кількість зовнішніх сумісників та працюючих за цивільно-правовими договорами), осіб</i>					
Всього	112722	115810,0	120258,0	7536	106,7
Великі	7523	7746,0	8225,0	702	109,3
Середні	71166	72321,0	76290,0	5124	107,2
Малі	34033	35743,0	35743,0	1710	105,0
з них мікропідприємства	11813	13024,0	12693,0	880	107,4
<i>Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у розрахунку на одну особу, тис. грн</i>					
Всього	652,9	766,5	896,2	243	137,3
Великі	2165,1	2456,1	3059,2	894	141,3
Середні	573,2	640,3	731,0	158	127,5
Малі	485,3	655,8	750,9	266	154,7
з них мікропідприємства	467,5	598,3	708,6	241	151,6
<i>Витрати на персонал, тис. грн</i>					
Всього	6657752,9	9307281,2	11986099,8	5328347	180,0
Великі	848426,6	985125,1	1284277,8	435851	151,4
Середні	4541613,1	6360768,8	8192235,4	3650622	180,4
Малі	1267713,2	1961387,3	2509586,6	1241873	198,0
з них мікропідприємства	383424,9	537915,1	772838,1	389413	2,0 раз
<i>Витрати на оплату праці, тис. грн</i>					
Всього	5493250,2	7660267,4	9855230,9	4361981	179,4
Великі	703618,7	811673,1	1067265,4	363647	151,7
Середні	3752387,4	5246922,2	6760801,6	3008414	180,2
Малі	1037244,1	1601672,1	2027163,9	989920	195,4
з них мікропідприємства	311126,9	436172,0	612437,0	301310	196,8
<i>Відрахування на соціальні заходи, тис. грн</i>					
Всього	1164502,7	1647013,8	2130868,9	966366	183,0
Великі	144807,9	173452,0	217012,4	72205	149,9
Середні	789225,7	1113846,6	1431433,8	642208	181,4
Малі	230469,1	359715,2	482422,7	251954	2,1 раз
з них мікропідприємства	72298,0	101743,1	160401,1	88103	2,2 раз

Джерело: побудовано за даними [31–33].

Найбільше зростання витрат на персонал та на оплату праці спостерігається на середніх і малих підприємствах – на 80,4 та 80,2 %, й на 98 та 95 % відповідно. Означене можна пов'язати із підвищенням підприємницької активності, збільшенням обсягів реалізованої продукції (у розрахунку на одного працівника обсяг збільшився на 27,5 та 54,7 % відповідно), що може свідчити про формування основи для відтворення підприємницького потенціалу територій, на яких розташовані ці підприємства.

Згідно неоеендогенної моделі розвитку сільських територій, передумовою розвитку їх локального підприємницького потенціалу вбачається формування локальної інституціональної спроможності території взяти на себе певну відповідальність за забезпечення свого соціально-економічного розвитку. При цьому, суб'єктами формування виступатимуть керівники підприємницьких структур, керівництво регіону та громад, активні стейкхолдери [98, с. 392].

Особливістю формування підприємницького потенціалу сільських територій вбачається розвиток видів діяльності, в яких максимально використовуються територіальні, природні, екологічні, просторові ресурси. До таких видів діяльності відносяться: сільське, лісове, рибне господарство, добування природних копалин та розробка кар'єрів, наземне і трубопровідне транспортування, складське господарство та інші види діяльності, що пов'язуються із соціально-економічним забезпеченням життя населення – оптова й роздрібна торгівля, адміністративне та допоміжне обслуговування, медицина, освіта.

За результатами аналізу видів економічної діяльності підприємств на сільських територіях Житомирської області встановлено, що найбільша частка (за кількістю підприємств) належить сільському господарству (1452 од.) (рис. 2.8). Найбільша кількість підприємств концентрується у добувній промисловості та розробленні кар'єрів (201 од.), обробці каменю

(171 од.), оптовій та роздрібній торівлі (172 од.), лісовому господарстві та лісозаготівлі (58 од.), переробній промисловості (53 од.).

Рис. 2.8. Кількість підприємств за видами економічної діяльності на сільських територіях Житомирської області

Джерело: побудовано за даними [31–33].

Слід зазначити, що види економічної діяльності, в яких сконцентрована більша кількість підприємств на сільських територіях Житомирської області визначаються особливостями ендogenous потенціалу цих територій (наявність корисних копалин, лісонасаджень, потужностей з виробництва харчових продуктів), а розвиток підприємництва засвідчує актуальність формування та відтворення підприємницького потенціалу.

Тенденції формування підприємницького потенціалу сільських територій підприємствами різних видів діяльності та визначення ступеня безпосередньої участі цих підприємств у соціально-економічному розвитку сільських територій оцінюється за допомогою порівняння показників розвитку із регіональними показниками. Для здійснення оцінки потенціалу соціально-економічного розвитку регіону або сільських територій необхідним вбачається встановлення меж оцінки, вибір критеріїв та ідентифікація термінів. Оціночні методики формуються безпосередніми суб'єктами з урахуванням фактору представлення кінцевих результатів оцінки. Оцінку

ступеня впливу підприємств різних видів економічної діяльності на формування соціально-економічного потенціалу регіону доцільно здійснювати на основі аналізу часток потенціалів праці та «випуску-результату» цих підприємств у загальнообласних показниках [140, с. 285].

Для оцінки ступеня участі підприємств різних видів економічної діяльності у формуванні підприємницького потенціалу сільських територій проаналізовано частки їх потенціалів праці (середня кількість працівників) та «випуску-результату» (обсяг реалізованої продукції) (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Середня кількість працівників та обсяг реалізованої продукції
на сільських територіях Житомирської області
за видами економічної діяльності, 2018 р.**

Вид економічної діяльності підприємств	Кількість працівників, осіб	у % до середньо-обласного показника	Обсяг реалізованої продукції, (товарів, послуг) без ПДВ, тис. грн	у % до середньо-обласного показника	Вартість продукції (робіт, послуг) власного виробництва для інвестування свого підприємства, тис. грн	у % до середньо-обласного показника
Усього в області	120258	100	107769615,9	100	136700,2	100
Сільське господарство	11644	9,7	12136497,4	11,3	22228,1	16,3
Лісове господарство та лісозаготівлі	6958	5,8	2287926,9	2,1	13	х
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	5690	4,7	4699215,7	4,4	1393,8	1,0
Переробна промисловість	2244	1,9	1478135,3	1,4	10,71	х
Лісопильне та стругальне виробництво	1243	1,0	630517,0	0,6	41,8	х
Різання, оброблення та оздоблення декоративного та будівельного каменю	1438	1,2	457882,6	0,4	232,8	0,2
Будівництво житлових і нежитлових будівель	213	0,2	10637,5	0,0	38,2	х
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1470	1,2	1976571,9	1,8	0	х
Наземний і трубопровідний транспорт	299	0,2	98497,9	0,1	0,05	х
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	313	0,3	3166,2	0,0	0	х

Джерело: побудовано на основі даних [150].

Результати дослідження вказують на те, що найбільші частки потенціалу праці сільських територій належать сільському господарству, лісовому господарству та добувній промисловості – 9,7, 5,8, 4,7 % відповідно. Найбільша частка потенціалу «випуску-результату» припадає на сільське господарство – 11,3 %. Із порівняння зазначених часток потенціалів у розрізі сільських територій слідує, що цілісну основу їх підприємницького потенціалу становлять види діяльності, в яких найповніше використовується територіальний, природний, екологічний потенціали. Очевидно, що й відтворення підприємницького потенціалу сільських територій Житомирської області здійснюється за допомогою організаційно-управлінських механізмів, що забезпечують відтворення його складових – економічної, територіальної, підприємницької активності, соціальної, екологічної, інтелектуальної, інституціональної.

Розглянуті вище особливості формування підприємницького потенціалу сільських територій вказують на багатоаспектність розвитку його складових, що пов'язане із впливом на процес ендогенних спеціалізованих факторів. Водночас, важливим вбачається здійснення оцінки потенціалу сільського господарства як основи розвитку підприємницького потенціалу сільських територій (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

**Частка економічного потенціалу сільського господарства
в економічному потенціалі Житомирської області**

2016 р.		2017 р.		2018 р.	
1	2	3	4	5	6
Усього в області	Сільське господарство	Усього в області	Сільське господарство	Усього в області	Сільське господарство
<i>Кількість підприємств, одиниць</i>					
7095	1196	7597	1334	8002	1452
<i>Частка у загальнообласному показнику, %</i>					
100	16,9	100	17,6	100	18,1
<i>Середня кількість працівників (середньооблікова кількість штатних працівників, середня кількість зовнішніх сумісників та працюючих за цивільно-правовими договорами), осіб</i>					
112722	11460	115810	11861	120258	11644
<i>Частка у загальнообласному показнику, %</i>					

1	2	3	4	5	6
100	10,2	100	10,2	100	9,7
<i>Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) без ПДВ, тис. грн</i>					
73595053,3	7763152,8	88773772,1	10817303,4	107769615,9	12136497,4
<i>Частка у загальнообласному показнику, %</i>					
100	10,5	100	12,2	100	11,3
<i>Вартість продукції (робіт, послуг) власного виробництва для інвестування свого підприємства, тис. грн</i>					
<i>з неї для інвестування свого підприємства, тис. грн</i>					
30517,6	12284,8	74208,4	46265,6	136700,2	22228,1
<i>Частка у загальнообласному показнику, %</i>					
100	40,3	100	62,3	100	16,3
<i>Вироблено валової продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами (у постійних цінах 2010 р.), тис. грн</i>					
x	4309700,0	x	4454100,0	x	5222168,0
<i>Вироблено валової продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами на 1 середньорічного працівника (у постійних цінах 2010 р.), тис. грн</i>					
x	376,1	x	375,5	x	448,5

Джерело: побудовано за даними [31–33].

У результаті аналізу динаміки часток складових економічного потенціалу сільського господарства в економічному потенціалі Житомирської області встановлено зростання частки кількості підприємств із 16,2 до 18,1 %; незначне зменшення середньої кількості працівників – з 10,2 до 9,7 %; збільшення обсягу реалізованої продукції – з 10,5 до 11,3 %. Упродовж досліджуваного періоду спостерігалось суттєве зниження вартості продукції (робіт і послуг) власного виробництва для інвестування свого підприємства – з 40,3 до 16,3 %, що свідчить про погіршення бізнес-середовища та збільшення витрат на відтворення бізнес-циклів. Незважаючи на означене, в аналізований період спостерігалось зростання виробництва валової продукції сільського господарства на 1 середньорічного працівника – з 376,1 тис. грн у 2016 р. до 448,5 тис. грн у 2018 р.

Вагомими факторами формування та відтворення підприємницького потенціалу сільських територій є наявні умови розвитку потенційних учасників підприємництва. Мотивом до участі в підприємстві у сільського населення є забезпечення високого рівня життя та власного добробуту на території проживання. Однак, прийняття рішення сільським населенням про працевлаштування або здійснення підприємницької діяльності відбувається з урахуванням результатів оцінки ними локальних умов розвитку конкретної

території. На жаль, міграційні тенденції останніх років (внутрішні і зовнішні) вказують на те, що сільські території не є сприятливими для підприємницької активності сільського населення, що зумовлює відтік молоді та економічно активного населення.

Результати оцінки характеристики сільського населення Житомирської області за факторами економічної активності, рівня освіти та наявного потенціалу підприємництва вказують на особливості формування підприємницького середовища (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Характеристика економічно активного, зайнятого та безробітного населення сільських територій Житомирської області у віці 15–70 років, 2018 р.

Місце проживання	Кількість економічно активного населення, тис. осіб	Рівень економічної активності, %	Кількість зайнятого населення, тис. осіб	Рівень зайнятості, %	Кількість безробітного населення, тис. осіб	Рівень безробіття, %	
Всього	576,5	64,2	516,7	57,5	59,8	10,4	
Міська місцевість	340,8	62,6	308,5	56,6	32,3	9,5	
Сільська місцевість	235,7	66,6	208,2	58,9	27,5	11,7	
% до всього	40,9	-	40,3	-	46,0	-	
<i>Економічна активність населення Житомирської області за рівнем освіти, тис. осіб</i>							
Всього	повна вища	базова вища	неповна вища	профе-сійно-технічна	повна загальна середня	базова загальна середня	початкова загальна або не мають освіти
576,5	155	6,4	127,8	163,6	105,1	18,6	0,5
<i>Рівень економічної активності, %</i>							
64,2	82,3	67,4	71	71	49,1	26,5	6,1
<i>Рівень економічної активності сільського населення, %</i>							
65,4	79,4	66,2	69,1	64,7	47,3	20,2	4,2
<i>Кількість потенційної робочої сили серед економічно неактивного населення</i>							
Економічно неактивне населення		Усе населення		Міська місцевість		Сільська місцевість	
всього, тис. осіб		141,7		59,5		82,3	
у т. ч., за причинами незайнятості, %:		15,2		19		13,1	
– вивільнені з економічних причин		19,5		23,4		16,7	
– звільнені у зв'язку з закінченням строку контракту або договору найму не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів		13,4		11,4		14,8	
– загальноосвітніх та вищих навчальних закладів		12,8		11,5		12,5	
– робота має сезонний характер		14,2		9,2		17,8	
– не зайняті через виконання домашніх (сімейних) обов'язків, тощо		13,8		14,7		13,5	
– звільнені за станом здоров'я, через оформлення пенсії		1,3		1,9		1,0	
– інші причини		9,8		8,9		10,6	

Джерело: побудовано на основі даних [150].

Проведене дослідження свідчить, що рівень економічної активності населення сільської місцевості Житомирської області становить 66,6 %, натомість показники рівнів зайнятості і безробіття становлять 58,9 та 11,7 %, відповідно, що вказує на відсутність потенційних умов для працевлаштування. Крім того, рівень економічної активності сільського населення з повною вищою та базовою вищою освітою становить 79,4 та 66,2 % відповідно, що також слугує передумовою міграційного вибору. Прояв підприємницької активності не завжди пов'язується із рівнем освіти, однак, інтелектуальна складова (у т. ч. підтверджена рівнем освіти) визначає сенс інтелектуального наповнення процесів формування підприємницького потенціалу за локальних умов розвитку сільських територій.

Економічно неактивне населення сільських територій може вважатися потенційним учасником формування підприємницького потенціалу сільських територій, однак, таке віднесення є, певною мірою, умовним, оскільки вагомого значення набуває локальна мотивація до діяльності. Потенціал робочої сили серед економічно неактивного населення сільських територій Житомирської області складає 82,3 тис. осіб, з яких найбільше осіб з сезонним характером роботи (17,8 %), вивільнених з економічних причин – 16,7 %, звільнених у зв'язку із закінченням строку контракту або договору найму – 14,8 %. Сприяння підвищенню їх підприємницької активності має забезпечуватись координаціями участі у програмах, проєктах, у т.ч. розроблених за місцевою ініціативою.

2.2. Локальні чинники формування підприємницького потенціалу сільських територій

Розвиток потенціалу конкретної сільської території обумовлює необхідність реалізації стратегічних планів і програм розвитку регіону, аграрного сектора, сільської економіки, що виконуються за умов нестачі кваліфікованих кадрів, низького рівня знань і компетенцій у суб'єктів

господарювання щодо можливості здійснення управління на інноваційних засадах. Означене зумовлює необхідність проведення дослідження локальних чинників розвитку підприємницького потенціалу сільських територій за допомогою вивчення думки функціонуючих підприємців та потенційних підприємців (сільського населення).

Ключовими інструментами удосконалення регіональних та локальних планів і програм розвитку вбачаються соціологічні методи збору первинної інформації у безпосередніх учасників формування та використання підприємницького потенціалу сільських територій – сільського населення. Узагальнення результатів соціологічної оцінки дозволяє не лише корегувати тактичні плани, а й уможлиблює моделювання ймовірних ситуаційних змін та стратегічних векторів розвитку підприємницького потенціалу.

Оцінку розвитку сільських територій здійснено на основі вивчення передумов, факторів та засобів, серед яких, безумовно, важливими є ступінь розвитку підприємницького потенціалу та економічна активність населення, що має прояв у різних видах підприємництва. Ототожнення сільських територій із межами районів, сільських населених пунктів дозволяє провести групування цих територій за рівнем економічного розвитку, що дасть можливість дослідити особливості формування їх підприємницького потенціалу. Оцінку сучасного стану розвитку підприємницького потенціалу сільських територій пропонується здійснити на основі соціологічного опитування керівників сільськогосподарських підприємств та ФГ, голів об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та особистих селянських господарств (ОСГ), підприємців.

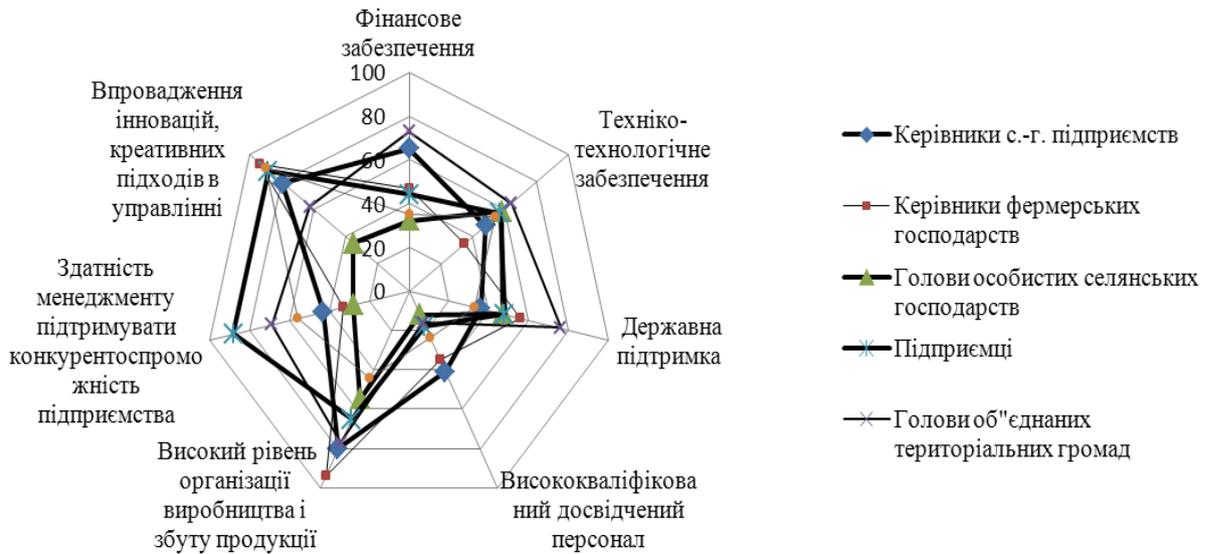
Для проведення авторського дослідження розроблено спеціальну анкету (Додаток Б). Ключовими передумовами для вибору респондентів є: наявність досвіду управління підприємницькою діяльністю або органом місцевого самоврядування, проживання у сільській місцевості, здійснення будь-якого виду господарської діяльності. Вибір респондентів зумовлений, насамперед, практичним досвідом їх участі у підприємстві, що дозволяє

формулювати реалістичні оціночні судження (у межах анкетування), які у перспективі можуть бути використані у реальній практиці для розвитку підприємницького потенціалу сільських територій.

Респонденти склали п'ять фокус-груп: 1) керівники сільськогосподарських підприємств; 2) керівники ФГ; 3) голови ОСГ; 4) голови ОТГ; 5) підприємці (фізичні особи – підприємці та керівники малих підприємств). Шоста фокус-група «Молодь у віці 15–25 років» додається для вияву та оцінки потенційних мотивів молодого сільського населення щодо їх участі у формуванні підприємницького потенціалу сільських територій. Загальна кількість респондентів – 244 особи. Розподіл вибірки респондентів (профіль формування респондентів) представлено у Додатку В.

Дослідження здійснено у сільських населених пунктах Житомирської області, які входять до районів із низьким, середнім і високим ступенем розвитку ендogenous потенціалу [65, с. 117]. Респонденти представляли 11 районів Житомирської області з різним ступенем розвитку їх потенціалу: високим – Андрушівський, Попільнянський, Любарський райони; середнім – Брусилівський, Житомирський, Малинський, Овруцький, Черняхівський, Чуднівський райони; низьким – Коростенський і Хорошівський райони. Належність респондентів до конкретних сільських населених пунктів (СНП) представлена у вигляді простої вибірки шляхом рівномірного розподілу кількості опитуваних між сільськими територіями.

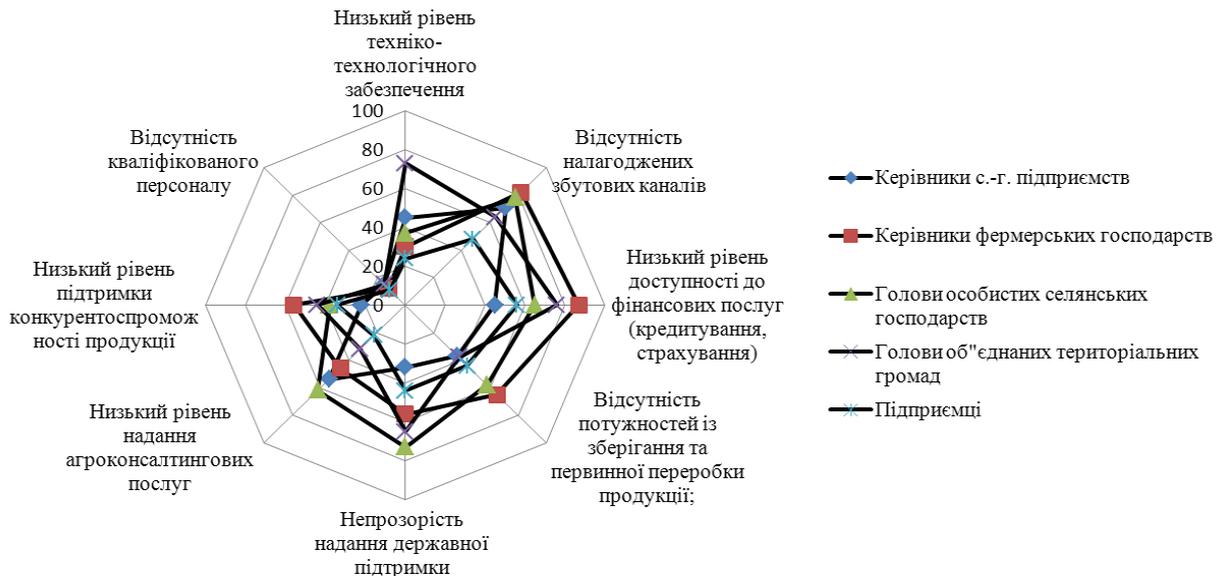
Серед потенційних факторів впливу на економічний стан підприємства (господарства), що найбільше сприяють розвитку його потенціалу респонденти відмітили три ключові фактори – здатність менеджменту підтримувати конкурентоспроможність продукції, високий рівень організації і збуту продукції, державну підтримку (рис. 2.9). Вибір цих факторів респондентами обумовлений розумінням основного завдання керівника (або підприємця) – забезпечення умов для постійного відтворення бізнес-циклів, що є основою формування підприємницького потенціалу сільських територій та сприяє їх економічному розвитку.

Рис. 2.9. Експертна оцінка потенційних факторів впливу на економічний стан підприємства

Джерело: власні дослідження.

Результати експертної оцінки існуючих факторів впливу на економічний стан організацій (підприємств, господарств) вказують, що несприятливими факторами респонденти вважають низький рівень конкурентоспроможності, що пояснюється відсутністю налагоджених збутових каналів, низьким рівнем техніко-технологічного забезпечення та доступністю до фінансових послуг, непрозорістю надання державної підтримки (рис. 2.10).

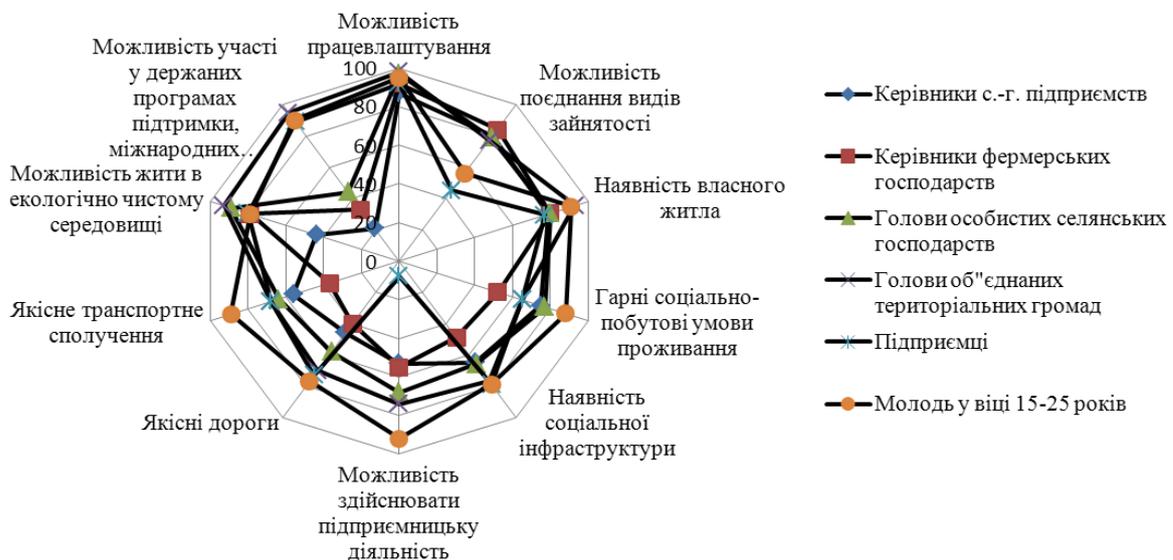

Рис. 2.10. Експертна оцінка несприятливих факторів впливу на економічний стан підприємства

Джерело: власні дослідження.

Характерним для цього сегмента досліджень є однозначність відповідей всіма респондентами, не беручи до уваги такого фактору, як відсутність кваліфікованого персоналу. Означене може свідчити про те, що всі керівники ставлять на перше місце здатність діяти за ризикових умов, вміння виділяти й класифікувати ризики та приймати рішення щодо їх подолання.

Оскільки персонал підприємницьких структур, які розташовані на сільських територіях, формується переважно із сільського населення, доцільно провести оцінку мотивуючих чинників щодо здійснення підприємницької діяльності та проживання населення на сільських територіях (рис. 2.11).

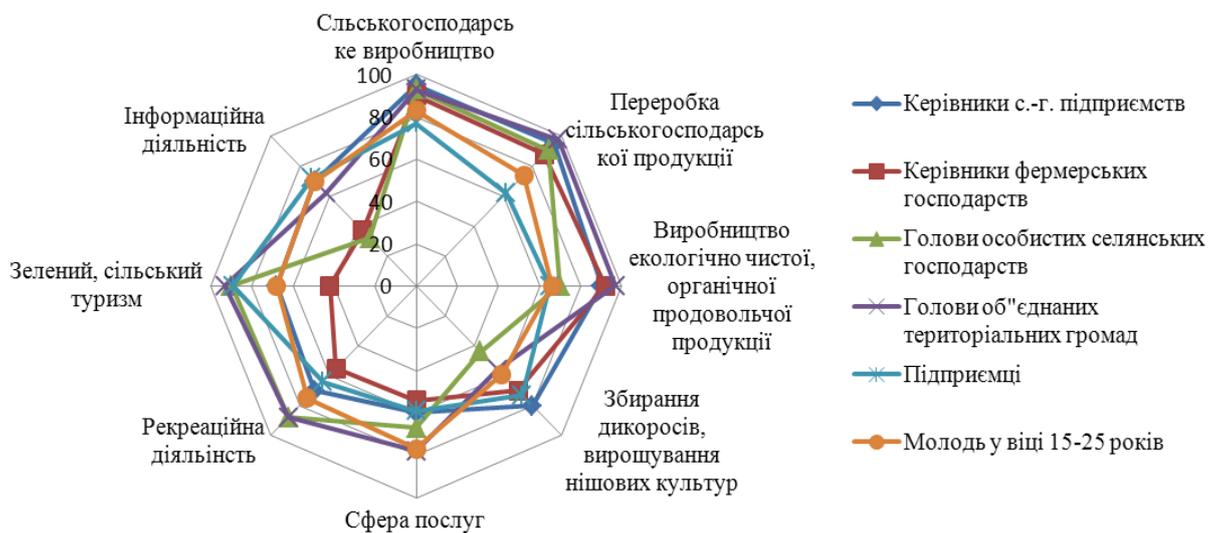

Рис. 2.11. Мотивуючі чинники для здійснення підприємницької діяльності на сільських територіях

Джерело: власні дослідження.

Розподіл відповідей респондентів вказує на те, що всі визначені чинники є мотивуючими для проживання та здійснення підприємницької діяльності на сільських територіях. При цьому, молодь у віці 15–25 років вказала на високу вагомість усіх чинників. Керівники сільгоспідприємств та ФГ, підприємці, голови ОСГ найбільшу перевагу надають можливості працевлаштування, поєднанню різноманітних видів зайнятості, проживання в екологічно чистому середовищі.

Потенційні можливості участі у державних програмах підтримки, міжнародних проєктах, грантах найбільше висловили голови ОТГ. Означене свідчить про те, що в процесі реалізації технологій локальної територіальної координації, ймовірним є використання методів проєктного управління, що розширює можливості залучення проєктних, грантових коштів на підтримку розвитку сільського підприємництва. Аналіз відповідей респондентів щодо перспективних видів підприємницької діяльності на сільських територіях вказує на високу пріоритетність сільськогосподарського виробництва, діяльності з переробки сільгосппродукції, виробництва екологічно чистої продукції (рис. 2.12).

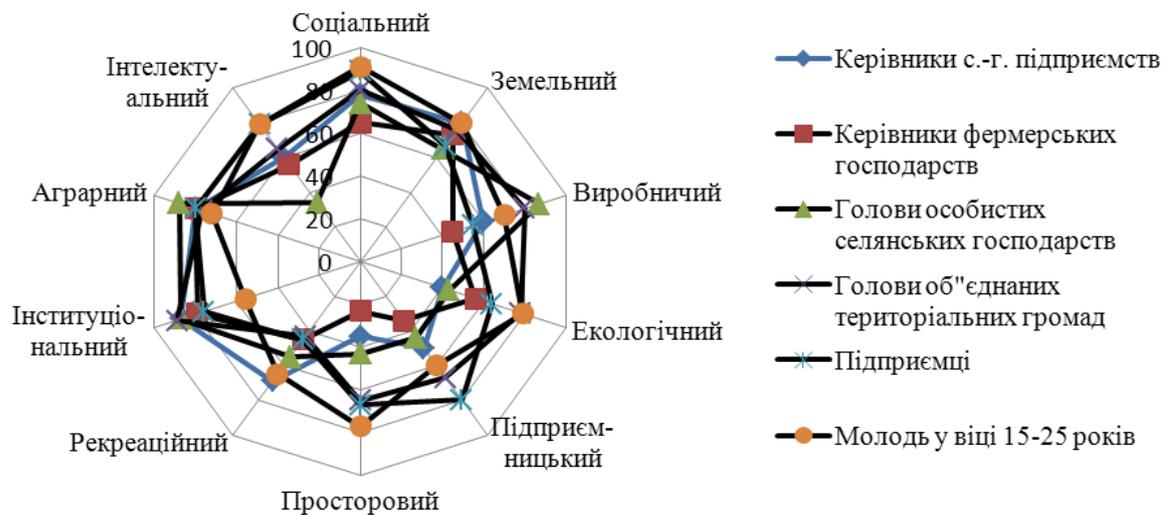
Рис. 2.12. Перспективні види підприємницької діяльності на сільських територіях

Джерело: власні дослідження.

Діаграма розподілу пріоритетних видів підприємницької діяльності вказує на аграрний вектор орієнтації підприємницького потенціалу сільських територій та надання переваг респондентами використанню потенціалу сільського економічного територіального простору у рекреаційній діяльності, зеленому туризмі, сфері послуг. Водночас, формування підприємницького потенціалу сільських територій передбачає необхідність використання інших потенціалів соціо-економіко-екологічного простору, оскільки, як було доведено у теоретичній частині цього дослідження, формування і розвиток

підприємницького потенціалу сільських територій залежить, у т. ч. й від ефективності комплексного використання різних потенціалів сільських територій для забезпечення економічного розвитку сільського соціуму.

Виявлення переваг комплексного використання соціального, земельного, виробничого, екологічного, підприємницького, просторового, рекреаційного, інституціонального, аграрного, інтелектуального потенціалів сільських територій визначається відповідями респондентів на питання щодо вибору пріоритетних потенціалів у забезпеченні економічного розвитку сільського соціуму (рис. 2.13).

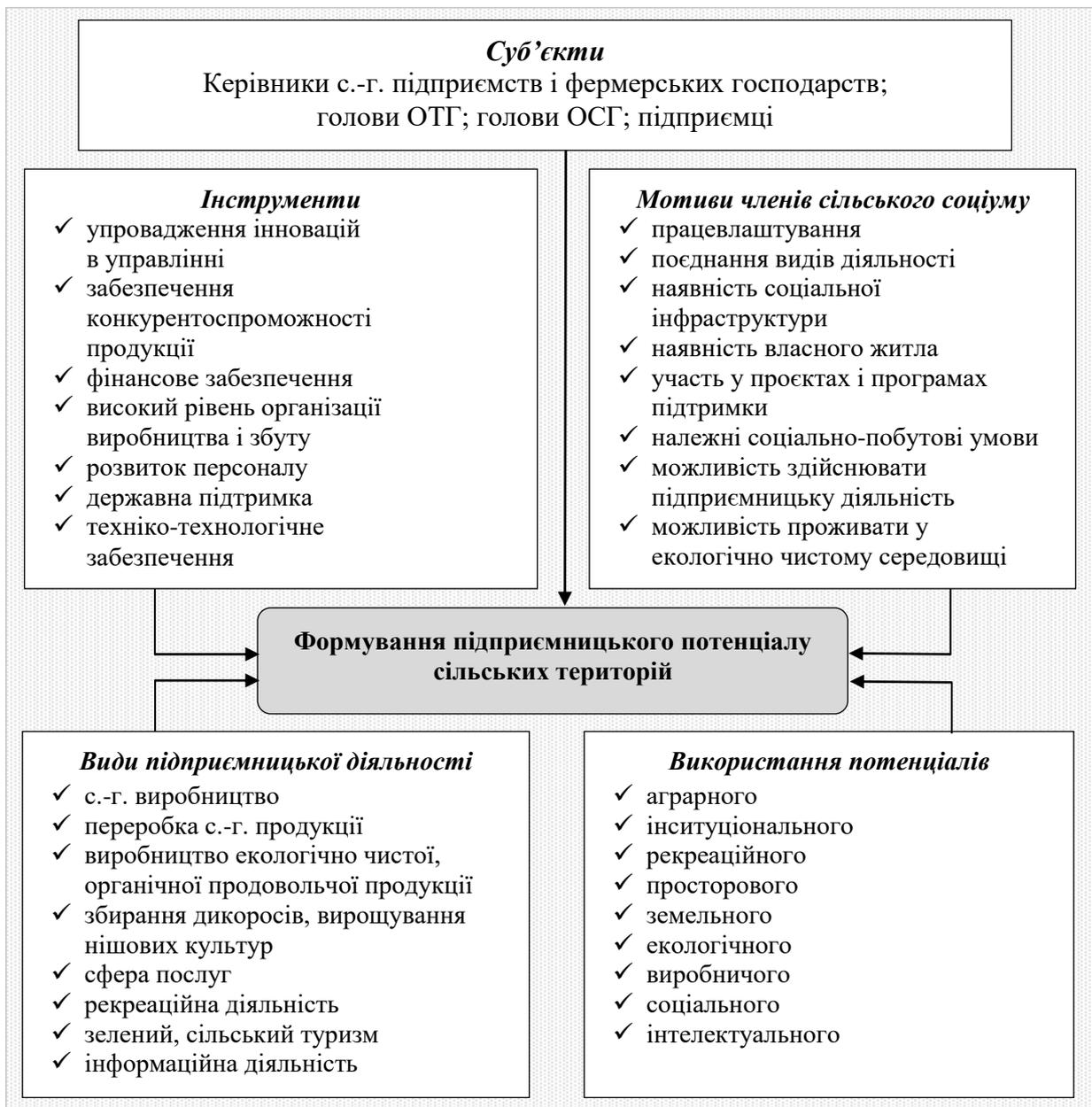

Рис. 2.13. Потенціали сільських територій, ефективно використання яких найбільше сприяє економічному розвитку сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

Дані свідчать, що розподіл відповідей респондентів щодо пріоритетних потенціалів є практично рівномірним. Означені позиції підтверджує розташування рядів діаграми, з чого видно відносно стабільний розмах коливань значень, що відображають думки респондентів (крім позицій: «Інтелектуальний потенціал» – 25 % (респонденти – голови ОСГ), «Просторовий потенціал» – 5 % (керівники ФГ)). Отже, локальні суб'єкти підприємництва усвідомлюють необхідність комплексного використання різних потенціалів сільських територій у забезпеченні економічного розвитку сільського соціуму.

Вищезазначені аспекти свідчать про існування у підприємницькому середовищі локальних чинників, які мають оцінюватись різними суб'єктами для деталізації інструментів і механізмів формування та ефективного використання підприємницького потенціалу сільських територій. Встановлення локальних чинників розвитку підприємницького потенціалу сільських територій зумовило необхідність розробки моделі формування підприємницького потенціалу сільських територій (рис. 2.14).

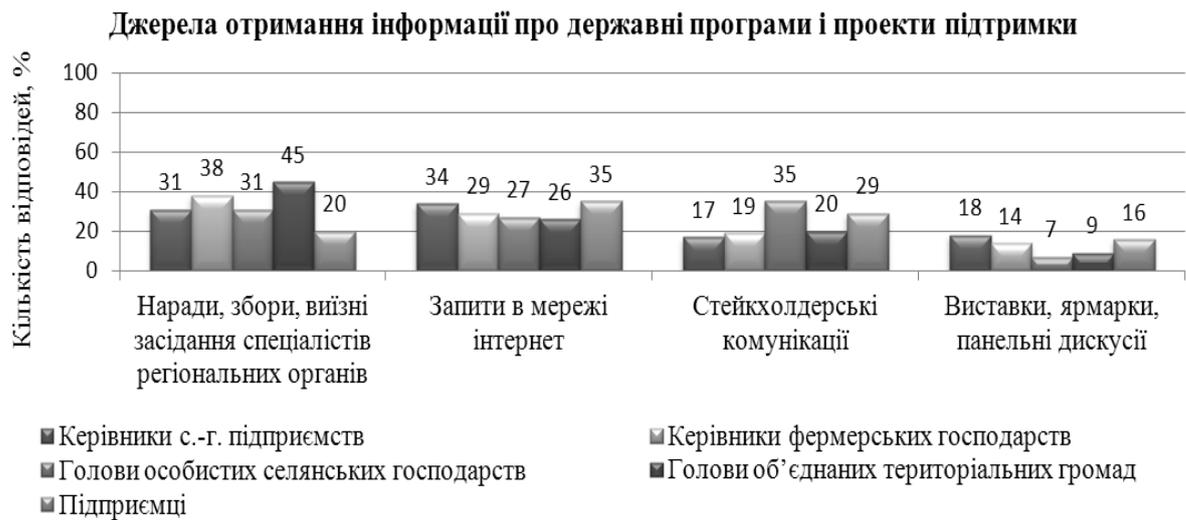
Рис. 2.14. Чинники формування підприємницького потенціалу сільських територій

Джерело: власні дослідження.

На рис. 2.14 відображається п'ять локальних чинників розвитку підприємницького потенціалу сільських територій, наявність яких є обов'язковою умовою для його розвитку – суб'єкти, інструменти, мотиви сільського населення, види підприємницької діяльності, використання потенціалів. Відтак, запропоновані суб'єкти задають координований імпульс використанню інструментів, мотивів, потенціалів, здійсненню господарської діяльності. Практичне використання цієї моделі дозволить суб'єктам оцінювати локальні чинники розвитку потенціалу конкретної сільської території, наприклад, із застосуванням методів бальної або рейтингової оцінки та вибирати адекватні існуючому стану ендogenous потенціалу механізми формування підприємницького потенціалу сільських територій.

За сучасних умов розвитку територіальних соціально-економічних систем вагомим чинником формування підприємницького потенціалу сільських територій є бізнес-комунікації, в результаті яких акумулюється інформація для прийняття управлінських рішень суб'єктами підприємництва, керівництвом ОТГ, населенням, стейкхолдерами, агентами розвитку. Для локальних суб'єктів підприємництва найважливішими є бізнес-комунікації з органами регіональної влади та місцевого самоврядування.

В процесі дослідження з'ясовано, що джерелами інформації про державні програми і проекти підтримки для локальних суб'єктів підприємництва є наради, збори, виїзні засідання спеціалістів регіональних органів влади, запити в мережі Інтернет (рис. 2.15). Аналіз відповідей респондентів вказує на те, що основним джерелом отримання інформації є наради, збори, виїзні засідання спеціалістів регіональних органів (165 відповідей респондентів). При цьому, підприємці зазначене джерело інформації використовують найменше (20 відповідей опитаних). Запити в мережі Інтернет, стейкхолдерські комунікації використовуються більшістю суб'єктів підприємництва в якості джерел отримання інформації (271 відповідь), однак, на їх думку, ця інформація потребує подальшого опрацювання і структуризації.

Рис. 2.15. Джерела отримання інформації суб'єктами підприємництва про державні програми і проекти підтримки

Джерело: власні дослідження.

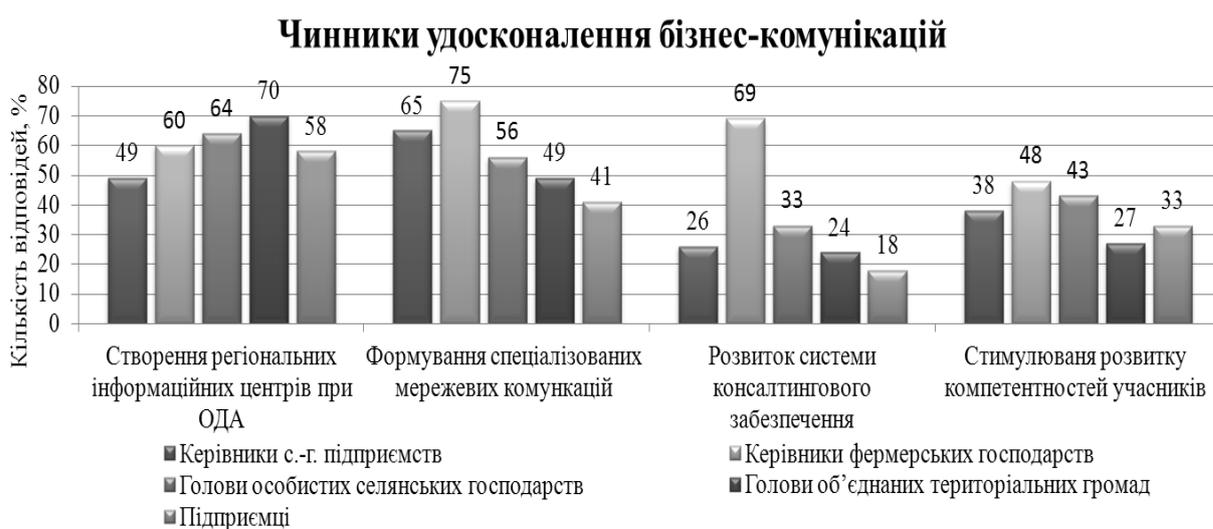
Найменше використовуються в якості джерел отримання інформації виставки, ярмарки, панельні дискусії (64 відповіді респондентів). Це пов'язано, насамперед, з необхідністю додаткових витрат на участь у таких заходах. Отже, можна зробити висновок, що розвиток комунікативного середовища підприємництва на сільських територіях Житомирської області потребує організаційно-інституціонального забезпечення, на що вказують результати аналізу відповідей респондентів стосовно проблем розвитку ефективних комунікацій (рис. 2.16). Аналіз відповідей респондентів свідчить про те, що відсутність регіональних галузевих он-лайн центрів, низький рівень розвитку комунікативного супроводу та недотримання термінів супроводу респонденти вважають основними проблемами, на що вказали понад 70 % керівників ОСГ, 69 % керівників ФГ та 58 % підприємців. Відсутність досвіду та спеціалізованих консалтингових фірм вбачають проблемами 38 % голів ОСГ, понад 25 % керівників ФГ та 20 % підприємців, що може свідчити про низький рівень розвитку інституціонального забезпечення формування ефективного комунікативного середовища.

Рис. 2.16. Проблеми розвитку ефективних комунікацій підприємництва на сільських територіях Житомирської області

Джерело: власні дослідження.

Результати відповідей респондентів на питання щодо чинників удосконалення бізнес-комунікацій у підприємницькому середовищі сільських територій Житомирської області вказують на те, що переважна більшість респондентів основним чинником вважає створення регіональних інформаційних центрів при ОДА та формування спеціалізованих мережевих комунікацій (рис. 2.17).

Рис. 2.17. Чинники удосконалення бізнес-комунікацій підприємництва на сільських територіях Житомирської області

Джерело: власні дослідження.

Наступну позицію займають чинники стимулювання розвитку компетентностей учасників (189 відповідей). Вибір чинника «розвиток системи консалтингового забезпечення» здійснили 170 респондентів, з яких найбільшу перевагу йому надали керівники ФГ (69 %). Можна вважати, що суб'єкти підприємництва на сільських територіях Житомирської області переконані в необхідності формування організаційних механізмів бізнес-комунікацій в інституціональному середовищі регіонального та галузевого управління. Підтримуючи зазначене, зауважимо, що бізнес-комунікації є одним із ключових елементів реалізації державної регіональної політики, розробки стратегій територіального розвитку та формування підприємницького потенціалу сільських територій.

Відтак, векторами досліджень розвитку підприємницького потенціалу сільських територій є: 1) аналіз процесів і явищ, які протікають безпосередньо на сільських територіях та впливають на соціо-економіко-еколого-просторовий розвиток сільського соціуму; 2) використання ресурсної, просторової, підприємницької концепцій у дослідженнях локального економічного простору; 3) оперування універсальними та спеціальними поняттями у процесі дослідження.

Ключовими факторами впливу на розвиток підприємницького потенціалу сільських територій слід вважати такі: упровадження інновацій в управлінні; високий рівень організації виробництва і збуту; державну підтримку; можливість працевлаштування та здійснення підприємницької діяльності на селі; поєднання видів зайнятості; належні соціально-побутові умови; можливість жити в екологічно чистому середовищі. Локальними чинниками розвитку підприємницького потенціалу вбачаються: наявність суб'єктів підприємницької діяльності, що використовують інструменти підтримки конкурентоспроможності продукції та мотиви сільського соціуму до життя і праці в сільській місцевості; ефективне використання аграрного, рекреаційного, просторового, соціального, екологічного, інституціонального потенціалів; забезпечення високої якості життя сільського соціуму.

2.3. Інфраструктурне забезпечення формування підприємницького потенціалу сільських територій

Формування підприємницького потенціалу сільських територій є передумовою їх економічного зростання завдяки ефективному використанню можливостей, ресурсів і компетенцій сільської соціально-економічної системи, унікальних особистісних якостей і здібностей суб'єктів підприємництва, спрямованих на підтримання та відтворення високої якості життя сільського соціуму, а також – сприятливому інфраструктурному забезпеченню. Вагомість впливу інфраструктурного середовища на формування підприємницького потенціалу сільських територій визначається його спроможністю акумулювати різні види економіко-просторових ресурсів для підтримання ефективності розвитку підприємництва та створення максимально сприятливих умов для відтворення бізнес-циклів.

Вагомість дослідження інфраструктурного забезпечення формування підприємницького потенціалу сільських територій обумовлюється можливістю ідентифікації та аналізу існуючих організаційно-економічних механізмів, особливих методів та інструментів взаємодії суб'єктів ділових відносин та різних інститутів, яка спонукає до розвитку підприємництва на сільських територіях, що дозволить сформулювати пропозиції щодо удосконалення розвитку інфраструктури підприємництва на сільських територіях.

Інфраструктурою слід вважати «сукупність організаційно-правових форм, що опосередковують ділові відносини і пов'язують їх в єдине ціле» [6, с. 93]. До її ключових елементів на сільських територіях належать об'єкти торговельної, інноваційної, соціальної та інформаційно-консультативної діяльності, що сприяють створенню належного комфортного середовища для реалізації підприємницького потенціалу, сприяють активації підприємницьких ініціатив, генерації бізнес-ідей, створенню нових конкурентоспроможних компетенцій підприємців.

Обов'язковою умовою функціонування елементів інфраструктури є фінансово-кредитне забезпечення та інституціональна підтримка. Зокрема, державне стимулювання розвитку інфраструктурних елементів на сільських територіях відбувається завдяки розробці та упровадженню державних, регіональних та галузевих програм, у яких передбачається фінансування пріоритетних напрямів за рахунок державних та місцевих бюджетів, стратегій та програм розвитку країни чи окремих регіонів, бізнесових проєктів за державним замовленням. Ефективними інструментами державного стимулювання розвитку сільських територій є надання грантів, пільгове кредитування, пряме інвестування, надання фінансових гарантій, фіскальних преференцій тощо.

Дослідженнями встановлено, що цільові завдання щодо інфраструктурного забезпечення формування підприємницького потенціалу сільських територій у Житомирській області містяться у низці стратегій, програм, планів і проєктів (рис. 2.18).

Рис. 2.18. Програмні напрями стимулювання розвитку сільських територій

Джерело: побудовано за даними [93–95; 153].

У процесі реалізації стратегії розвитку Житомирської області на період до 2020 року питання розвитку підприємництва на сільських територіях й, відповідно, підприємницького потенціалу сільських територій найбільше висвітлено у трьох програмах: «Стійкий розвиток багатогалузевої конкурентоспроможної економіки області», «Розвиток сільських територій та територій навколо міст області», «Розвиток можливостей для диверсифікації економіки у сільській місцевості» [93].

У програмі «Розвиток сільських територій та територій навколо міст області» значну увагу приділено розвитку торговельної інфраструктури на селі, що передбачає покращення можливостей малих сільгоспвиробників з продажу продукції, облаштування роздрібних ринків сільськогосподарської продукції поблизу автомагістралей (3,0 млн грн).

У Концепції розвитку сільських територій до 2025 р. визначено ключові причини погіршення їх соціально-економічного стану, зокрема акцентовано увагу, по-перше, на низькому рівні підприємницької ініціативи (зокрема, через несприятливе податкове середовище, неефективність економічних важелів сприяння розвитку підприємництва на селі з боку держави; інерційність мислення і поведінки сільського населення у розв'язанні проблем самозабезпечення, працевлаштування, задоволення побутових та соціально-культурних потреб); по-друге, на низькому рівні диверсифікації економічної діяльності тощо [112].

Щодо наявності торгової мережі підприємств роздрібної торгівлі у сільській місцевості Житомирської області, то показник забезпеченості населення торговою площею магазинів роздрібної торгівлі становить 457 м² у розрахунку на 10,0 тис. осіб, що складає 82,71 % до загальнодержавного значення й свідчить про існування підприємницького потенціалу у торговельній сфері на сільських територіях області (табл. 2.8).

**Торгова мережа підприємств роздрібної торгівлі у сільській місцевості
у Житомирській області, 2018 р.**

Показник	Житомирська область	Україна	Житомирська область до загальнодержавного значення, %
Об'єкти роздрібної торгівлі всього, одиниць	339	7429	4,56
у т.ч. магазини	275	6168	4,46
кіоски	2	101	1,98
АЗС	62	1160	5,34
Торгова площа магазинів підприємств роздрібної торгівлі, м ²	152542	7030768	2,17
у т.ч. у селищах міського типу	133487	6436010	2,07
у сільській місцевості	19055	594758	3,20
Забезпеченість населення торговою площею, на 10000 осіб, м ²	1239	1659	74,68
у т.ч. у смт	1837	2191	83,84
у сільській місцевості	378	457	82,71
Мережа аптек аптечних пунктів, од.	71	1385	5,13
у т.ч. аптек	50	901	5,55
аптечних пунктів	21	484	4,34
Торгова площа аптек і аптечних пунктів, м ²	21506	619150	3,47
Забезпеченість населення торговою площею аптек і аптечних пунктів, на 10000 осіб, м ²	430	338	127,22

Джерело: побудовано за даними [161].

Оптовий оборот продовольчими і непродовольчими товарами у Житомирській області у динаміці упродовж останніх 9 років щороку зростає – якщо у 2010 р. показник становив 13616,4 млн грн, то у 2019 р. він зріс на 7 млрд грн. У структурі оптового товарообороту переважає торгівля непродовольчими товарами – у середньому за досліджуваний період 82 % і лише 18 % доводилося на продовольство (табл. 2.9). Негативною тенденцією є зростання обсягів оптової торгівлі імпортними товарами – на 58,0 %, зокрема непродовольчими – на 66,6 %. Нестійким є становище вітчизняного виробника на сільських територіях за умов обмеженості фінансових ресурсів, зруйнованої інфраструктури, енергоємності та матеріаломісткості

виробничих процесів зумовлює зниження конкурентоспроможності, а відтак – рентабельності діяльності суб'єктів підприємництва.

Таблиця 2.9

**Структура оптового товарообороту підприємствами оптової торгівлі
в Житомирській області, 2010–2019 рр.**

Показник	Рік			2019 р. до 2010 р., +; -
	2010	2015	2019	
Оптовий товарооборот (без ПДВ), млн грн	13616,4	6689,5	20869,4	7253,00
продовольчі товари	1531,9	1932,5	2781,1	1249,20
непродовольчі товари	12084,5	4757,0	18088,3	6003,80
Питома вага в оптовому товарообороті, %	100,0	100,0	100,0	x
продовольчі товари	11,3	28,9	13,3	2,00
непродовольчі товари	88,7	71,1	86,7	-2,00
Частка продажу товарів вітчизняного виробництва, %	92,1	78,4	34,3	-57,80
продовольчі товари	88,4	88,6	88,5	0,10
непродовольчі товари	92,6	74,2	26,0	-66,60

Джерело: побудовано за даними [155].

Результативність операційної діяльності суб'єктів інфраструктури Житомирської області відображає табл. 2.10.

Таблиця 2.10

**Рентабельність операційної діяльності суб'єктів інфраструктури
Житомирської області, 2019 р.**

Вид економічної діяльності	У середньому, %	
	Україна	Житомирська область
Усього	10,4	7,1
будівництво	4,7	5,3
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	25,7	28,7
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	4,1	-3,5
тимчасове розміщування й організація харчування	10,2	-2,7
інформація та телекомунікації	15,4	4,5
фінансова та страхова діяльність	8,0	6,7
операції з нерухомим майном	36,3	17,4
професійна, наукова та технічна діяльність	23,7	6,3
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	8,1	6,6
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	3,0	1,6
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1,5	-27,9
надання інших видів послуг	6,2	4,4

Джерело: побудовано за даними [134].

Найбільш рентабельними у 2019 р. є підприємства оптової та роздрібною торгівлі – 28,7 %, що на 3,0 % вище середнього загальнодержавного рівня, а також операції з нерухомим майном – 17,4 %. Водночас, найбільш вразливими до негативних процесів у країні є суб'єкти соціальної інфраструктури, рентабельність операційної діяльності яких становила -27,9 %. Збитковими залишаються транспортні та складські господарства, поштова та кур'єрська діяльність, а також громадське харчування.

Вагоме місце в системі інфраструктури сільського підприємництва займають сільськогосподарські кооперативи та біржі, що є посередниками у збутовій діяльності сільськогосподарських підприємств. Натепер в Житомирській області зареєстровано 100 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК), з них 83 – багатофункціональні, 10 – заготівельні, 7 – сервісні. Найбільше кооперативів створено у Житомирському, Бердичівському, Пулинському, Олевському, Андрушівському та Брусилівському районах [154]. У структурі їх послуг найбільшу питому вагу займають послуги із заготівлі, доробки та реалізації сільськогосподарської продукції членів кооперативів – 79 %, обробітку землі та збирання врожаю – 15 %; ветеринарного обслуговування та штучного осіменіння тварин – по 0,5 %.

Ведеться активна політика створення, підтримки та розвитку сільськогосподарської кооперації. З огляду на переваги такої діяльності (створення нових робочих місць для сільського населення, наповнення місцевих і державного бюджетів, можливість отримання здешевлених кредитів, підвищення доходності індивідуальних домогосподарств, отримання послуг на неприбутковій основі тощо) зростає потенціал сільських територій.

У процесі реалізації проєктів «Поліпшення надання послуг для дрібних сільгосптоваровиробників і організація співробітництва між ними», «Підтримка розвитку суб'єктів господарювання агропромислового

комплексу області шляхом здешевлення кредитів» упродовж 2015–2019 рр. в Житомирській області створено 18 нових СОК, основними напрямками діяльності яких є реалізація сільськогосподарської продукції в складі крупних партій за найвигіднішою ціною, зберігання продукції в кооперативних овоче-фруктосховищах до моменту формування найбільшої ціни в міжсезоння. Для цього розроблено підтримуючі програми для суб'єктів малого і середнього аграрного бізнесу для отримання кредитних ресурсів, проведення консультаційних нарад з сільськогосподарськими товаровиробниками з питань залучення банківських кредитів.

У контексті реалізації проектів «Сприяння розвитку фермерських господарств» та «Сприяння розвитку бджільництва» створено механізми підтримки розвитку ФГ Житомирської області, зокрема, реалізовані програми фінансування збільшення поголів'я, продуктивності ВРХ, створення нових робочих місць та збільшення кількості додатково залучених працівників у сільськогосподарське виробництво, збільшення кількості бджолосімей, збільшення обсягу виробництва меду до 7 тис. т, розширення площ медоносних культур, особливо гречки, за рахунок оптимізації структури посівних площ, медоносних культур та насаджень, проведення консультативних семінарів та нарад щодо порядку отримання підтримки на розвиток галузі бджільництва, майстер-класів з бджільництва.

Розвиток бірж і аукціонів, як об'єктів торгівельної інфраструктури розвитку підприємницького потенціалу сільських територій Житомирської області, сприяє налагодженню ділових відносин у посередницьких операціях купівлі-продажу товарів. У Житомирській області діючими є Житомирська товарна агропромислова біржа та Товарна біржа «Житомирські торги» (табл. 2.11). Аналіз основних напрямів діяльності цих бірж вказує на те, що більшість з них зорієнтовані на посередництво у сфері підприємництва на сільських територіях, зокрема, надання послуг з укладання та реєстрації угод купівлі-продажу сільськогосподарської продукції, продовольства; закладання зерна до державного резерву; укладання угод поставки матеріально-

технічних ресурсів для підприємств АПК; укладання та реєстрація зовнішньоекономічних контрактів; організація торгів та аукціонів (біржових, публічних) з продажу деревини, земельних ділянок, сільськогосподарської та промислової продукції; вивчення, аналіз та обґрунтування ринкових цін; маркетингові дослідження попиту та пропозиції; послуги консультативного характеру.

Таблиця 2.11

Організаційно-правові форми та напрями біржової діяльності у Житомирській області

Організаційно-правова форма	Рік створення	Напрями діяльності
Житомирська товарна агропромислова біржа	2000	<ul style="list-style-type: none"> • управління фінансовими ресурсами • послуги з укладання та реєстрації угод купівлі-продажу сільськогосподарської продукції, продовольства • закладання зерна до державного резерву • укладання угод поставки матеріально-технічних ресурсів для підприємств АПК • укладання та реєстрація зовнішньоекономічних контрактів
Товарна біржа «Житомирські торги»	2014	<ul style="list-style-type: none"> • послуги консультативного характеру • вивчення, аналіз та обґрунтування ринкових цін • маркетингові дослідження попиту та пропозиції • організація торгів та аукціонів (біржових, публічних) з продажу деревини, земельних ділянок, сільськогосподарської та промислової продукції
Житомирська торгово-промислова палата	1960	<ul style="list-style-type: none"> • товарні експертизи • експертна оцінка майна • сертифікація • декларування митних вантажів • інформаційні, юридичні, патентно-ліцензійні послуги та ін.

Джерело: побудовано за даними [39; 40; 100].

Вагомого значення у формуванні сприятливого середовища для формування підприємницького потенціалу сільських територій набуває розвиток інформаційно-консультативної інфраструктури, яка в Житомирській області представлена шістьма елементами: 1) інформаційні центри підтримки підприємництва; 2) об'єднання підприємців; 3) агенції регіонального та місцевого розвитку; 4) коворкінги, інкубатори, акселератори; 5) індустріальні парки; 6) фонди підтримки підприємництва

(Додаток Г). Результати аналізу напрямів діяльності інформаційно-консультативного забезпечення підприємництва вказують, що, крім тренінгів у сфері підприємництва, організації ярмарок, виставок, актуальними є конкретизовані функціональні напрями, зокрема – написання та реалізація грантових проєктів, надання бухгалтерських послуг, технічний та юридичний супровід проєктів, представництво інтересів підприємців у місцевих органах виконавчої влади.

Найбільш поширеними у Житомирській області є громадські об'єднання, що покликані популяризувати та всебічно підтримувати підприємство, у т. ч. на сільських територіях. Усього в досліджуваному регіоні станом на 01.01.2019 р. діє 2 бізнес-центри, 1 бізнес-інкубатор, 2 технопарки, 4 лізингові центри, 2 фонди підтримки підприємництва, 7 інвестиційних фондів і компаній, 8 інноваційних фондів і компаній, 257 інформаційно-консультативних установ, 112 громадських об'єднань підприємців, 29 координаційних рад [52]. Аналітичні дослідження свідчать, що у 2019 р. в регіоні проведено 338 навчальних семінарів і тренінгів з підприємництва, 50 форумів, круглих столів та конференцій, в яких взяли участь близько 4200 осіб. В результаті такої роботи здійснено 41324 регіональні замовлення, 13 – профінансованих бізнес-проєктів [154].

У регіональній програмі «Стійкий розвиток багатогалузевої конкурентоспроможної економіки області» з напрямку «Зміцнення малого і середнього підприємництва» пріоритетами визначено удосконалення функціонування системи надання адміністративних послуг, створення консультаційного центру в сільській місцевості, створення обласного центру дослідження та прогнозування розвитку підприємництва, створення коворкінг-центру для інформаційно-комунікативних заходів з визначенням орієнтовної вартості проєктних ідей – 42,1; 1,5; 1,2; 1,5; 0,5 млн грн, відповідно [92]. Для реалізації програми за цим напрямом реалізовано 5 проєктів. Перший проєкт – «Удосконалення функціонування системи надання адміністративних послуг», орієнтований на 109725 фізичних та

30714 юридичних осіб, 6639 малих та середніх підприємств, у рамках якого здійснено організаційний аудит 28 центрів надання адміністративних послуг для визначення потреб у проведенні заходів навчання персоналу та матеріально-технічному забезпеченні: будівництво нових приміщень під ЦНАПи, створення матеріально-технічної бази, закупівля необхідного обладнання та програмного забезпечення, оптимізація існуючих технічних систем. Джерелами фінансування визначено державний, обласний, місцеві бюджети, міжнародна технічна допомога, а ключовими учасниками реалізації – райдержадміністрації, виконавчі комітети міських рад міст обласного значення.

Другий проєкт – «Створення консультативного центру для малого підприємництва в сільській місцевості» реалізовувався на сільських територіях Житомирської області для полегшення доступу сільських підприємців-початківців і нових малих і середніх підприємств до набуття знань та навичок прибуткового ведення господарства, покращення бізнес-планування суб'єктів малого і середнього підприємництва, підвищення рівня конкурентоздатності суб'єктів малого і середнього бізнесу, збільшення кількості малих і середніх підприємств, що працюють у сільській місцевості, підвищення рівня зайнятості серед сільського населення.

Серед ключових заходів реалізації проєкту передбачалось, разом із підготовкою техніко-економічного обґрунтування, створення консультативного центру та його промоції, налагодження контактів із потенційними підприємцями-початківцями і новими суб'єктами підприємництва, а ключовими потенційними учасниками стали: місцеві органи виконавчої влади та місцевого самоврядування Житомирської області, дорадча служба Житомирського національного агроекологічного університету (наразі Поліського національного університету), громадські організації та об'єднання підприємців.

Третій проєкт – «Створення обласного центру дослідження та прогнозування розвитку підприємництва» орієнтований на підприємства

малого та середнього бізнесу області (до 1,0 тис. підприємств щороку). Ключовими заходами проєкту на сільських територіях є: моніторинг вільної частки ринку для підприємців за видами економічної діяльності в Житомирському регіоні; популяризація підприємницької діяльності в сільських населених пунктах шляхом проведення тренінгів, семінарів; випуск інформаційно-аналітичних матеріалів; організація навчання і перепідготовки кадрів з економіко-правових питань, систем енергоменеджменту й енергоаудиту підприємств; організація проведення тижня «Малий і середній бізнес – основна добробуту країни». До джерел фінансування в цьому проєкті, поряд із державним, місцевим бюджетами, коштами міжнародних донорських організацій додалися внутрішні ресурси малого і середнього бізнесу.

Ключовими заходами четвертого проєкту «Розбудова інфраструктури підтримки малих та середніх підприємств» (реалізовується за фінансування міжнародних донорів та зовнішніх інвестицій) є дослідження бізнес-потреб в районах та містах області, відбір місцевих партнерів, підготовка переліку процедур надання комерційних послуг.

До ключових заходів у реалізації п'ятого проєкту «Розвиток екологічних видів туризму, в т.ч. сільського зеленого туризму» віднесено: оцінку та визначення потреб у створенні аграрно-промислового і еко-туристичного комплексу; підготовка консультантів та виконавців розроблених проєктів; проведення польових робіт для складання туристичного опису об'єктів природи; розробку нових цільових еко-туристичних маршрутів у кожному районі області; картування та маркування еко-туристичних маршрутів. У цьому проєкті окремо виділялося чотири підпроєкти, а саме – «Ідентифікація та маркування туристичних та рекреаційних об'єктів Малинського району», «Розвиток туристичного комплексу в с. Рудня-Замисловицька поблизу геологічного заказника «Камінне село» в Олевському районі», «Організація діяльності сільських громад, збереження та підтримка традиційних сільських звичаїв», «Розбудова

інфраструктури біля автомобільних пунктів пропуску «Виступовичі», «Майдан-Копищанський», «Аграрно-промисловий і еко-туристичний комплекс «Рідна домівка». Очікуваними результатами проєкту є розвиток екотуристичної мережі мережі Житомирської обл., покращення потенціалу само зайнятості сільської молоді регіону, створення нових інноваційних продуктів.

Регіональна програма «Розвиток можливостей для диверсифікації економіки у сільській місцевості» реалізовується на основі восьми проєктів. Їх особливістю є спрямованість на формування потенціалу соціально-економічного забезпечення розвитку сільських територій за допомогою створення матеріально-просторової інфраструктури села та стимулювання збільшення робочих місць. Основними цілями проєктів «Удосконалення підготовки фахівців для малого бізнесу в сільській місцевості», «Модернізація спортивної інфраструктури у районах Житомирської області», є поліпшення кадрового забезпечення сільських територій, будівництво спортивного комплексу та залу у смт Володарськ-Волинський, с. Нові Вороб'ї Малинського району, облаштування плавального басейну в молодіжно-спортивному комплексі «Юність» у смт Ємільчине.

Зазначимо, що в аналізованій програмі за напрямом «Створення умов для проживання молоді на сільських територіях» реалізуються проєкти «Капітальний ремонт Житомирського районного будинку культури», «Реконструкція Андрушівської дитячої школи мистецтв», «Створення інформаційно-ресурсних центрів доступу до соціально значущої інформації на базі бібліотек територіальних громад Чуднівського району».

За напрямом «Сприяння розбудові мережі сіл, селищ і малих міст на основі спільних інтересів» реалізуються проєкти «Будівництво полігонів твердих побутових відходів у населених пунктах Житомирської області», «Придбання контейнерів та спецтранспорту для забору та транспортування твердих побутових відходів у населених пунктах Житомирської області», «Кредитування індивідуального житлового будівництва».

У цілому, за орієнтовним фінансовим планом реалізації стратегії розвитку Житомирської області на період до 2020 р. найбільші обсяги фінансування проєктів, що виконуються за відповідними програмами безпосередньо в умовах розвитку сільських територій, стосуються підвищення продуктивності сільськогосподарського сектору та підвищення життєздатності сіл, селищ та малих міст – 757,6 та 1395,0 млн грн, відповідно (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

**Обсяги фінансування розвитку підприємницького потенціалу
сільських територій Житомирської області, тис. грн**

Програмний напрям реалізації стратегії за вартістю проєктних коштів	Період		
	2015–2017 рр.	2018–2020 рр.	Усього
Зміцнення малого та середнього підприємництва	46898,0	8700,0	55598,0
Розвиток внутрішнього туризму	106571,0	7756,9	114327,9
Підвищення продуктивності сільськогосподарського сектору	307762,0	449860,0	757622,0
Розвиток можливостей диверсифікації сільської економіки	4400,0	660,0	5060,0
Підвищення життєздатності сіл, селищ та малих міст	587466,0	807521,0	1394987,0

Джерело: сформовано автором на основі [92; 93].

Важливими передумовами формування локальних механізмів сільського розвитку, згідно оновленої у рамках Стратегії «Європа 2020» загальноєвропейської політики сільського розвитку, вважаються: розвиток місцевого потенціалу; диверсифікація сільської економіки; розвиток місцевих ринків і робочих місць; використання альтернативних можливостей реструктуризації сільського господарства; підвищення ефективності використання ресурсів для підтримки базових рівнів виробництва продуктів харчування, кормів і відновлюваних джерел енергії [182].

У найближчій перспективі в Житомирській області планується здійснити фінансування розвитку системи інфраструктури сільських територій регіону в обсязі 696 млн грн (табл. 2.13). Серед найбільш фінансованих перспективних напрямів є відбудова міжнародного аеропорту, створення мережі транспортно-логістичних центрів, створення Регіонального центру комерціалізації технологій та підприємництва тощо.

Програмний обсяг фінансування інфраструктурного забезпечення підприємництва на сільських територіях Житомирської області

Вид діяльності/ елемент інфраструктури	Обсяг фінансування з бюджетів, тис. грн						Всього
	2021р.		2022 р.		2023 р.		
	держав- ний	місцеві	держав- ний	місцеві	держав- ний	місцеві	
Розвиток деревообробного кластеру	90	10	900	100	90	10	1020
Створення ягідного кластеру	90	10	900	100	90	10	1020
Інноваційний парк	2700	300	10000	3000	3000	300	37600
Розвиток інфраструктури «Міжнародний аеропорт»	80000	1000	160000	1200	120000	800	393000
Створення мережі транспортно-логістичних центрів	25200	2800	75600	8400	25200	2800	140000
Створення інноваційної інфраструктури для діяльності коворгкінгу	918	102	450	50	18	2	1540
Сприяння розвитку соціального підприємництва	–	160	–	160	–	160	480
Створення та підтримка науково-технологічних та консультативних центрів для реалізації власних бізнес ідей	23373,6	2630	2457,6	1520	–	–	29981,3
Створення Регіонального центру комерціалізації технологій та підприємництва	48000	15454	35000	–	155,6	8292,8	129902,4
Створення механізмів фінансової підтримки проєктів малого і середнього підприємництва	1000	1100	2000	1100	3000	1100	9300
Розвиток самозайнятості населення через створення Майстерень сільських ініціатив	–	40	–	30	–	30	100
Розвиток сучасних форм кооперації в аграрному секторі	5000	3800	3000	1800	2000	1800	17400
Підтримка розвитку органічного фермерства	500	200	500	200	500	200	2100
Підтримка збуту органічної с.-г. продукції на зовнішні ринки	–	100	–	100	–	100	300
Підготовка кадрів для органічного підприємництва	1125	–	1125	–	1125	–	3375
Усього	187997	27706	291933	17760	155179	15604,8	696179

Джерело: побудовано автором за даними [94].

Отже, підсумовуючи зазначимо, що від ступеня розвитку регіональної інфраструктури залежить формування та ефективне використання підприємницького потенціалу сільських територій, оскільки механізми інфраструктурної підтримки реалізуються за напрямками інституціонального, фінансового, інформаційно-консультативного забезпечення розвитку підприємництва з урахуванням місцевих (локальних) умов. Вагомим фактором формування підприємницького потенціалу сільських територій є створення умов для функціонування ефективної інфраструктури регіону, що значно сприятиме притоку молодих підприємців, підвищать інвестиційну активність та життєздатність сільських населених пунктів.

Взаємодію підприємництва, громад, влади, населення, доцільно вважати об'єктами досліджень інфраструктурного забезпечення формування підприємницького потенціалу сільських територій та використовувати методи аналізу ефективності реалізації державних цільових програм, проєктів територіального (регіонального) розвитку. В цьому сенсі уможлиблюється формування перспективних програм розвитку сільських територій, регіону, підприємництва, оскільки визначаються основні функції підприємництва, які активізують формування локальних механізмів інфраструктурного забезпечення підприємництва та їх ефективну адаптацію до умов розвитку сільської економіки конкретного сільського населеного пункту.

Висновки до Розділу 2

У другому розділі дисертаційної роботи досліджено актуальні тенденції формування підприємницького потенціалу сільських територій, виявлено організаційно-економічні аспекти та локальні чинники його розвитку, обґрунтовано особливості інфраструктурного забезпечення формування підприємницького потенціалу сільських територій. Основні наукові розробки зведено до таких положень:

1. Результати дослідження організаційно-економічних аспектів формування підприємницького потенціалу сільських територій Житомирської області вказують на те, що традиційними видами підприємництва є виробництво сільськогосподарської продукції, участь у веденні лісового господарства, переробній та заготівельній сферах, інфраструктурних видах діяльності, а зменшення кількості підприємств – юридичних осіб (на 2,3 %), збільшення кількості фізичних осіб-підприємців у містах і районах області (на 82,8 %, та 11,0 % відповідно) свідчить про потенційну спроможність здійснення підприємницької діяльності суб'єктами господарювання.

2. За результатами дослідження особливостей формування й використання підприємницького потенціалу сільських територій Житомирської області встановлено збільшення кількості малих підприємств (з 5545 од. у 2016 р. до 6108 од. у 2018 р.), суттєве зростання вартості основних засобів підприємств, які розташовані у районах області (у 2016 р. вартість основних засобів підприємств районів становила 6964,6 млн грн, у 2018 р. – 12117,2 млн грн, а частка їх вартості у загальнообласному показнику змінилась з 3,3 до 2,5 %), що пов'язано із бажанням суб'єктів знайти нішу у сегменті територіального підприємництва з використанням переваг малого підприємництва.

3. Аналіз динаміки фінансових результатів підприємств із різним господарським потенціалом вказує на помірну стійкість розвитку та можливість відтворювати підприємницький потенціал середніх і малих підприємств в умовах окремої території регіону. За результатами оцінки динаміки показника рентабельності підприємств встановлено зниження його значення упродовж 2016–2018 рр., особливо на малих підприємствах – з 19,6 до 14,8 %, що може свідчити про існування проблем ефективності використання ресурсів, стабільності взаємних розрахунків і системи розрахунково-платіжних відносин з банками, постачальниками, покупцями.

4. Результати оцінювання характеристик сільського населення Житомирської області підтверджують, що рівень його економічної активності становить 66,6 %, в той час, коли показники рівнів зайнятості і безробіття становлять 58,9 та 11,7 % відповідно, що свідчить про відсутність потенційних умов для працевлаштування. Водночас, результати оцінки оплати праці і витрат на персонал суб'єктів підприємництва Житомирської області вказують на їх поступове зростання упродовж досліджуваного періоду, зокрема, найбільше зростання витрат на персонал та на оплату праці спостерігається на середніх і малих підприємствах – на 80,4 та 80,2 %, й на 98 та 95 % відповідно.

5. Результати експертної оцінки вказують на те, що мотивуючими чинниками сільського населення до здійснення підприємницької діяльності та проживання на сільських територіях є можливість працевлаштування, поєднання видів зайнятості, бажання жити в екологічно чистому середовищі, а перспективними видами підприємницької діяльності вбачаються сільськогосподарське виробництво, переробна сфера, виробництво екологічно чистої продукції. Локальні суб'єкти підприємництва усвідомлюють необхідність комплексного використання різних потенціалів сільських територій у забезпеченні економічного розвитку сільського соціуму.

6. До ключових проблем інформаційно-комунікативного забезпечення підприємництва на сільських територіях віднесено: відсутність регіональних галузевих он-лайн центрів; низький рівень розвитку комунікативного супроводу та недотримання його термінів; відсутність досвіду та спеціалізованих консалтингових фірм. Окреслене вказує на низький рівень розвитку інституціонального забезпечення формування ефективного комунікативного середовища.

7. Ключовими елементами інфраструктурного забезпечення формування підприємницького потенціалу сільських територій є фінансово-кредитне забезпечення та інституціональна підтримка, зокрема, державне

регулювання з використанням механізмів реалізації стратегій, програм, планів і проєктів розвитку. Розвиток торговельної інфраструктури, біржової та аукціонної діяльності, сільськогосподарської кооперації зумовлені функціональними аспектами формування підприємницького потенціалу сільських територій Житомирської області. Виявлено проблеми розвитку інформаційно-консультативної інфраструктури підприємництва та обґрунтовано необхідність її розбудови для ефективної взаємодії підприємців, громад, влади, населення.

Результати дослідження, представлені у Розділі 2, опубліковано у працях автора: [115; 123; 127; 129].

В Розділі 2 використано матеріали з відповідним посиланням на такі наукові публікації зі списку використаних джерел: [6; 16; 31–33; 38–40; 44; 52; 65; 92–95; 98; 100–103; 106; 112; 134; 137; 138; 140; 150; 152–155; 161; 182].

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ

ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Формування адаптивних механізмів управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій

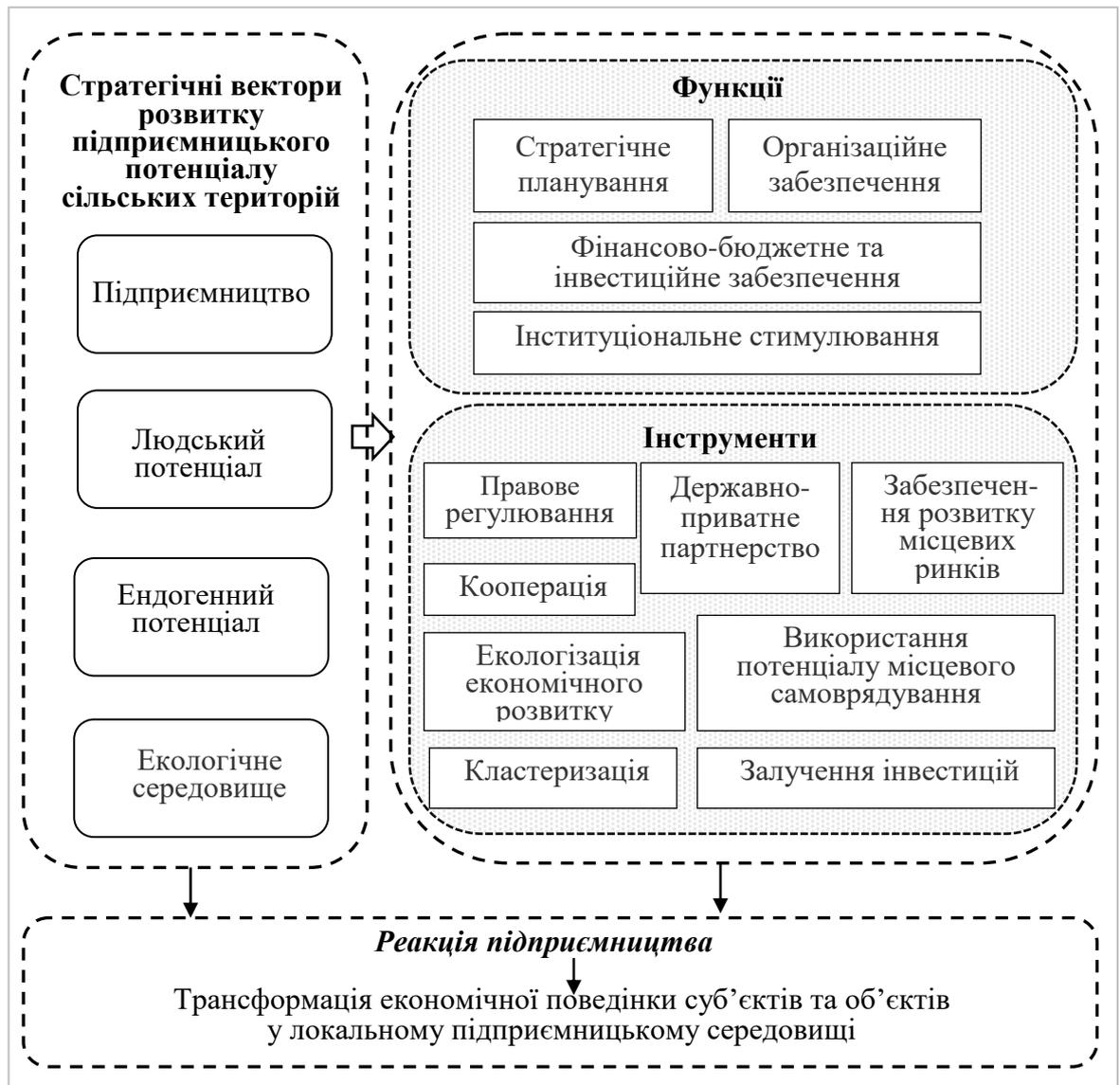
Розвиток підприємницького потенціалу сільських територій залежить від ефективності взаємодії його складових (соціально-економічної, ресурсної, виробничої, екологічної, інфраструктурної), яка забезпечується управлінськими системами різних рівнів, що мають повноваження фінансового та адміністративного регулювання. Результатом цієї взаємодії вбачається формування сприятливого підприємницького середовища, що зумовлює підвищення конкурентоспроможності підприємств, стимулює формування інвестиційно привабливого іміджу сільських територій та підвищення рівня життя населення за умов сталого розвитку територіальних соціо-економіко-екологічних систем.

Розвиток підприємницького потенціалу сільських територій є найбільш складним об'єктом регіональної політики, що потребує урахування особливостей галузевої і територіальної структур місцевого підприємництва, визначення специфіки локальних умов формування й нагромадження капіталу, іманентності функціонування місцевого ринку праці, зайнятості та кадрового забезпечення. Постійної уваги потребують місцева специфіка цінових та кон'юнктурних коливань, дослідження особливостей розвитку конкурентного середовища, інвестиційних та інноваційних процесів, специфіки формування регіональних, міжрегіональних, зовнішньоекономічних зв'язків, що зумовлює необхідність формування адаптивних механізмів управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій.

Оскільки формування підприємницького потенціалу сільських територій є керованим процесом (як і будь-який процес організації буття), доцільно обґрунтувати механізми управління його розвитком та розробити моделі управління, максимально адаптовані до локальних умов. Технологією управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій слід вважати послідовно виконувани операції з реалізації управлінських впливів усіх без винятку інститутів управління стосовно об'єктів управління (підприємницьких організацій, локальних територіальних спільнот, регіону, держави), для чого формуються відповідні механізми управління.

У процесі здійснення технологій управління, на основі прийняття управлінських рішень з поточної координації розвитку підприємницького потенціалу сільських територій, формуються відповідні управлінські механізми, функції, методи та інструменти яких забезпечують максимальну адаптацію управлінських систем до локальних умов розвитку. Механізмом управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій слід вбачати сукупність закономірностей, принципів, функцій, форм, методів та інструментів системного впливу на соціально-економічні процеси, що забезпечують координацію підприємницької діяльності, використання специфічного територіального потенціалу, розширене відтворення умов розвитку підприємництва, оновлення економіки та соціальної сфери села, підвищення якості життя населення у відповідності із сучасними суспільними потребами, на основі раціонального використання ресурсів та з урахуванням територіальних факторів і місцевих особливостей.

У цьому сенсі варто виділяти специфіку місцевого та регіонального управління й формувати управлінські механізми з урахуванням адаптації взаємодії підприємництва, влади, громади у сільському і регіональному соціумах (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Механізм управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій

Джерело: власні дослідження.

Управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій, з огляду на реалії сучасної європейської регіональної політики, зосереджується на координації взаємодії суб'єктів розвитку ендогенного потенціалу та мобілізації місцевих активів. Зважаючи на євроінтеграційний вектор зовнішньої політики України, формування механізмів управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій потребує інституційно-правової підтримки. Це підтверджується й тим, що практична реалізація в Україні нової регіональної політики передбачає створення багаторівневої моделі стимулювання розвитку регіонів – одночасно на

загальнодержавному, регіональному, місцевому рівнях та із використанням специфічного інструментарію – державно-приватного партнерства, консолідації ініціатив місцевої влади і підприємництва, фінансування галузевих проєктів і програм, пов'язаних зі створенням інфраструктури аграрного бізнесу, екологічних, рекреаційних програм, правового забезпечення, кооперації, кластеризації, використання потенціалу місцевого самоврядування, екологізації економічного розвитку сільських територій.

До функцій механізму управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій віднесено способи і методи реалізації державної підтримки сільськогосподарського виробництва, сільського підприємництва, соціально-культурної сфери села, екологічного й територіального розвитку. До базових функцій слід віднести стратегічне планування, фінансово-бюджетне та інвестиційне забезпечення, організаційне забезпечення розвитку підприємництва, інституціональне стимулювання.

За результатами виконання функції організаційного забезпечення очікується формування організаційно-економічного механізму комплексного використання потенціалу державно-приватного партнерства, кооперації, міжрегіонального і міжнародного співробітництва та інших інструментів, зорієнтованих на активізацію підприємницької ініціативи, стимулювання економічного зростання в регіоні та досягнення, на цій основі, рівномірного та інтегрованого просторового (локального) розвитку.

Виконання функцій фінансово-бюджетного та інвестиційного забезпечення в управлінні розвитком підприємницького потенціалу сільських територій уможливорює залучення додаткових коштів для фінансування проєктів місцевого розвитку, а також оптимальне використання коштів місцевого бюджету, інвестиційних ресурсів, у т. ч. й власних інвестицій підприємництва.

Для локалізації ефекту від функціонального забезпечення економічного механізму управління розвитком підприємницького потенціалу сільських

територій обираються інструменти, за допомогою яких поведінка суб'єктів та об'єктів у локальному підприємницькому середовищі може трансформуватись у заданому спрямуванні. Основними напрямками використання інструменту державно-приватного партнерства слід вважати сферу будівництва (реконструкції, модернізації) мережі газо- і теплопостачання, водопостачання, водовідведення, розвитку житлового будівництва, а також у процесі розбудови об'єктів дорожнього господарства та інфраструктури галузі охорони здоров'я, видобутку та переробки корисних копалин, екологізації регіонального розвитку (під час будівництва очисних споруд, переробки твердих побутових відходів тощо). Цей інструмент передбачає використання різних його форм – концесії, орендних відносин, лізингу, угоди про розподіл продукції, договору щодо управління державним та комунальним майном, договору про спільну діяльність тощо.

Кооперування дозволяє комплексно використовувати переваги виробничої, обслуговуючої та споживчої кооперації. Кластеризація, як інструмент механізму управління підприємницьким потенціалом сільських територій, використовується для розвитку базових галузей регіональної та місцевої економіки. Розвиток регіональних кластерів сприятиме формуванню на регіональному рівні «точок зростання» та «ареалів економічного розвитку» як центрів тяжіння та стимулювання економічної активності на місцевому, регіональному рівнях. Інструмент кластеризації дозволяє здійснити синхронізацію структурних реформ регіональної та місцевої економіки; сприяє розвитку внутрішньорегіональної та міжрегіональної кооперації у процесі випуску кінцевої продукції; активізує розвиток внутрішнього ринку та надає вагомі конкурентні переваги місцевим товаровиробникам.

Інструмент «забезпечення розвитку місцевих ринків» орієнтований на налагодження гарантованого збуту сільськогосподарської продукції, підвищення якості обслуговування споживачів на основі формування та ефективного використання наявних місцевих ресурсів. Okремо слід виділити інструмент «використання потенціалу місцевого самоврядування», що

дозволяє зосередити діяльність органів місцевого самоврядування на якісному забезпеченні надання послуг мешканцям територіальних громад; залучати активну частину жителів до управління місцевими справами; підсилити вплив територіальної громади на процеси стимулювання економічної активності на місцевому рівні.

До дієвого інструменту механізму управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій відноситься «програмне управління», оскільки програми передбачають вирішення певних завдань вузлового характеру і відповідну концентрацію ресурсів, а також цілеспрямований, комплексний, систематизований вплив на розвиток локального підприємництва для підвищення його економічної ефективності, забезпечення конкурентоспроможності на внутрішньому й світових ринках, уможливлення високої якості життя населення. Правильність та адекватність реаліям визначених у програмах перспективних напрямів розвитку дозволяє програмному продукту активізувати природні регіональні переваги та елімінувати недоліки у процесі їх реалізації.

До дієвих інструментів управління підприємницьким потенціалом сільських територій слід додати інвестиційні субсидії фірмам, які створюють свої філії на сільських територіях; страхування державою позик, отриманих підприємствами й органами місцевого самоврядування; надання у безоплатне (або за мінімальними ставками) користування малому бізнесу виробничих споруд і земельних ділянок, які перебувають у комунальній власності (із одночасним посиленням контролю механізму їх надання для запобігання корупційних схем).

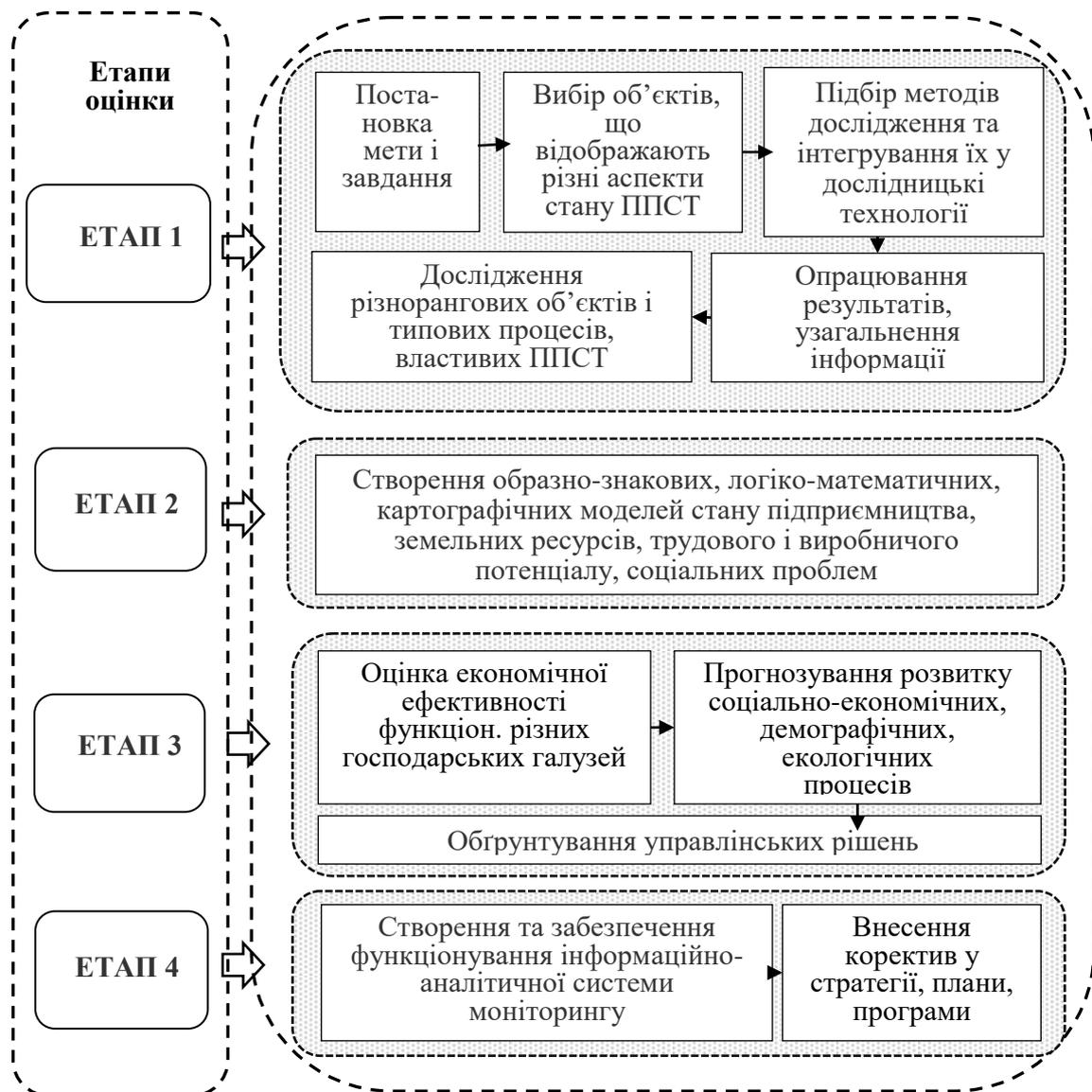
Включення цих інструментів у механізм управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій обґрунтовується тим, що їх використання не потребує додаткових фінансових ресурсів з боку суб'єктів управління або їх обсяг не є суттєвим. До методів довгострокової дії на підставі зазначеного критерію доцільно включити: з групи економічних опосередкованих допоміжних методів – формування регіональних цільових

фондів для проведення диверсифікації господарських комплексів регіонів (можливості використання цього інструмента управління розширюються з прийняттям нового Земельного кодексу України).

Вивчення досвіду використання програмування у державному управлінні на різних етапах розвитку країн світу вказує на можливість отримання довготривалої соціально-економічної ефективності від реалізації програми, оскільки вона є комплексом ієрархічно упорядкованих цілей, завдань, засобів їх досягнення, що забезпечені цільовим фінансуванням і належною правовою базою. В економічно розвинутих країнах у практику управління на державному, регіональному та локальному рівнях увійшли соціально-економічні програми, спрямовані на вирішення масштабних соціальних та екологічних проблем та засновані на бюджетному фінансуванні (Програма розвитку долини Теннессі, Федеральна програма розвитку Аппалацьких гір тощо).

На наш погляд, програмне управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій слід розглядати як комплекс взаємопов'язаних проєктів розвитку із чітко визначеними цілями, засобами і термінами реалізації, фінансовим забезпеченням і відповідальністю суб'єктів за їх виконання. Проєкт, як елемент програми, має забезпечувати необхідну глибину й детальність її планування. У цьому випадку приватні проєкти доповнюють єдиний програмний комплекс. Використання цього методу сприяє докорінним зрушенням у розвитку підприємництва, соціальної сфери, екології, економіки регіону (у т. ч. сільської економіки) і переходу до нових станів, які не можуть бути досягнуті у процесі реалізації цілей розвитку окремих виробничих, інфраструктурних або інших елементів. Для відбору проєктів, що підлягають включенню в регіональні програми, пропонується використовувати метод аналізу ієрархій, здійснюваний за допомогою експертних оцінок. Визначення рангу пріоритетності повинно здійснюватися, виходячи із прийнятих критеріїв ефективності та реалізованості на основі формування матриці «Ефективність – Реалізованість».

Обов'язковими елементами технологій формування й використання адаптивних механізмів управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій є оцінювання його поточного стану, що дозволяє компонувати базову інформацію для подальшого вибору механізмів управління та їх адаптації до існуючих умов. З поняттям оцінювання стану розвитку підприємницького потенціалу сільських територій на макро-, мезо- та локальному рівнях тісно пов'язані поняття «алгоритми», «методи», «дослідницькі технології». Пропонується алгоритм оцінки підприємницького потенціалу сільських територій із включенням складових формування технології оцінювання (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Алгоритм оцінки підприємницького потенціалу сільських територій

Джерело: власні дослідження.

Прикладне значення алгоритму оцінки підприємницького потенціалу сільських територій зумовлене чітким структуруванням операцій на кожному етапі, які є унормованими елементами технологій формування різних механізмів управління. Останні забезпечують безперервний процес ефективного відтворення сукупності складових потенціалу, що передбачає оцінку ефективності управління.

За теоретико-методологічним обґрунтуванням, ефективність управління територіальним потенціалом та управління розвитком підприємницького потенціалу пов'язується з ефективністю державного, інституціонального управління, а основними критеріями її оцінки вважаються соціально-економічний, екологічний, демографічний, просторовий, політичний стани розвитку конкретного регіону. Для оцінки ефективності кожного стану обираються дослідницькі методики, в яких формуються алгоритми оцінки та розробляються відповідні показники. Згідно з теорією управління соціально-економічними системами до основних складових оцінки ефективності управління відносять ефективність використання державних ресурсів, що сприяє (або не сприяє) ефективності взаємодії з громадянами і підприємствами, ефективності внутрішньої роботи кожної установи окремо, ефективності взаємодії органів влади між собою.

Набір функцій, методів та інструментів механізмів управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій залежить від ієрархічно-функціонального рівня управлінських суб'єктів, завдань і повноважень, які вони здатні виконувати. Виділення ієрархічних рівнів управління, як ключового елемента системи управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій, забезпечує основу для виконання управлінських функцій, використання методів та інструментів у системному зв'язку координацій, що формує середовище управління.

Суб'єкти мезоекономічного рівня здійснюють прямий вплив на формування підприємницького потенціалу сільських територій за допомогою функцій планування, організації, мотивації, контролю, координації,

регулювання у ракурсі їх виконання регіональними функціональними структурами із використанням аналогічних методів та інструментів, притаманних суб'єктам макроекономічного рівня. До суб'єктів мезоекономічного рівня управління відносяться материнські структури агрохолдингів, суб'єкти агропродовольчого бізнесу та інфраструктури аграрного бізнесу, керівництво міжнародних проєктів, які виконують функції керування та спонукання із використанням стратегічних, стандартизаційних, інституціональних методів та фінансових й маркетингових інструментів.

Керівництво місцевих органів влади, сільськогосподарських підприємств, ФГ, підприємств диверсифікованих видів діяльності, соціально-побутової та культурної сфери здійснюють прямий вплив на розвиток підприємницького потенціалу сільських територій, виконують функції управління, використовуючи економічні, технологічні, тактичні, соціально-психологічні методи та економічні й маркетингові інструменти управління.

Розвиток підприємницького потенціалу сільських територій відбувається з використанням механізмів управління – політичних, інституційних, економічних, організаційних, інвестиційних, фінансових, інтеграція яких у процесах координації розвитку забезпечує консолідовану підтримку розвитку. У результаті цього формується система зв'язків з організації та управління економічним розвитком усіх його складових за умов виробництва, обміну, розподілу й споживання на всіх рівнях управління. Він є засобом реалізації галузевої та регіональної політики, оскільки територіальний (місцевий) розвиток є об'єктом впливу державних регіональних органів влади та усіх інституцій – учасників координації.

У процесі формування адаптивних механізмів управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій доцільно включати додаткові інструменти, зокрема – стратегічне планування, формування місцевих бюджетів, використання фінансових інструментів розвитку приватного сектору, маркетинг території як цілісного економічного

утворення, залучення інвестицій, підтримку бізнесу, створення сприятливого бізнес-клімату, раціональне використання комунальної власності та ін.

Основними підходами, за якими має реалізуватися відповідальність різних суб'єктів управління за розвиток підприємницького потенціалу сільських територій, слід вважати: делегування окремих функцій управління від органів місцевого самоврядування місцевим громадам і бізнесу; підтримка місцевим самоврядуванням розвитку ефективних і динамічних ринків; створення сприятливих умов, зняття адміністративних бар'єрів щодо залучення інвестицій, підвищення довіри інвесторів для збільшення надходження інвестицій. Вибір підходів обумовлений, по-перше, унікальністю ресурсного потенціалу для забезпечення економічного зростання кожної сільської території; по-друге, кращою усвідомленістю громадою стимулів і перешкод на шляху до налагодження стабільного місцевого зростання; по-третє, здатністю органів місцевої влади та бізнесу до створення ефективних умов для припливу інвестицій та подолання бар'єрів входження на місцеві ринки.

Результативність адаптації механізмів управління підприємницьким потенціалом сільських територій оцінюється з позицій підвищення конкурентоспроможності підприємництва, аграрного бізнесу, сільської економіки, ширини і глибини входження регіону в систему господарських зв'язків і процесів, що проходять з багатостороннім урахуванням зовнішніх зв'язків і умов та забезпечують конкурентоспроможність регіону в різних її проявах. Оскільки на локальному рівні головний управлінський вплив на розвиток підприємницького потенціалу сільських територій здійснюють органи місцевого самоврядування, керівництво підприємницьких структур та члени сільської громади, то основним блоком механізму цього впливу є підсистема відтворення ресурсного потенціалу, в якій здійснюється трансформація потоків впливів, спрямованих на координацію сільського розвитку. Це передбачає реформування структури механізму управління підприємницьким потенціалом сільських територій, починаючи з

вертикальної координації на регіональному рівні управління, зокрема, зміну моделі взаємодії суб'єктів управління на паритетних засадах (між регіональними і місцевими органами влади) з урахуванням їх можливостей і внутрішніх ресурсів щодо впливу на відтворення цього потенціалу.

Отже, для ефективної координації розвитку підприємницького потенціалу сільських територій формуються відповідні механізми управління, функції, методи та інструменти яких забезпечують максимальну адаптацію управлінських систем до локальних умов розвитку. Для максимальної адаптації цих механізмів до умов підприємницького середовища використовується оцінювання поточного стану підприємницького потенціалу сільських територій.

3.2. Діджиталізація розвитку підприємницького потенціалу сільських територій

Тотальна інформатизація суспільного життя, стрімкий розвиток якої спостерігається останніми роками, змінила вимоги до профілю ділових відносин, що зумовило використання діджиталізованих моделей організації взаємодії у середовищі підприємництва та використання нових форм інформаційно-комунікативного забезпечення бізнесу. Встановлення та підтримання балансу координацій розвитку підприємництва на національному, регіональному та локальному рівнях потребує глибокої інтеграції інформаційно-комунікативних, діджиталізованих технологій у механізми управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій та компетенцій об'єктів і суб'єктів бізнес-відносин.

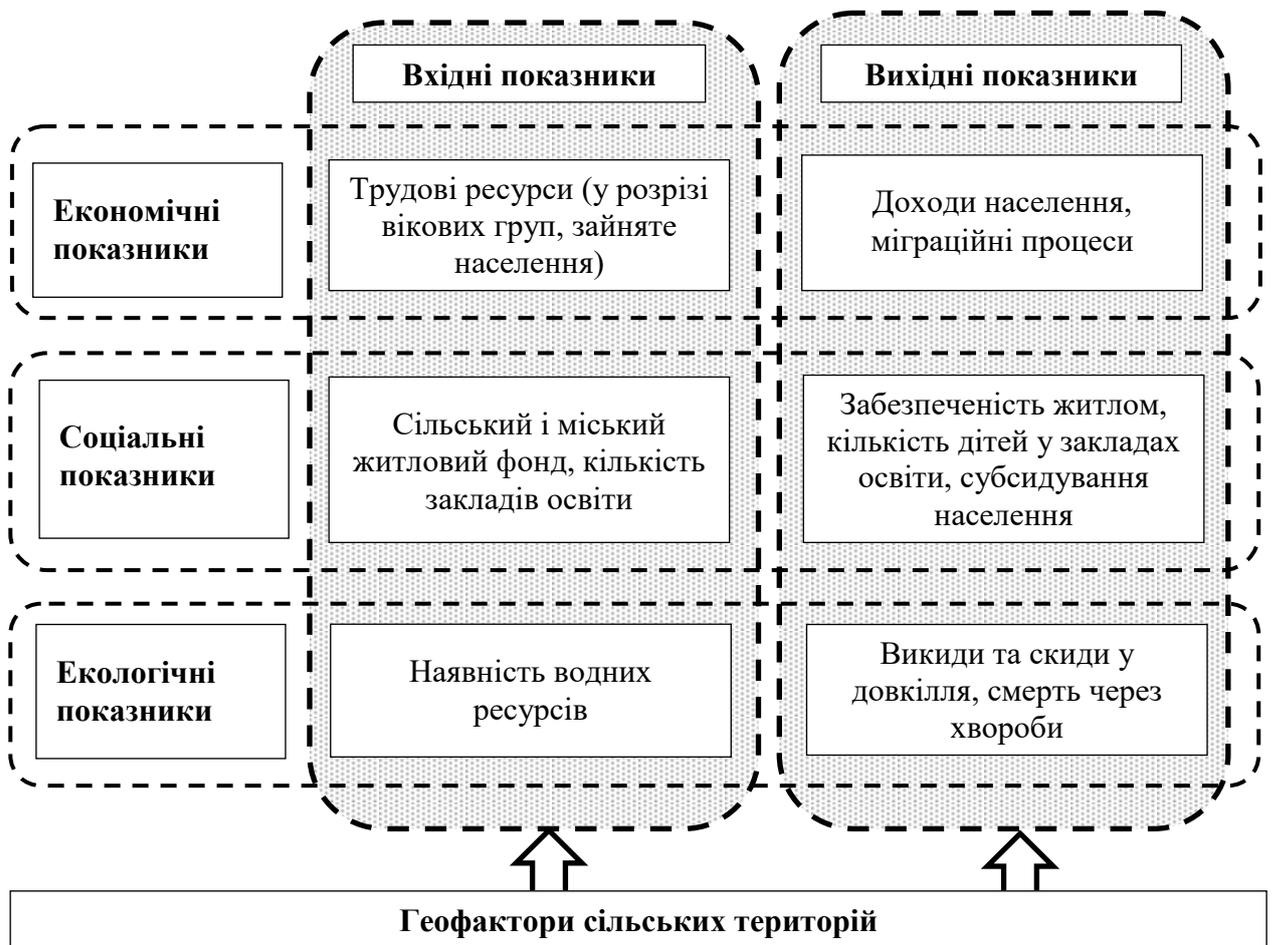
За сучасних умов розвитку цифрових технологій ділові комунікації більшою мірою відбуваються у діджиталізованому середовищі, принципи і методи формування якого зорієнтовані на всебічне охоплення учасників спеціально сформованою інформацією, аналіз якої дозволяє приймати рішення із мінімальним ступенем ризиків, здійснювати аналітичне

обґрунтування вибору з альтернатив стратегій, планів, програм, проєктів розвитку різних соціально-економічних систем.

Важливим аспектом діджиталізації розвитку підприємницького потенціалу сільських територій є кількісне представлення результатів оцінки процесів і явищ, що відбуваються у територіальних соціо-економіко-екологічних системах, для чого здійснюється збирання, обробка даних, візуалізація інформації. На основі спеціально обробленої інформації формуються різні функціональні контенти, в яких висвітлюються відомості про потенціали розвитку: галузей регіональної економіки, ОТГ, сільських населених пунктів, туристичних дестинацій тощо. Це стає передумовою для прийняття рішень інвесторами, розробки програм регіонального та місцевого розвитку, розвитку підприємництва, у т.ч. його інтелектуальної складової.

Пропонується методика оцінювання стану розвитку підприємництва на сільських територіях, результати використання якої можуть бути висвітлені у спеціалізованих контентах, знаходитися й оновлюватися на відповідних порталах. У свою чергу, інтеграція із іншими об'єктами діджиталізації сприяє формуванню діджиталізованого середовища розвитку підприємницького потенціалу сільських територій.

Для забезпечення комплексності та повноти системи показників стану сільських територій, необхідно їх класифікувати. У дослідженні розроблено дворівневу класифікацію, яка передбачає розподіл показників стану сільської території за двома ознаками, а саме: 1) за роллю у процесі функціонування системи. За цією класифікаційною ознакою показники розподілено на вхідні та вихідні показники. Вхідні показники відображають кількісні та якісні характеристики сільської території, а вихідні – результативні показники у розрізі економічного, екологічного та соціального ефектів; 2) за відповідністю цілям сталого розвитку, що умовно поділяються на економічні, екологічні та соціальні. Окремо у дослідженні виділено геофактори, вплив яких на стан і трансформаційні процеси сільських територій буде досліджено (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Класифікація показників стану сільської території

Джерело: власні дослідження.

В основі розробки методичного підходу до оцінювання будь-якого об'єкта, процесу або явища мають лежати цілі їх кількісного представлення. Оцінювання стану розвитку підприємництва сільських територій у рамках дослідження їх трансформаційних процесів здійснюється для наступного: 1) вивчення поточного стану; 2) ідентифікації основних напрямів та трендів; 3) вивчення латентних можливостей забезпечення розвитку; 4) порівняльного аналізу окремих територій; 5) визначення характеру трансформаційних процесів у розрізі кожної окремої території.

Досягнення перелічених цілей формує систему принципів, які мають лежати в основі методики оцінювання стану сільських територій. До таких принципів належать:

1) відносність кількісних оцінок. Абсолютні значення не дають можливості порівняти та зіставити стан і темпи розвитку сільських територій. Відтак, дуже важливо замінити абсолютні оцінки на відносні шляхом їх зважування на площу території, чисельність населення (залежно від показника);

2) інтеграція частинних показників стану сільської території в узагальнені синтетичні коефіцієнти. До таких коефіцієнтів доцільно включити інтегральні коефіцієнти економічного, екологічного та соціального стану сільської місцевості, а також узагальнений інтегральний коефіцієнт, який об'єднуватиме перелічені показники;

3) порівнюваність усіх частинних показників, які мають бути інтегровані у синтетичні коефіцієнти. Для забезпечення цього принципу у дослідженні використано метод нормування величин, який дає можливість перевести показники стану сільських територій у безрозмірні величини з чітко визначеною шкалою. Для нормування показників важливо, щоб її базою були не дані за безпосередньо об'єктом оцінювання, а найкращі/найгірші/середні значення за вибірковою сукупністю (вибірковою сукупністю у даному дослідженні є райони Житомирської області);

4) обґрунтованість вибіркової сукупності, яка має передбачати забезпечення не лише максимальної кількості об'єктів дослідження (районів Житомирської області), але й достатньої довжини періоду дослідження (динамічного ряду). Остання дасть можливість: а) максимально точно визначити тенденції зміни показників стану сільських територій; б) ідентифікувати фактичний напрям трансформаційних змін; в) виявити фактори впливу на стан сільських територій.

Вибір методу нормування показників ґрунтується, по-перше, на бажаній шкалі нормованих величин, яка має максимально відповідати потребі їх подальшого інтегрування у синтетичний показник; по-друге, на оптимальній для оцінювання базі нормування. Найбільш розповсюдженими є дві шкали нормованих величин, а саме – від 0 до 1 та від -1 до 1. Стосовно останньої

зазначимо, що її недоліком є складності у застосуванні для обчислення інтегральних коефіцієнтів як середнього геометричного.

Методики оцінювання стану розвитку підприємництва на сільських територіях мають враховувати потребу в порівняльному аналізі різних територій між собою. Одним із найпростіших способів нормування є визначення нормованих коефіцієнтів за формулами:

$$k^+_{ik} = \frac{I_{ik} - I_{ik}^{\min}}{I_{ik}^{\max} - I_{ik}^{\min}}; \quad \begin{array}{l} \text{— для показників-стимуляторів, високе значення} \\ \text{яких є свідченням задовільного стану розвитку} \\ \text{підприємництва;} \end{array} \quad (3.1)$$

$$k^-_{ik} = \frac{I_{ik}^{\max} - I_{ik}}{I_{ik}^{\max} - I_{ik}^{\min}}, \quad \begin{array}{l} \text{— для показників-дестимуляторів, які мають бути} \\ \text{якомога меншим,} \end{array}$$

де k^+_{ik} , k^-_{ik} – нормовані коефіцієнти, відповідно, індексів-стимуляторів та дестимуляторів для k -го показника, який відповідає i -тій складовій стану сільської території; I_{ik} – значення k -го показника, який відповідає i -тій складовій стану розвитку підприємництва; $I_k^{\max}$, $I_k^{\min}$ – відповідно, максимальне та мінімальне значення k -го показника для вибіркової сукупності.

Обчислення інтегрального коефіцієнта здійснено за допомогою середнього арифметичного:

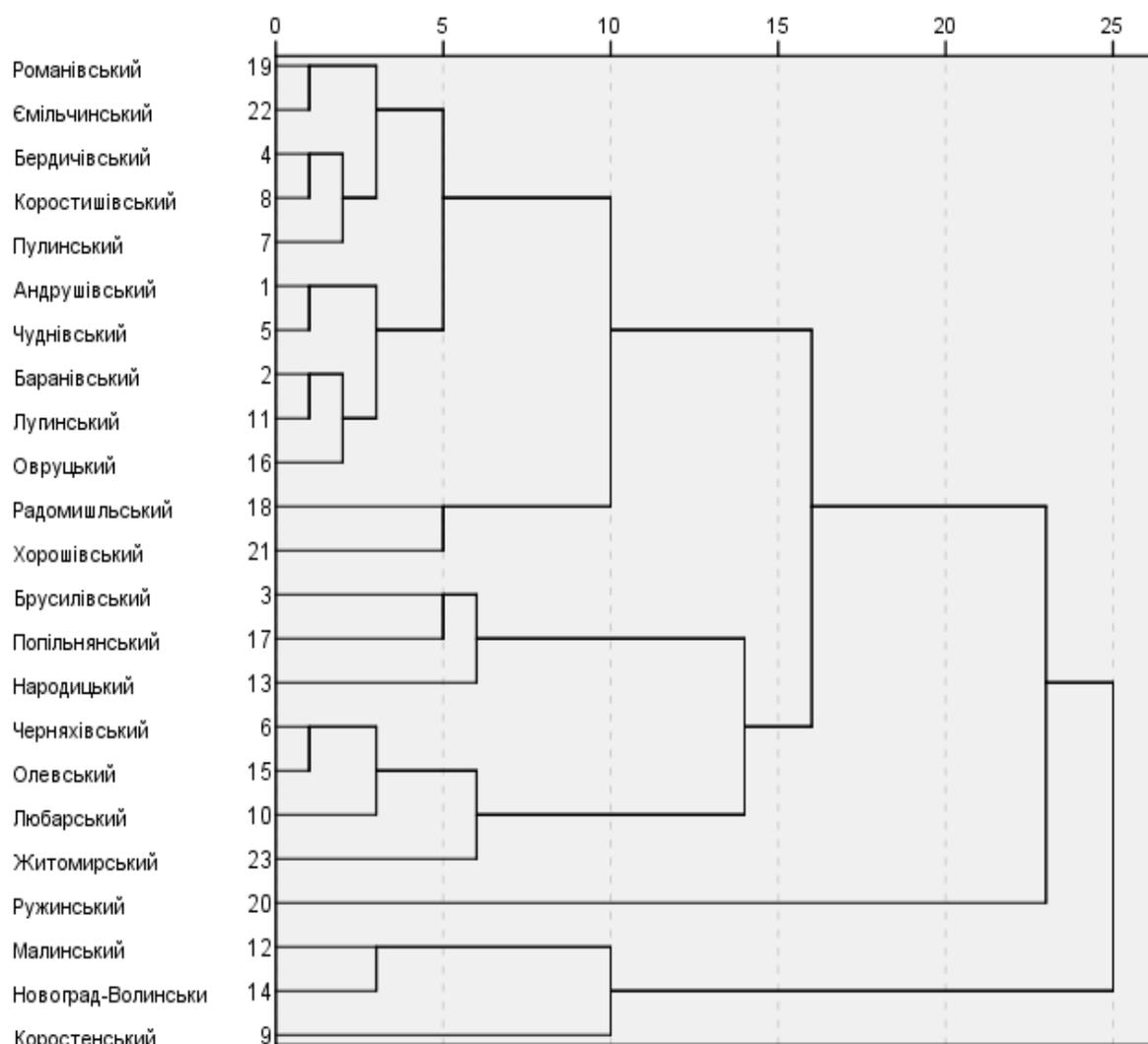
$$K_i^f = \frac{\sum_{k=1}^n k_{ik}}{n} \quad (3.2)$$

$$K^f = \frac{\sum_{i=1}^3 K_i^f}{3}, \quad (3.3)$$

де K_i^f – інтегральний коефіцієнт, який відповідає i -тій складовій стану розвитку підприємництва; K^f – інтегральний коефіцієнт стану розвитку підприємництва; n – кількість показників, які відповідають i -тій складовій стану розвитку підприємництва сільської території.

Результати застосування розробленої методики оцінювання стану розвитку підприємництва на сільських територіях оброблено у процесі кластерного аналізу районів Житомирської області за інтегральними

коефіцієнтами (рис. 3.4). Згідно із аналізом побудованої дендрограми подібності райони області доцільно згрупувати у чотири кластери, серед яких є один монокластер – Ружинський район. Причиною виділення цього регіону у окрему групу є одночасно високі значення екологічного, соціального та узагальненого коефіцієнтів разом із дуже низьким значенням економічного.

Рис. 3.4. Дендрограма подібності районів Житомирської області за інтегральними коефіцієнтами стану розвитку підприємництва на сільських територіях

Джерело: власні дослідження.

Відповідно до результатів дисперсійного аналізу у межах кластеризації методом *k*-середніх, усі інтегральні коефіцієнти є значущими. Зокрема,

рівень значущості для економічного коефіцієнта складає 0,02, а екологічного, соціального та узагальненого інтегрального – менше 0,003. До першого кластера увійшло 7 районів (Черняхівський, Любарський, Олевський, Романівський, Ружинський, Хорошівський, Житомирський), до другого – 10 (Андрушівський, Баранівський, Бердичівський, Чуднівський, Пулинський, Коростишівський, Лугинський, Овруцький, Радомишльський, Смільчинський), до третього – 3 (Брусилівський, Народицький, Попільнянський) і до четвертого – Коростенський, Малинський, Новоград-Волинський райони (табл. 3.1).

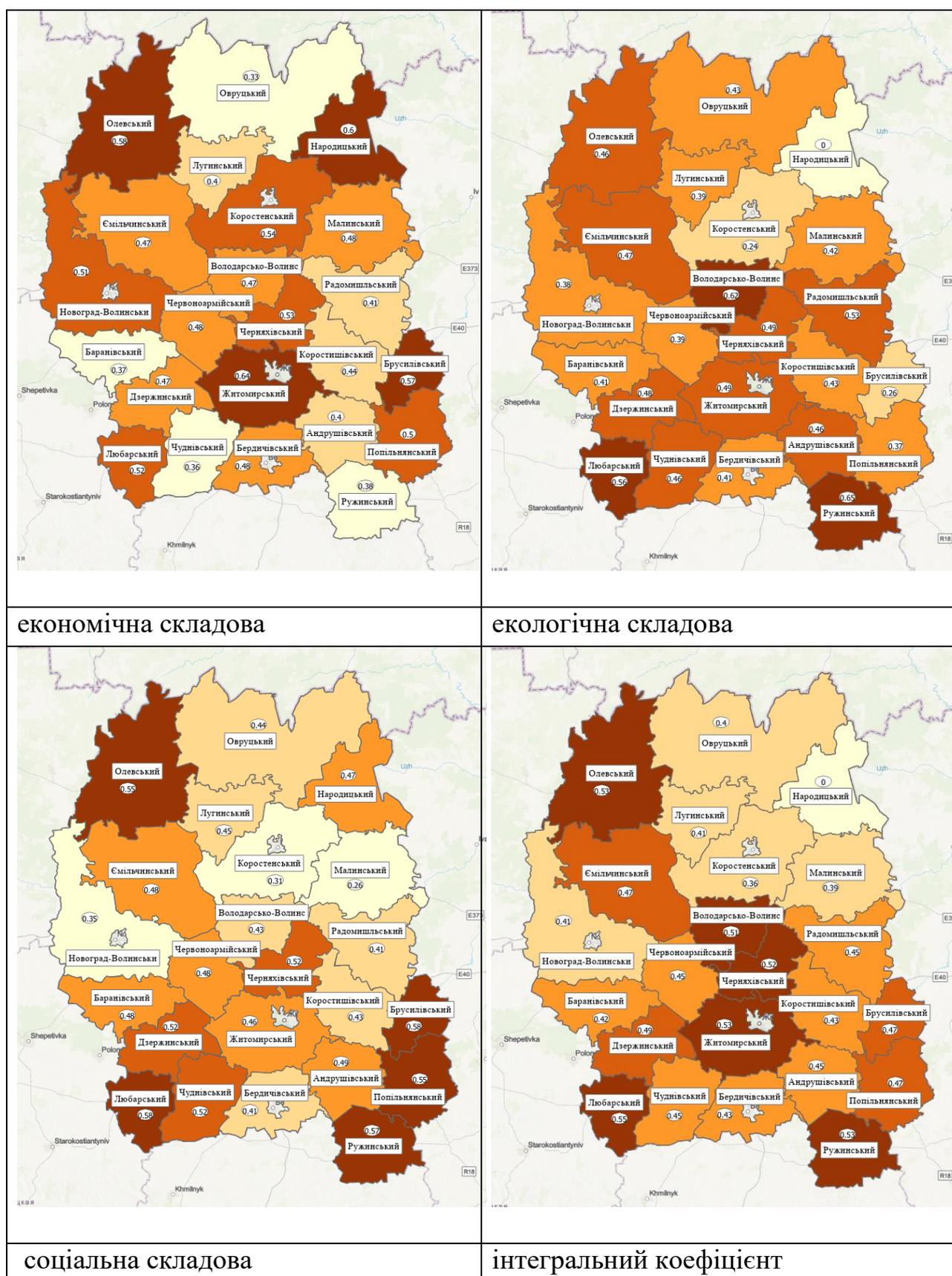
Таблиця 3.1

Характеристика кластерів районів Житомирської області

Показник	Кластер			
	1	2	3	4
Кількість елементів кластера	7	10	3	3
Економічна складова	0,5121	0,4135	0,5569	0,5098
Екологічна складова	0,5351	0,4393	0,3238	0,3448
Соціальна складова	0,5192	0,4590	0,5329	0,3041
Інтегральний коефіцієнт	0,5221	0,4373	0,4712	0,3863
Характеристика кластера	Дуже високі значення всіх коефіцієнтів	Середнє значення економічного коефіцієнта, високі – екологічного, соціального та узагальненого	Високі значення економічного, екологічного та інтегрального коефіцієнтів, низькі – соціального	Середнє значення економічного коефіцієнта, низькі – екологічного, соціального, інтегрального

Джерело: власні дослідження.

Результати дослідження вказують на те, що найгіршим станом сільських територій характеризуються елементи четвертого кластера, а саме: Коростенський, Малинський, Новоград-Волинський райони (рис. 3.5).

**Рис. 3.5. Інтегральні коефіцієнти стану сільських територій
Житомирської області, 2019 р.**

Джерело: власні дослідження.

Окреслене зумовлено недостатніми значеннями показників у розрізі соціального та екологічного розвитку у порівнянні із іншими регіонами Житомирської області. Натомість, у 7 районах (Черняхівський, Любарський, Олевський, Романівський, Ружинський, Хорошівський, Житомирський) усі інтегральні коефіцієнти наближені до максимальних серед усієї сукупності рівнів.

У результаті застосування методологічного апарату дослідження впливу соціальних, економічних та демографічних факторів на інтегральні коефіцієнти стану сільських територій отримано результати, представлені у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

**Результати регресійного аналізу впливу геофакторів
на інтегральні коефіцієнти стану сільських територій
районів Житомирської області**

Інтегральний коефіцієнт	Незалежний коефіцієнт регресійного рівняння	Економічна складова	Екологічна складова	Соціальна складова	R^2	p -value
Узагальнений коефіцієнт	0,521	0,0000009	- 0,0000019	- 0,0000006	0,3	2,22E-16

Джерело: власні дослідження.

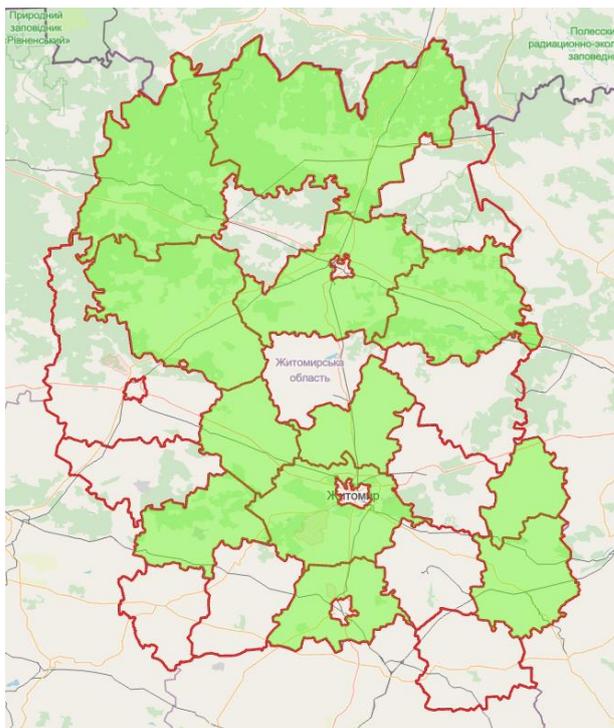
Потрібно зауважити, що значення коефіцієнта детермінації є відносно низьким. Однак, у регресійних рівняннях, розроблених на основі панельних даних, за умови, що залежна змінна є невеликим числом (в нашому випадку від 0 до 1), а незалежні змінні набувають високих значень, допускаються невеликі за значенням коефіцієнти детермінації, але за умови, що коефіцієнт кореляції Пірсона більше 0,001. У всіх представлених моделях ця умова дотримана. Результати верифікації демонструють, що для кожного району Житомирської області є відповідна модель, яка описує процеси трансформації й розвитку підприємницького потенціалу сільських територій (табл. 3.3, рис. 3.6).

**Результати верифікації регресійних моделей впливу соціально-
економічних факторів на інтегральні показники розвитку
підприємництва сільських територій Житомирської області, 2019 р.**

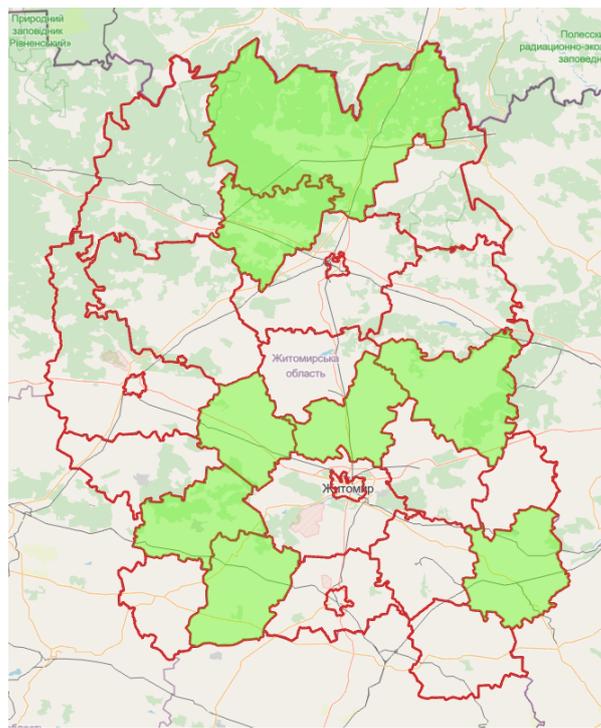
Район	Інтегральний коефіцієнт			
	економічна складова	екологічна складова	соціальна складова	узагальнений коефіцієнт
Андрушівський			+	+
Баранівський				+
Брусилівський	+		+	+
Бердичівський	+			+
Чуднівський		+	+	+
Черняхівський	+	+	+	+
Пулимський	+	+		+
Коростишівський			+	+
Коростенський	+			+
Любарський			+	
Лугинський		+		+
Малинський	+			+
Народицький				+
Новоград-Волинський				+
Олевський	+			
Овруцький	+	+	+	+
Попільнянський	+	+		+
Радомишльський		+	+	
Романівський	+	+	+	
Ружинський			+	+
Хорошівський				+
Ємільчинський	+			
Житомирський	+		+	

Джерело: власні дослідження.

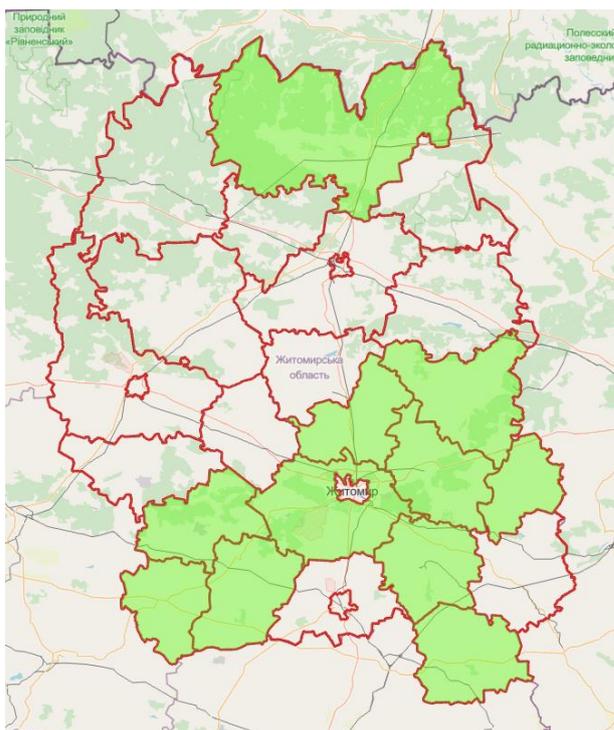
У табл. 3.3 відображено результати проведеної верифікації. Для прикладу, в Андрушівському районі середнє відхилення фактичних значень інтегральних коефіцієнтів у розрізі економічної та екологічної складової перевищують 10 %. Тобто відповідні регресійні рівняння не верифіковано і бінарній змінній присвоєно значення 0 (+). Натомість, рівняння залежності узагальненого коефіцієнта стану сільських територій та коефіцієнта соціальної складової досить точно описують фактичні дані і значення бінарної змінної для них рівні 1.

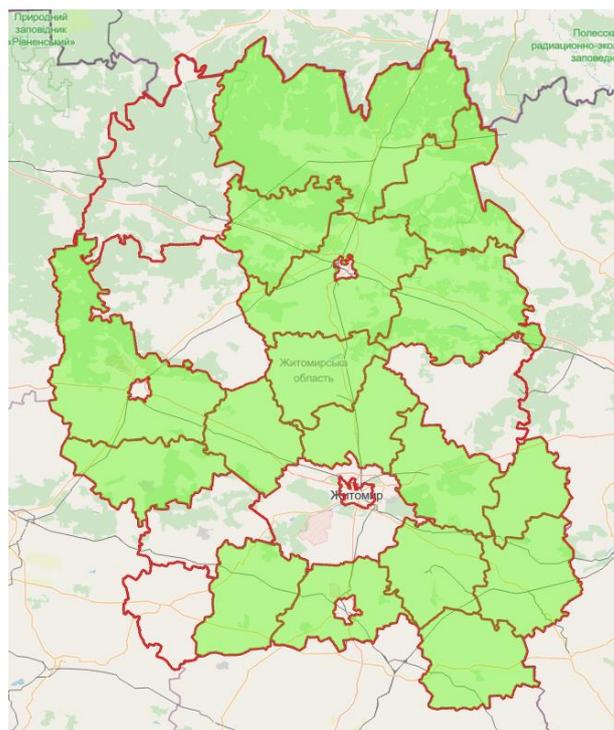
а) економічна складова

б) екологічна складова

в) соціальна складова

г) узагальнений коефіцієнт

Рис. 3.6. Результати верифікації моделей впливу соціально-економічних факторів на інтегральні показники розвитку підприємництва на сільських територіях районів Житомирської області, 2019 р.

Джерело: власні дослідження.

Результати верифікації моделей залежності інтегральних коефіцієнтів розвитку підприємництва на сільських територіях від соціально-економічних факторів, реалізованих на районному рівні Житомирської області, підтверджують статистичну значущість розроблених регресійних рівнянь. Залежно від того, підтверджена чи відхилена гіпотеза про значущість моделей, кожному району присвоєно значення бінарної змінної, сукупність якої формує матрицю бінарних змінних. Якщо бінарна змінна рівна 0 (-), то відповідна модель не відповідає реальним процесам у районі, а якщо рівна 1 (+) – модель верифіковано.

Одним із механізмів діджиталізації розвитку підприємницького потенціалу сільських територій є управління громадами на основі геоінформаційних систем та технологій, а також даних дистанційного зондування Землі (ДЗЗ). В основі такого управління лежать процеси збору, обробки даних та подальшої візуалізації інформації, яке доцільно реалізувати на базі веб-порталів, призначених для роботи як із числовими формалізованими даними, так й із геопросторовими даними.

До таких порталів належать геоінформаційні портали, які спроможні виконувати декілька функцій, ключовою серед яких є інформаційне забезпечення усіх стейкхолдерів, які потребують максимально повної, систематизованої, релевантної, своєчасно поновленої інформації у прийнятній для розуміння формі (рис. 3.7). У контексті управління підприємницьким потенціалом сільських територій стейкхолдерами геопорталу є суб'єкти, які мають доступ до ресурсів або можуть керувати умовами, що стимулюють розвиток підприємництва. Передусім, це потенційні інвестори та органи влади, підприємці.

Ключовою перевагою геопорталів є відкритість доступу та простота використання. У такий спосіб вирішується завдання щодо пошуку інвесторами (особливо іноземними) потенційних та перспективних об'єктів інвестування. Зазвичай інвестори змушені шукати посередника, який на власний розсуд формує перелік таких об'єктів. Що стосується органів

державної влади, то на базі обробки геоінформації можна встановити не лише найперспективніші та навпаки, депресивні громади, але й ті сфери, підтримка з боку держави яких матиме максимальний ефект з позицій нарощення та реалізації підприємницького потенціалу. Ще однією категорією стейкхолдерів є сільське населення, що відіграє роль рушійної сили сільського підприємництва.

Рис. 3.7. Схема геопорталу управління розвитком підприємництва на сільських територіях

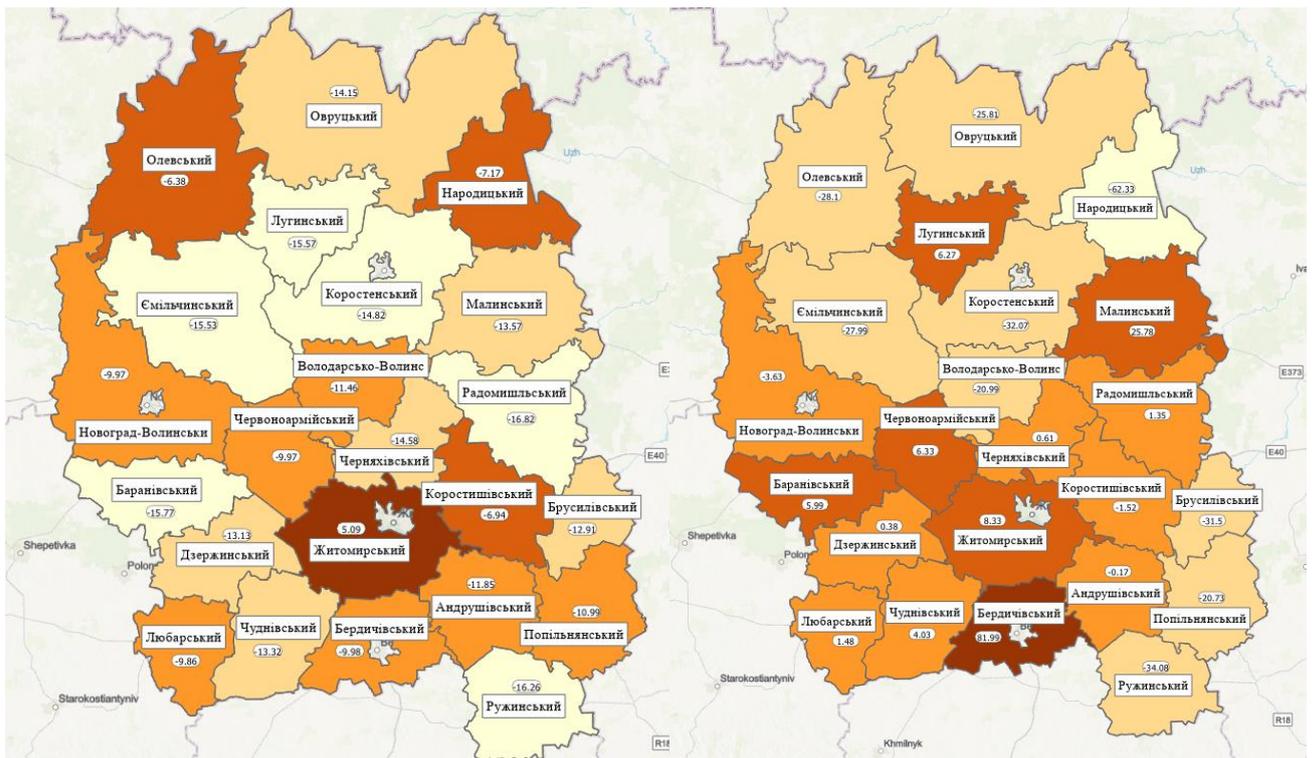
Джерело: власні дослідження.

Дані, які мають відобразитись у геопорталі ОТГ, доцільно розподілити на чотири категорії, а саме: 1) стан ресурсного забезпечення у розрізі всіх типів ресурсів (у цій групі також слід врахувати стан інфраструктури); 2) виробництво та надання послуг; 3) ефекти та ефективність підприємницької діяльності (у розрізі складових сталого розвитку – економічної та фінансової, соціальної, екологічної). Особливу цінність мають рішення збору інформації

на основі геоінформаційної систем (наприклад, *ArcGIS Survey123*), результати використання яких автоматично інтегруються у систему.

Окреслені групи даних слід класифікувати за низкою критеріїв, обов'язковими серед яких мають бути: 1) організаційно-правова форма підприємницької діяльності (у т.ч. фізичні особи-підприємці та ОСГ); 2) фактор часу, наприклад, роки (можливість відслідкувати динаміку із зведеними індексами, темпами росту та приросту); 3) види економічної діяльності (категорії КВЕД); 4) одиниці адміністративного розподілу.

Основним інформаційним продуктом геопорталу є дані, візуалізовані у вигляді карт. Приклади таких карт відображено на рис. 3.8, які вказують на те, що у Житомирській області спостерігаються негативні зміни чисельності економічно активного населення віком від 16 до 64 років.

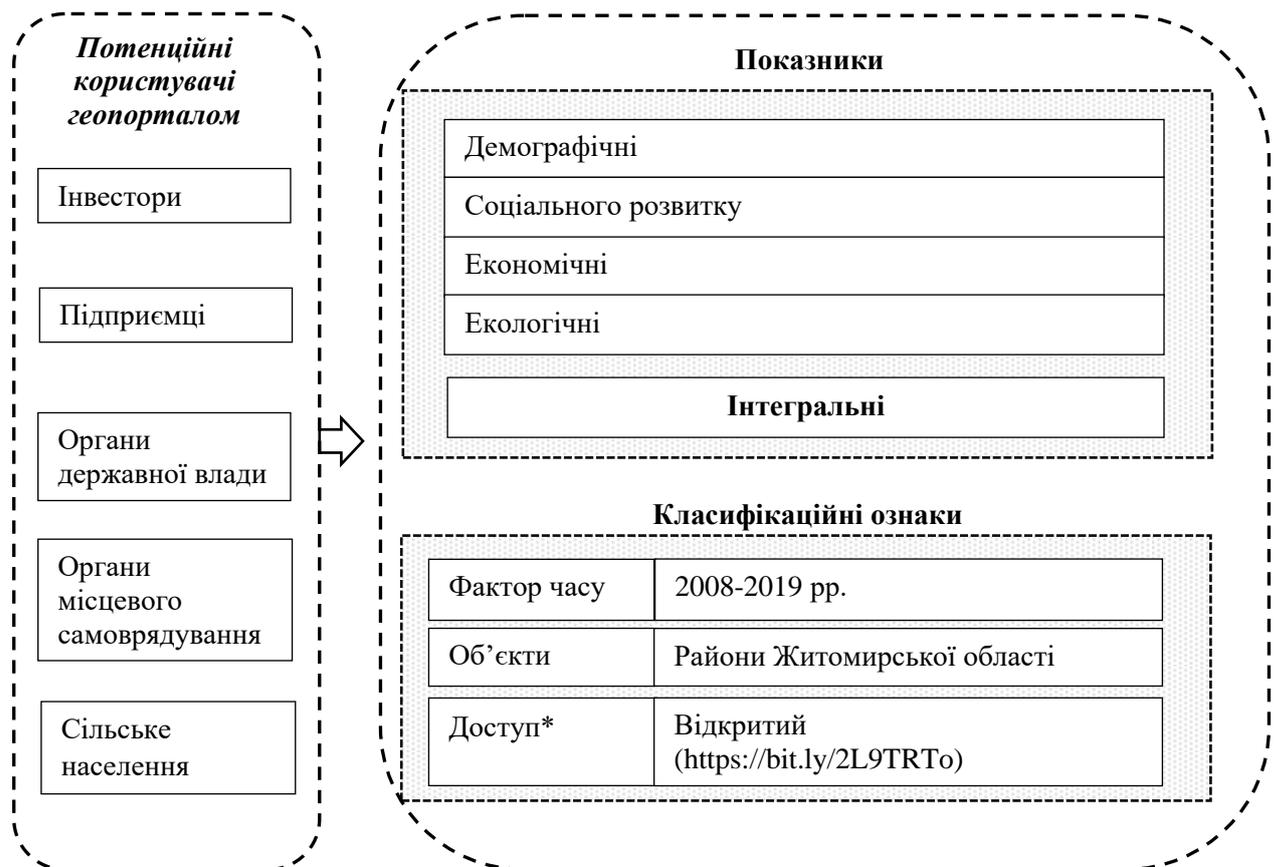
Рис. 3.8(а). Відхилення частки населення віком 15–64 роки у 2019 р. порівняно із 2008 р.

Рис. 3.8(б). Відхилення кількості вибухів у 2019 р. порівняно із 2008 р.

Джерело: власні дослідження.

У більшості районів Житомирської області спостерігається поступове зменшення питомої ваги населення віком 16–64 роки. Передусім, це Народицький (зменшення на 62 %), Коростенський (на 32 %), Ємільчинський (на 28 %), Овруцький (на 26 %) райони. Основною причиною зазначеного є міграційні процесу у бік зменшення цього показника. Зокрема, за 2008–2019 рр. кількість вибулих у Бердичівському районі зростає на понад 81 %, у Малинському – на 26 %.

В результаті імплементації теоретичних концепцій, вимог, сукупності соціально-економічних показників, методів розрахунку інтегральних показників, побудовано геопортал розвитку підприємницького потенціалу Житомирської області на рівні районів. В процесі побудови використовувався інструментарій компанії Esri (*ArcGIS PRO* та *ArcGIS Insights*) (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Структура геопорталу розвитку підприємницького потенціалу сільських територій Житомирської області

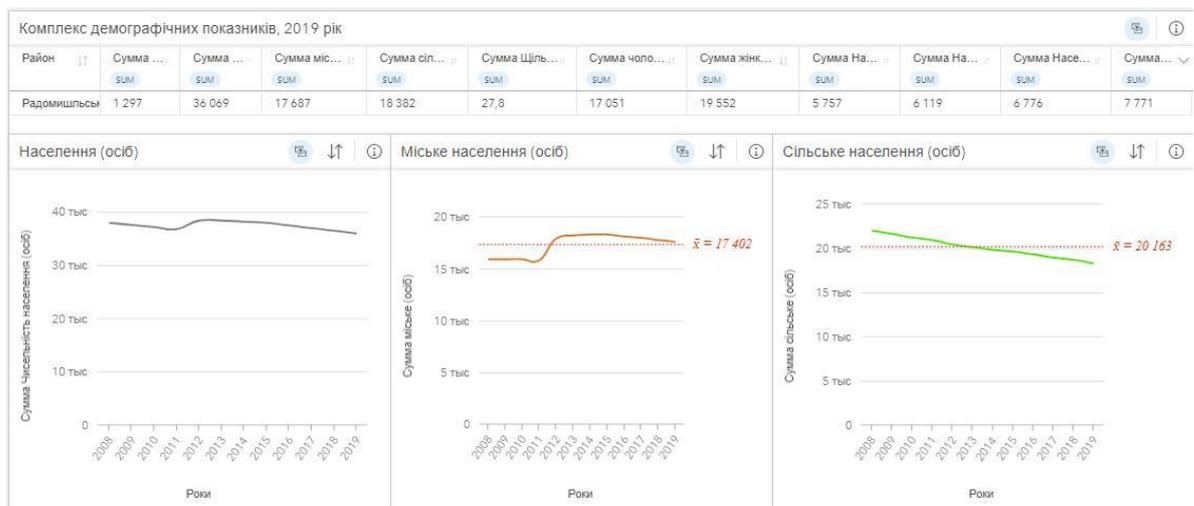
Джерело: власні дослідження.

Геопортал має структуру інтерактивної карти (рис. 3.10). При кліканні на конкретному районі потенційному споживачу інформації на монітор виводиться вся необхідна інформація, що стосується розвитку підприємництва (інтегральні показники розвитку підприємницького потенціалу, соціальні, економічні, демографічні показники розвитку сільських територій району) (рис. 3.10, 3.11, 3.12, 3.13).

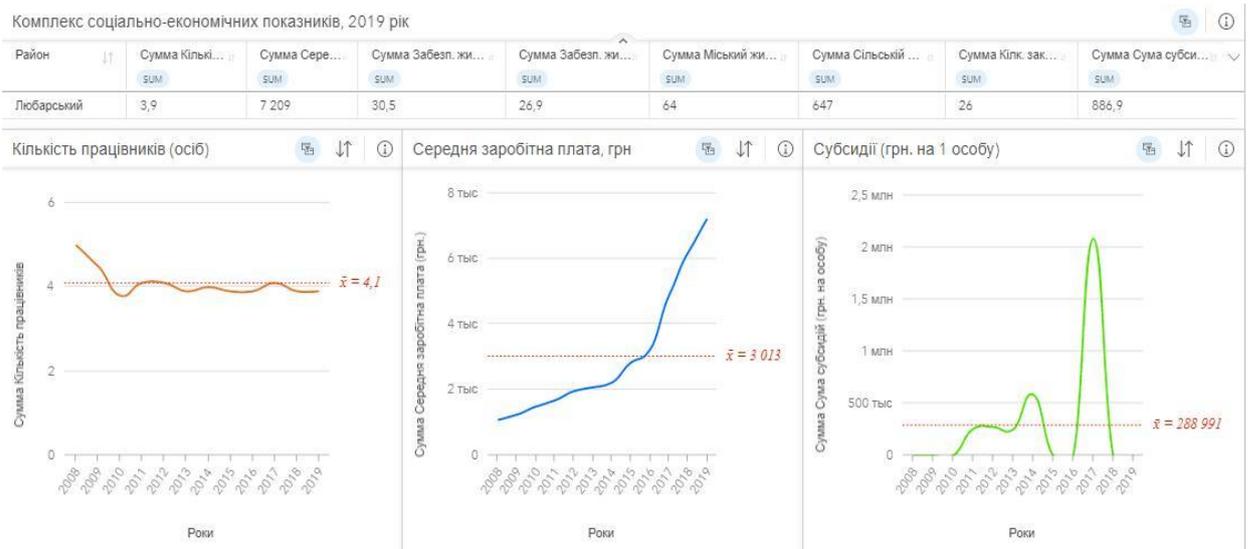
Рис. 3.10. Геопортал розвитку підприємницького потенціалу сільських територій Житомирської області (інтегральна оцінка)

Джерело: власні дослідження.

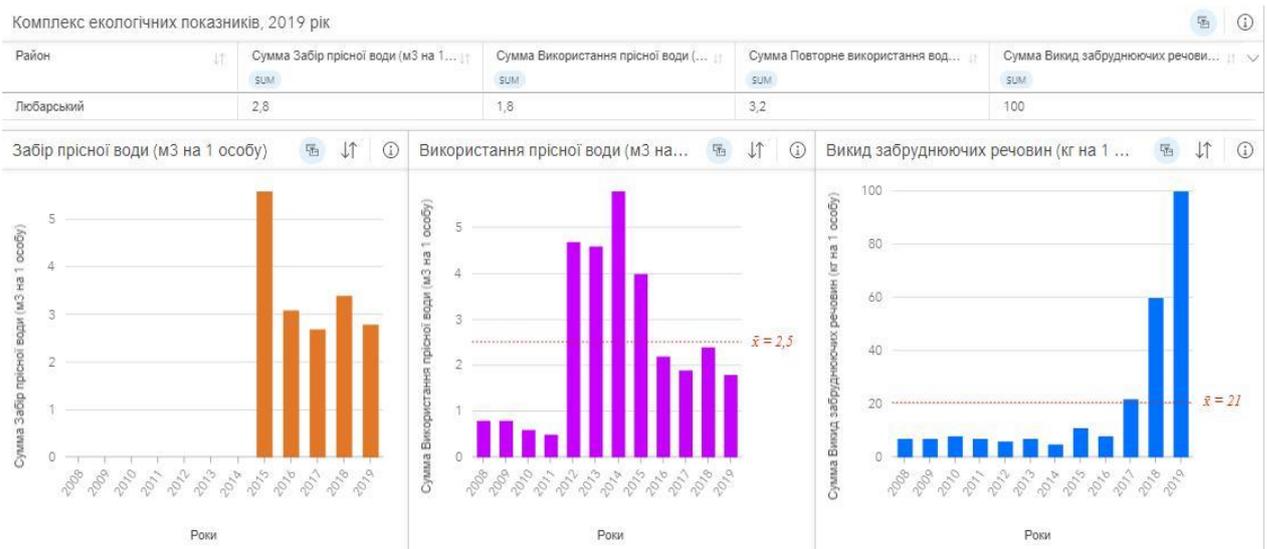

Рис. 3.11. Геопортал розвитку підприємницького потенціалу сільських територій Житомирської області (демографічна оцінка)

Джерело: власні дослідження.

Рис. 3.12. Геопортал розвитку підприємницького потенціалу сільських територій Житомирської області (соціально-економічна оцінка)
Джерело: власні дослідження.

Рис. 3.13. Геопортал розвитку підприємницького потенціалу сільських територій Житомирської області (екологічна оцінка)
Джерело: власні дослідження.

Розроблений геопортал розвитку підприємницького потенціалу Житомирської області дозволить потенційним споживачам отримувати якісну оперативну соціально-статистичну інформацію в геокодованому вигляді. Така інформація дозволить потенційним інвесторам та підприємцям приймати та аналізувати стан розвитку сільських територій та відбирати райони з відповідним ресурсним забезпеченням для ведення підприємницької діяльності.

Отже, діджиталізація розвитку підприємницького потенціалу сільських територій передбачає здійснення оцінки стану розвитку підприємництва на сільських територіях за відповідними методиками й представлення результатів оцінки процесів і явищ, що відбуваються у територіальних соціо-економіко-екологічних системах, за допомогою візуалізації на геопорталах, що забезпечує стейкхолдерів спеціальною інформацією для керування ресурсами, стимулювання розвитку підприємницького потенціалу сільських територій.

3.3. Моделі інтелектуалізації інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій

Вагомим надбанням сучасного етапу розвитку підприємницького потенціалу сільських територій у світі є використання інноваційних методів організації бізнесу у багатьох сферах сільської економіки – сільськогосподарському виробництві, сфері послуг, інших видах діяльності. Це пов'язано із наслідуванням загальносвітових тенденцій інтелектуалізації праці та використання її результатів у циклах відтворення як самих підприємницьких структур, так і якості життя їх учасників на сільських територіях, що підтримується діджиталізованими системами інформаційно-комунікаційного забезпечення взаємодії агентів розвитку та вимагає відповідних знань і компетенцій з креативного управління інноваційним розвитком різних соціально-економічних систем. Використання моделей інтелектуалізації інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій сприятиме формуванню та удосконаленню механізмів управління розвитком локальних та регіональних соціо-економіко-екологічних систем та зумовить підвищення конкурентоспроможності цих територій та ефективності розвитку підприємництва.

Одним із активаторів інтегрованої взаємодії різних інститутів сільських територій – підприємництва, фермерства, ОСГ, сільських громад,

регіонального управління, інфраструктури є інтелектуальний капітал, який вбачається «колективним знанням», що акумулює різні інтелектуальні активи його носіїв. Досягнення цілі ефективної взаємодії різних інститутів на сільських територіях має прояв у створенні нових організацій, підприємницьких структур, підвищенні ефективності діяльності існуючих організацій за оптимального використання наявного підприємницького потенціалу територій. Це потребує високого рівня інтелекту у керівників та економічних агентів, що матиме прояв у інтелектуальній насиченості, креативності, інноваційності їх діяльності. Такі аспекти зумовлюють необхідність обґрунтування чинників інтелектуалізації інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій.

Зміст поняття «інтелектуалізація» розглядається як проникання інтелектуалізму у життя людей, насичення його розумовою діяльністю та доповнюється характеристиками, що мають прояв на сучасному етапі розвитку соціально-економічних систем, зокрема, безперервності процесу, інформаційної насиченості, здатності суб'єктів до використання інноваційних методів трансформації ресурсів [83;141;146, с. 36].

З огляду на означене, пропонується інтелектуалізацією інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій вбачати процес інтелектуальної діяльності, що відбувається за умов комунікативної взаємодії суб'єктів та об'єктів розвитку, в результаті якого приймаються креативні рішення, орієнтовані на формування інноваційних механізмів управління розвитком сільських соціально-економічних систем.

Використання інноваційних підходів до інформаційно-комунікативного забезпечення розвитку підприємницького потенціалу сільських територій зумовлює запровадження сучасних інноваційних технологій в управління регіональним і територіальним розвитком з урахуванням особливостей конкретної сільської території, використання спеціальних підходів у процесі розробки стратегічних планів, зокрема підходу смарт-спеціалізації. Термін SMART (*SMART*) – мнемонічна аббревіатура, утворена з англійських слів

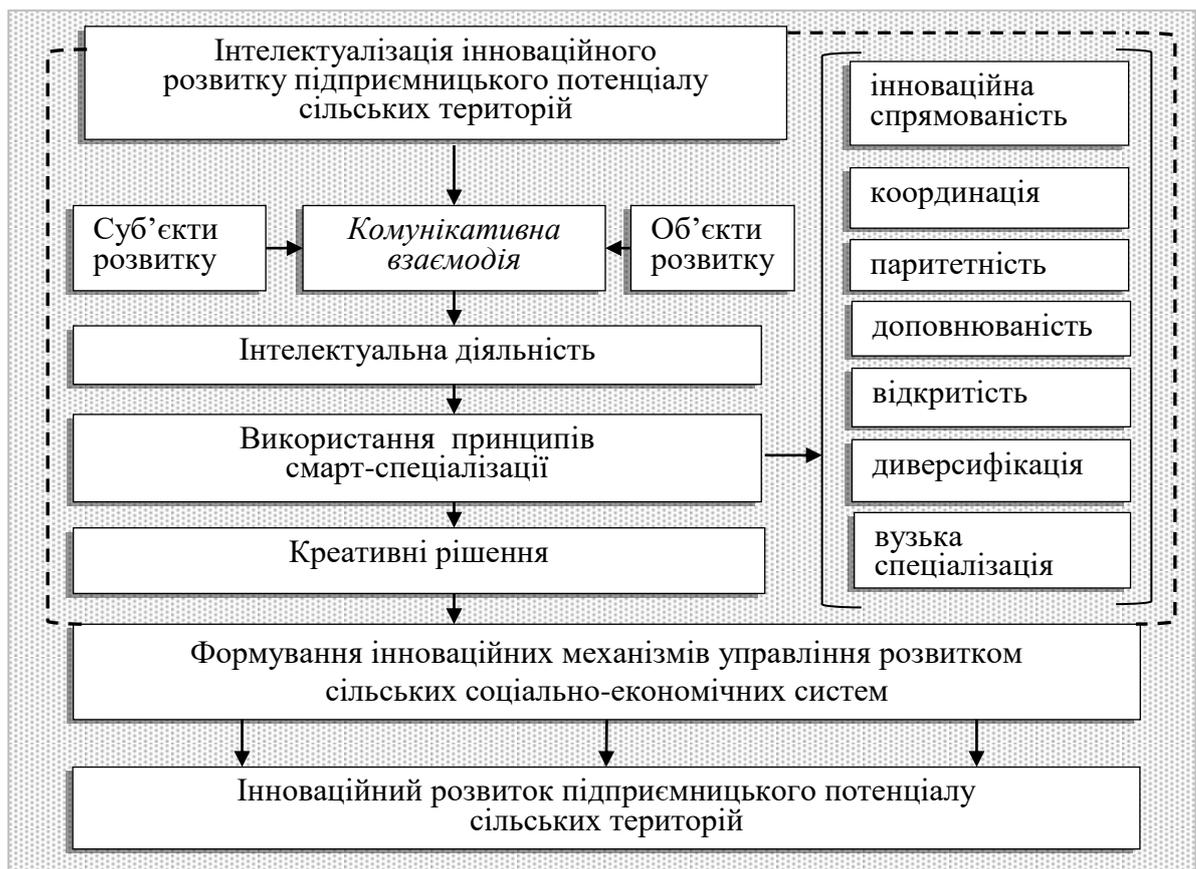
specific, measurable, attainable, relevant, time-bound, означає – конкретна, вимірювана, досяжна, доцільна, обмежена в часі. Її компоненти є критеріями постановки завдань, наприклад у проєктному управлінні, менеджменті та персональному розвитку. Вважається, що відповідність завдань наведеним критеріям значно збільшує ймовірність їх виконання та досягнення загальної мети [190].

Формування змісту терміну *SMART* розпочалось у 40–х рр. ХХ ст. у процесі розвитку концепцій ефективного менеджменту, стратегічного планування, інформатизації та інтелектуалізації організаційних відносин, в обґрунтуванні яких доведено, що формування ефективних систем менеджменту підприємств (фірм) забезпечується на засадах розробки та реалізації стратегічних планів, основними критеріями формування яких є: конкретизація цілей; наявність вимірюваних показників для визначення прогресу досягнення мети; реалістичність мети; встановлення термінів (кінцевої дати виконання) плану. Ці аспекти у подальшому стали основою концепції планування бізнес-середовища. Натепер смарт-технології ототожнюються із «способом написання цілей і завдань для керівництва», вони вбачаються головним інструментом ефективного управління організаціями та розвитком інтелектуальних управлінських систем [15, с. 35; 148; 163, с. 228; 195].

Смарт-спеціалізація – це сучасний підхід, що ґрунтується на «аргументованому визначенні суб'єктами регіонального розвитку в рамках регіональної стратегії окремих стратегічних цілей та завдань щодо розвитку видів економічної діяльності, які мають інноваційний потенціал з урахуванням конкурентних переваг регіону та сприяють трансформації секторів економіки в більш ефективні» [107]. Його використання потребує відповідних компетентностей локальних учасників – суб'єктів підприємництва на сільських територіях, керівників ОСГ, голів ОТГ щодо формування технології стратегічного планування, розробки локальних планів і програм розвитку. Натепер проблемами, що знижують можливості участі

сільських підприємців у процесах стратегічного планування розвитку сільських територій є неналежне інформаційне забезпечення щодо термінів обговорення й затвердження стратегій регіонального розвитку та результатів оцінки стану економічного потенціалу регіону, нерозвиненість агенцій регіонального розвитку та системи консалтингового забезпечення, низький рівень знань керівників підприємницьких структур щодо використання методів економічного та стратегічного аналізу, методик моніторингу та оцінки конкурентоспроможності регіону, розробки бізнес-планів та проєктних пропозицій.

Пропонується модель інтелектуалізації інноваційного розвитку підприємницького потенціалу на засадах смарт-спеціалізації (рис. 3.14).

Рис. 3.14. Модель інтелектуалізації інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій на засадах смарт-спеціалізації

Джерело: власні дослідження з використанням [104].

Використання принципів смарт-спеціалізації в управлінні регіональним розвитком визначається законодавством України, згідно якого окреслюється розроблення проєктів стратегії та плану заходів з її реалізації на засадах смарт-спеціалізації, що передбачає дотримання таких принципів:

- 1) інноваційна спрямованість – визначення напрямів та завдань стратегії для прийняття та упровадження нових технологічних рішень у певних видах економічної діяльності з урахуванням інноваційного потенціалу регіонів;
- 2) відкритість – забезпечення залучення заінтересованих представників, зокрема суб'єктів підприємництва, науково-дослідних установ, закладів вищої освіти та громадських об'єднань до процесу розроблення та реалізації Стратегії;
- 3) паритетність – створення рівних можливостей для висловлення позицій стейкхолдерів та забезпечення максимального урахування їх інтересів під час розроблення та реалізації Стратегії;
- 4) координація – взаємозв'язок та узгодженість довгострокових стратегій, планів і програм розвитку на державному, регіональному та місцевому рівні;
- 5) доповнюваність – забезпечення взаємозв'язку науки, освіти, виробництва, фінансових ресурсів щодо розвитку інноваційної діяльності;
- 6) диверсифікація – можливість створення нових видів економічної діяльності у визначених галузях економіки;
- 7) вузька спеціалізація – обмеження переліку видів економічної діяльності, вибір яких обумовлений перспективними можливостями та які провадитимуться на внутрішньому та зовнішньому ринках [104].

Суб'єкти підприємництва на сільських територіях, як локальні суб'єкти регіонального розвитку, підтверджують свою участь у смарт-спеціалізації шляхом розробки власних стратегій розвитку, бізнес-планів, проєктів. Для цього вони мають володіти навичками і вміннями щодо бізнес-планування, використання різних методик моніторингу і оцінки та мати доступ до узагальненої інформації про соціально-економічний розвиток регіону. Пропонується модель взаємодії суб'єктів підприємництва сільських територій із суб'єктами регіонального розвитку на засадах використання підходу смарт-спеціалізації (рис. 3.15).

Рис. 3.15. Модель взаємодії суб'єктів підприємництва сільських територій із суб'єктами регіонального розвитку на засадах використання підходу смарт-спеціалізації

Джерело: власні дослідження.

Розроблена модель взаємодії вказує на послідовність виконання етапів смарт-спеціалізації та деталізує завдання суб'єктів взаємодії, а саме – участь представників суб'єктів підприємництва на сільських територіях у забезпеченні якісною інформацією виконавців підходу смарт-спеціалізації з метою оцінки підприємницького потенціалу сільських територій, визначення конкурентних переваг регіону для розвитку видів діяльності, які мають інноваційний потенціал. Якість цієї інформації залежить від обраних методик моніторингу та оцінки, які використовувались локальними суб'єктами при розробці стратегічних планів та проектів розвитку. Ключовою проблемою цієї взаємодії вбачається встановлення та узгодження між учасниками критеріїв і показників.

У законодавчих документах, що регулюють порядок розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України, індикатори результативності з виконання завдань пропонується визначати органам виконавчої влади регіону. Відтак, це зумовлює необхідність розробки наскрізних методик моніторингу та оцінки підприємницького потенціалу сільських територій із взаємоузгодженими показниками, які можуть використовуватись як для оцінки результатів реалізації стратегії, так й у процесі планування. При цьому, актуалізується адаптація методик оцінки підприємницького потенціалу регіону до оцінки внутрішнього і зовнішнього середовищ, можливостей і загроз підприємницьких організацій сільських територій (наприклад, при здійсненні *SWOT*-аналізу) з використанням підходу смарт-спеціалізації.

Пропонується алгоритм формування цілей-результатів стратегічного розвитку підприємництва на сільських територіях України, у процесі використання якого можлива адаптація методів стратегічного планування до особливостей розвитку регіону, локальних територіальних сегментів (сільських територій) та підприємницьких організацій (табл. 3.3). Відтак, керівники підприємницьких організацій на сільських територіях є потенційними учасниками процесу смарт-спеціалізації, а результатом для стратегічного розвитку суб'єктів при виконанні цього процесу є накопичення інформації, знань, компетенцій, які можна використовувати у бізнес-плануванні, розробці проектів розвитку, формуванні пропозицій участі у міжнародних грантових проєктах.

Залучення локальних агентів підприємництва до розробки стратегій регіонального і локального розвитку, відтворення якого сприяє підвищенню інтелектуалізації управління підприємницькими структурами сільських територій, інтеграції систем сільських територій, забезпечить формування баз даних про підприємницький потенціал у межах конкретних підприємницьких структур на сільських територіях. Бази даних є

інтелектуальним продуктом, використання територіального, галузевого та адміністративного менеджменту.

Таблиця 3.3

Алгоритм формування цілей-результатів стратегічного розвитку підприємництва сільських територій України

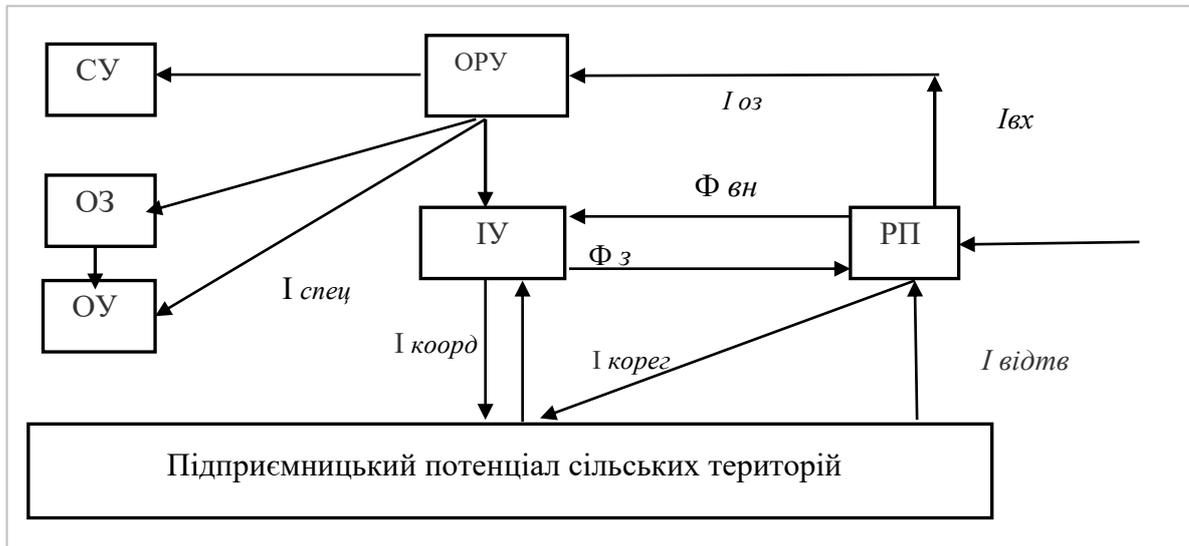
Алгоритм смарт-спеціалізації	Джерела формування показників	Потенційні суб'єкти співучасті	Форма співучасті	Ціль-результат для стратегічного розвитку
Визначення стратегічних цілей та завдань розвитку видів економічної діяльності	Бізнес-плани підприємницьких структур сільських територій, розроблені з використанням академічних методик	Керівники підприємницьких організацій, посадові особи, відповідальні за формування стратегій, планів, програм, працівники освітніх та науково-дослідних установ	Обмін інформацією, базами даних, результатами оцінки, методиками, впровадження результатів наукових розробок у практику смарт-спеціалізації, залучення академічної спільноти до розробки стратегій регіонального розвитку	Стратегічні цілі підприємницьких організацій різних видів економічної діяльності є співставними із стратегічними цілями та завданнями регіонального розвитку. Стратегічні цілі пріоритетного розвитку видів економічної діяльності сформована методика визначення стратегічних цілей та розроблено алгоритм її використання, розроблені стандартні операції для використання підходу смарт-спеціалізації
Оцінка підприємницького потенціалу сільських територій	Результати оцінки, здійсненої за методиками, визначеними законодавством з використанням академічних методик			
Оцінка інноваційного потенціалу сільських територій	Результати оцінки, здійсненої за методиками, визначеними Держстатом	Посадові особи, відповідальні за формування стратегій, планів, програм, працівники освітніх та науково-дослідних установ		
Оцінка конкурентних переваг сільських територій	Результати оцінки, здійсненої за академічними методиками			

Джерело: власні дослідження.

У процесі управління формуванням підприємницького потенціалу сільських територій слід враховувати його належність до систем вищого рівня – підприємницького потенціалу регіону (країни), координація розвитку якого є складною сукупністю компонентів, що включають органи управління, цільові стратегічні установки, закономірності, принципи, функції, структури, ресурси, методи, організаційну культуру, компетенції, технології та інструменти, що знаходяться у тісному взаємозв'язку між собою. Як результат, утворюються різні підсистеми в їх інтеграційній цілісності, відтворювальний потенціал, умови життєдіяльності населення,

організації і домогосподарства, суспільні, економічні і соціальні процеси для підвищення конкурентоспроможності економіки та якості життя населення.

Пропонується модель інтелектуалізації системи управління підприємницьким потенціалом сільських територій, в основі якої закладено інформаційні потоки (рис. 3.16).

Рис. 3.16. Модель інтелектуалізації системи управління підприємницьким потенціалом сільських територій

Примітка: роз'яснення абрєвіатури далі по тесту.

Джерело: власні дослідження.

Згідно з наведеною схемою, систему управління підприємницьким потенціалом сільських територій розбито на 3 підсистеми: ОЗ (підсистема «Організаційне забезпечення»); ІУ (підсистема «Інструменти управління»); РП (підсистема «Регіональний потенціал»). Виконавчими органами системи є різні суб'єкти управління (СУ), які за допомогою всіх підсистем здійснюють координацію об'єктів управління (ОУ) із використанням регіонального потенціалу (РП). Система має 8 ключових інформаційних потоків впливу:

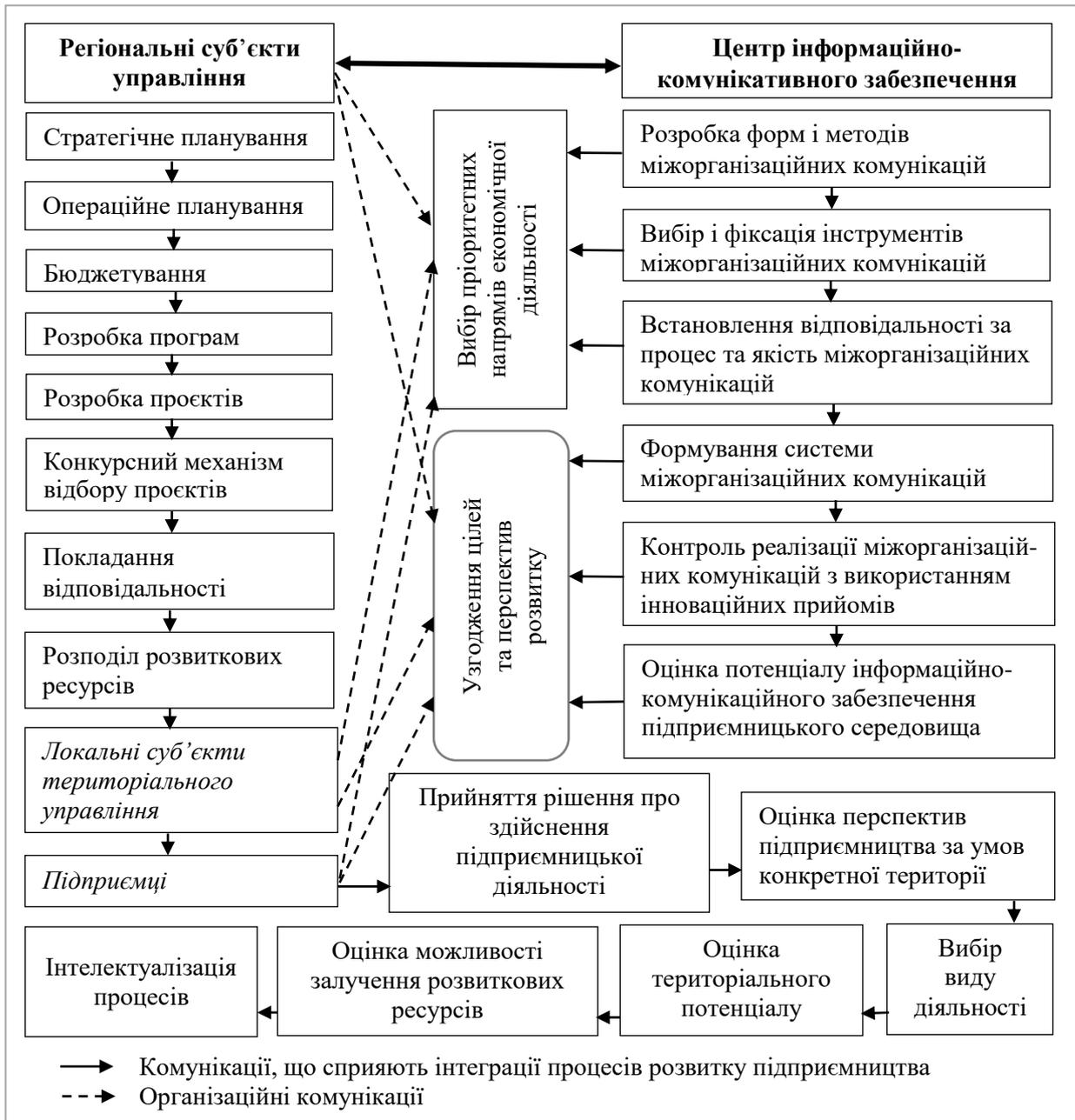
- інформаційний потік, що містить інформацію про результативність управління підприємницьким потенціалом сільських територій ($I_{ох}$);
- спеціальний інформаційний потік, що зумовлює прийняття рішень про вибір інструментів управління ($I_{спец}$);

- внутрішній фінансовий потік, що забезпечує використання інструментів управління ($\Phi_{вн}$);
- інформаційний потік організаційного забезпечення та вибору інструментів управління ($I \phi$);
- зовнішній фінансовий потік, що впливає на реальне використання інструментів управління ($\Phi_{з}$);
- інформаційний потік щодо координації підприємництва ($I_{коорд}$);
- коригуючий потік зворотнього зв'язку ($I_{корек}$);
- інформаційний потік відомостей про результати відтворення регіонального потенціалу управління ($I_{відтв}$), що надходять у підсистему оцінки результативності управління (ОРУ).

Щодо організаційних аспектів інформаційно-комунікативного забезпечення інноваційного розвитку підприємництва на сільських територіях – пропонується модель його організації (рис. 3.17). До елементів запропонованої моделі відносяться організаційні елементи, зокрема центр інформаційно-комунікативного забезпечення, що функціонує в регіональному органі управління та у межах якого здійснюються комунікації, що сприяють інтеграції процесів розвитку підприємництва.

Завданнями центру є: розробка форм і методів міжорганізаційних комунікацій; формування і підтримка комунікацій, що сприяють інтеграції процесів розвитку підприємництва (на території регіону); вибір і фіксація інструментів та встановлення відповідальності за процес та якість комунікацій; формування системи міжорганізаційних комунікацій та контроль їх реалізації; оцінка потенціалу інформаційно-комунікативного забезпечення підприємницького середовища. Комунікація з узгодження цілей та перспектив розвитку може відбуватися між підприємцями, локальними суб'єктами територіального управління та регіональним суб'єктом управління за допомогою інструментів інформування підприємців про вибір пріоритетних напрямів діяльності, залучення їх до стратегічного планування й фіксації своєї участі у регіональних програмах і проектах, у т. ч. з подачею

заявок на отримання розвиткових ресурсів. Перевагою таких комунікацій є те, що підприємці можуть оцінити перспективи розвитку власного бізнесу в межах конкретної території, власні можливості залучення розвиткових ресурсів та брати участь у програмах розвитку інших суб'єктів, зокрема – локальних суб'єктів територіального управління.

Рис. 3.17. Модель організації інформаційно-комунікативного забезпечення інноваційного розвитку підприємництва на сільських територіях

Джерело: власні дослідження.

За умов сучасних трансформацій регіональної і локальної економіки успіх управління її інтегрованими складовими залежить від ефективності взаємодії керуючої і керованої систем, результатом якої є відтворення економіко-соціо-еколого-просторового потенціалу. Управління відтворенням підприємницького потенціалу сільських територій на засадах інноваційних підходів до використання управлінського інструментарію дозволить сформувати систему управління, орієнтовану на високий ступінь взаємодії об'єктів і суб'єктів та забезпечить розвиток їх соціальної відповідальності.

До таких підходів у методології сучасної економіки відносяться інноватизація управлінських систем та соціальна орієнтація формування потенціалу інноваційного розвитку «простору існування» соціуму. Використання ефективних інноваційних інструментів формування підприємницького потенціалу сільських територій забезпечить підвищення ефективності управління локальними та регіональними соціально-економічними системами на всіх ієрархічних рівнях, оскільки «базою» відтворення буде виступати локальний соціо-простір.

З огляду на необхідність забезпечення стійкості підприємницького потенціалу сільських територій до формування власного інноваційного потенціалу, необхідним вбачається розробка управлінських цілей, орієнтованих на інноватизацію усіх його складових. До таких цілей слід віднести підвищення рівня життя і добробуту населення, конкурентоспроможності села та регіону, раціональне використання усіх наявних ресурсів, досягнення оптимальних пропорцій між галузями спеціалізації та обслуговуючими виробництвами. Одночасно необхідною вбачається модернізація регіональної політики із виділенням генерального напрямку – максимального посилення ендogenous потенціалу локальних соціумів, що дозволить посилити економічну базу району, сільської території відповідно до вимог ринку та платоспроможного попиту.

Новітні моделі управління соціально-економічними системами пов'язані з ендogenous науково-технічним прогресом. Ендogenousована теорія

економічного зростання, на думку академіка В. Гесця, «відіграє беззаперечну роль у розробленні наукової бази політики розвитку, тому що, довівши реальний внесок НТП в економічне зростання, наприклад, економіки США до рівня майже 70 % в окремі періоди і відокремивши його складові, стало можливим інституціоналізувати взаємозв'язок між власне економічним зростанням і його інноваційними факторами, що, зрештою, мотивували країни до формування національних інноваційних систем» [18, с. 35].

До інноваційних факторів управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій слід віднести використання ноофакторів соціально-економічного розвитку як інструменту програмування напрямів формування сільської економіки та її подальшого переходу до нооекономіки. Ноофакторами в управлінні розвитком сільської економіки можна вважати системну взаємодію соціуму і агро-техно-природного середовища, яка формуватиметься на засадах інтелектуалізації інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій, що потребує відповідного організаційного забезпечення.

Саме інноваційні структури, за наявності підтримки органів влади на регіональному та місцевому рівнях, можуть підвищити ефективність перебігу інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій. Із врахуванням особливостей інноватизації в регіональному вимірі до основних типів інноваційних структур слід віднести територіальні та науково-виробничі кластери, технопарки, інноваційно-технологічні центри, основними продуктами яких може бути продовольство, логістичні, консультаційні, рекреаційні послуги тощо. Ключовою метою діяльності таких структур в організаційному контексті (разом з отриманням прибутку) є максимальне використання ендogenous потенціалу сільських територій, що забезпечить формування сприятливого середовища для провадження інноваційної діяльності.

Це зумовлює територіальну визначеність інноваційних структур, які формуються шляхом об'єднання інтелектуального, виробничого та

фінансового капіталу на основі договору про спільну діяльність і здійснюють свою діяльність у межах окремої адміністративно-територіальної одиниці (село, місто, район, область, регіон). Означене свідчить про формування підприємницького потенціалу сільських територій як сукупності інноваційних потенціалів, сформованих у регіональному та локальному середовищі.

Складовими інноватизації інституціонального управління є створення управлінського механізму, спроможного координувати інноваційний розвиток інституціональної, інтелектуальної, економічної, соціальної, екологічної, територіальної систем, в яких відбувається економічний розвиток сільського підприємництва. Одним із головних факторів у цьому сенсі є інноватизація інтелектуального капіталу управління, що відбувається на засадах забезпечення високого ступеня соціальної відповідальності, фаховості, національної свідомості та організаційної культури.

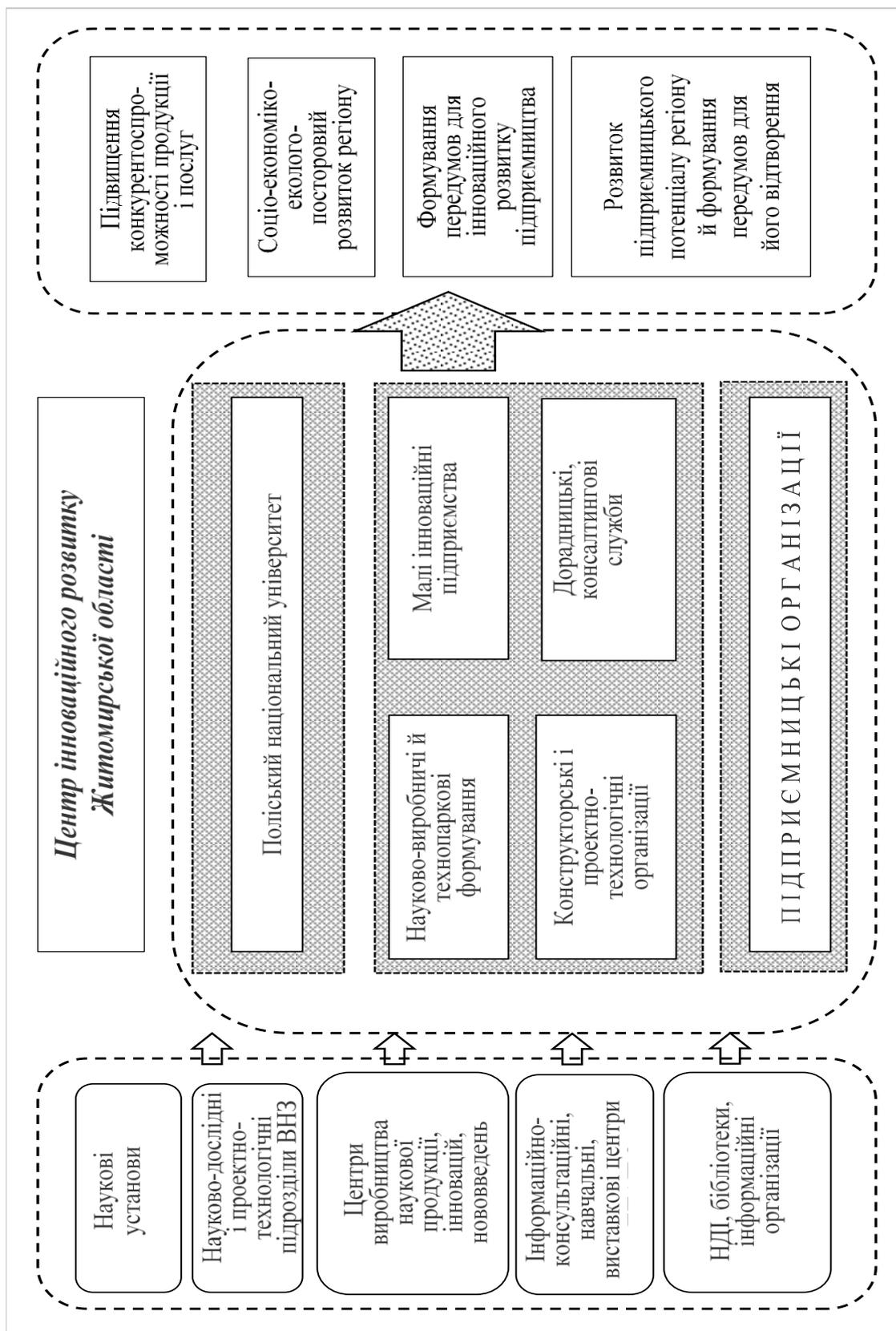
Інноватизація організаційного забезпечення інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій має відбуватися у напрямках юрисдикції кожної сільської територіальної громади, надання кожній місцевій громаді можливостей розпоряджатися наявними на її території земельними ресурсами. Це наділить громаду максимальним об'ємом повноважень та функцій, що дозволить їй вирішувати проблемні питання території на основі принципу субсидіарності (одного із засадничих принципів територіального устрою країн ЄС, який декларує, що на вищій щабель адміністративно-управлінської ієрархії передаються лише ті компетенції, які не можуть бути ефективно виконані на нижньому щаблі).

До інноватизації організаційної складової розвитку підприємницького потенціалу сільських територій слід віднести кластероутворення взаємодіючих сегментів сільського підприємництва, що сприятиме перетворенню технологічних, організаційних, соціальних, просторових змін на інновації. Процес кластероутворення забезпечить конкурентні переваги сільського підприємництва при формуванні активних бізнес-трансакційних

каналів, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру і мають спільні можливості або загрози та мережі виробників взаємозалежних підприємств, пов'язаних один з одним у доданій вартості ланцюга виробництва; галузевого, територіального та добровільного об'єднання підприємницьких структур, які тісно співпрацюють із науковими (освітніми) установами, громадськими організаціями й органами місцевої влади для підвищення конкурентоспроможності власної продукції та сприяння соціально-економічному розвитку регіону.

Доцільним вбачається розглядати інноватизацію інституціонального управління підприємницьким потенціалом сільських територій у розрізі створення інноваційної територіальної платформи, під якою слід розуміти сукупність фізичних, економічних, інтелектуальних, екологічних, соціальних чинників, які здійснюють вплив на формування сприятливого інноваційного середовища розвитку підприємництва. Розробка та реалізація інноваційної політики потребує фахових компетенцій суб'єктів. Пропонується створення центрів інноваційного розвитку регіону як системи наукових організацій, освітніх установ, підприємців, в якій здійснюється інноваційна діяльність на основі сформованих економічних і організаційно-управлінських механізмів та підтримуються науково-інноваційними фондами, сформованими на основі державно-приватного партнерства (рис. 3.18).

Основною метою їх функціонування є розробка й упровадження інноваційного інструментарію у процесі імплементації стратегій інноваційного розвитку регіону, забезпечення наукового супроводу реалізації регіональних підприємницьких ініціатив, консультування з проблем участі підприємців у розвитку сільських територій. До того ж, локалізація інноваційного простору сприятиме цільовій орієнтації підприємництва на участь в інноваційній діяльності, формування компетенцій з інтелектуалізації інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій.

Рис. 3.18. Організаційна структура центру інноваційного розвитку регіону

Джерело: власні дослідження.

Інноваційним аспектом інституціонального управління економічним розвитком сільського соціуму є залучення різних інституцій до координації розвитку сільськогосподарських підприємств, підприємницьких структур, що знаходяться на сільських територіях, фермерських та особистих селянських господарств, кооперації різних інститутів – торговельно-промислових палат, бізнес-центрів, регіональних фінансових компаній, консультаційних фірм, благодійних фондів, місцевих агенцій розвитку, бірж, виставок, аукціонів, дослідницьких лабораторій тощо. Основою впливу таких центрів на розвиток підприємницького потенціалу сільських територій є взаємодія з локальними агентами розвитку, а мотивами участі вважаються можливість підвищення ефективності власної діяльності із зниженням страхових та фінансових ризиків.

Ефективна взаємодія зазначених інституцій із сільським населенням, бізнесовими структурами організовується за рахунок чіткого дотримання «правил гри», тобто правил взаємодії між всіма учасниками для вироблення спільних рішень. В основу цих правил закладається: взаємна довіра та рівноправність; колегіальне визначення та дотримання учасниками партнерства узгодженої стратегії (з можливістю її коригування відповідно до зміни поточної ситуації); чітке дотримання та виконання визначених у стратегії регіонального розвитку завдань партнерства; прозорий механізм управління партнерством тощо).

До інструментарію організаційного забезпечення взаємодії державних та інших ринкових, наукових інституцій відносяться форми державної допомоги: гранти, субсидії; зменшення відсоткових ставок та податкових ставок за кредитами, які видаються для реалізації регіональних проєктів; державних гарантій на утримання; забезпечення регіональних проєктів, що фінансуються, державними товарами та послугами на преференційній основі; доступ бізнесових структур до державних контрактів; мікрокредитування; фінансування розвитку інфраструктурних проєктів; підтримка інноваційної

діяльності; підтримка промислових парків та бізнес-зон, що розташовані на сільських територіях; розвиток кластерів тощо.

Забезпечення сценаріїв імплементації інноваційного інституціонального управління підприємницьким потенціалом сільських територій має здійснюватись на засадах використання координації збалансованого розвитку території, сільської економіки та соціальної сфери села. До таких сценаріїв відносяться модернізаційний, диверсифікаційний, комплексний. За модернізаційним сценарієм імплементації схема управління спрямована на оновлення існуючої економічної бази, підтримку конкурентоспроможності продукції аграрних та переробних підприємств. Оскільки імплементація такого сценарію передбачає інноваційну складову координації у максимальному використанні ендогенного потенціалу сільського соціуму, він спрямований на постійно наздоганяючий розвиток з невизначеними результатами в майбутньому.

Інноватизація інструментів інституціонального управління підприємницьким потенціалом сільських територій полягає у створенні координаційних ланцюгів, які б забезпечували формування потоків інвестицій у людський розвиток, регіональні інноваційні системи (формування мережі інноваційної інфраструктури, взаємодію суб'єктів інноваційної діяльності та політики, державну і регіональну підтримку інновацій); кластерів і мереж. З цією метою доцільно здійснювати розробку проєктів регіонального і місцевого розвитку на основі державних цільових програм та угод між учасниками з можливістю використання в процесі їх реалізації схем публічно-приватного партнерства, міжмуніципального і міжрегіонального співробітництва; територіального маркетингу і брендингу.

Елементом інноваційного державного управління підприємницьким потенціалом сільських територій можна вважати розробку програм підвищення конкурентоспроможності територій, до основних цілей яких відносяться підвищення добробуту жителів території за рахунок збільшення зайнятості населення і залучення його до найбільш продуктивної праці в

різних секторах економіки. Ця програма дає можливість визначити загальні та секторальні орієнтири внутрішнього розвитку регіону, врахувати і збалансувати інтереси і стратегічні плани окремих господарюючих суб'єктів, точно оцінити і задіяти ресурсний, інфраструктурний і гео-економічний потенціал, одержавши, таким чином, синергетичний ефект для розвитку території на тривалий період часу.

Серед інноваційних інструментів інституціонального управління підприємницьким потенціалом сільських територій слід виділяти інвестиційні, до яких відносяться визначення якості й обсягів фінансування аграрного сектору та його регіональних і локальних сегментів, формування платіжного механізму, процедур виявлення й оцінювання ризиків, їх розподілу між учасниками, контроль з боку держави за використанням інвестиційних ресурсів. У локальному середовищі сільського підприємництва учасниками і виконавцями державних інвестиційних проєктів може бути місцеве населення, яке братиме участь на контрактній основі в реалізації інвестиційних програм розвідки родовищ корисних копалин та їх видобування; виробництва, транспортування і постачання тепла та розподіл і постачання природного газу; будівництва та експлуатації автострад, доріг, залізниць; очищення та розподілення води; охорони здоров'я; туризму, відпочинку, рекреації, культури та спорту.

Розвиток компетенцій суб'єктів управління економічним розвитком підприємницького потенціалу сільських територій потребує сучасних підходів до формування системи координацій інституціонального середовища та соціально-економічного простору, що забезпечить формування економічної основи ефективного використання конкурентних переваг сільських територій та локального потенціалу сільського соціуму. Світова практика управління розвитком локальних соціумів має потужний інструментарій для підтримки їх відтворення, а серед управлінських підходів виділяється підхід територіального маркетингу, за допомогою якого забезпечується формування

універсальних та комплексних методів координації розвитку територіальних економіко-соціо-еколого-просторових систем.

Отже, моделі інтелектуалізації інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій розробляються учасниками з використанням інноваційних механізмів – смарт-спеціалізації, формування цілей-результатів стратегічного розвитку, інформаційних потоків, комунікативного забезпечення. Створення інноваційних центрів розвитку регіону зумовить розробку й упровадження інноваційного інструментарію у процеси імплементації стратегій інноваційного розвитку, забезпечення наукового супроводу упровадження регіональних підприємницьких ініціатив, консультування з проблем участі підприємців у розвитку сільських територій.

Висновки до Розділу 3

У третьому розділі дисертаційної роботи обґрунтовано адаптивні механізми управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій, розкрито особливості діджиталізації цього процесу, запропоновано моделі інтелектуалізації інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій. Ключові напрацювання, що дозволяють оцінити науковий доробок, зведено до таких положень:

1. Обґрунтовано передумови формування управлінських механізмів розвитку підприємницького потенціалу сільських територій, до яких віднесено: керованість процесів розвитку; потребу врахування особливостей галузевої і територіальної структури місцевого підприємництва; специфіку місцевих умов нагромадження капіталу; особливості функціонування місцевого ринку праці, зайнятості та кадрового забезпечення. До ключових функцій розробленого механізму управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій, окреслених за ознакою ступеня їх адаптованості до локальних умов, віднесено організаційне, фінансово-бюджетне та інвестиційне забезпечення, для виконання яких залучаються

інструменти державно-приватного партнерства, кооперації, кластеризації, забезпечення розвитку місцевих ринків, програмного управління.

2. Алгоритм оцінки підприємницького потенціалу сільських територій передбачає включення складових формування технології оцінювання, прикладне й практичне значення якого зумовлене чітким структуруванням операцій на кожному етапі, які є унормованими елементами технологій формування адаптованих механізмів управління. Доведено необхідність кількісного представлення результатів оцінки процесів і явищ, що відбуваються у територіальних соціо-економіко-екологічних системах, і на основі використання яких відбувається діджиталізація розвитку підприємницького потенціалу сільських територій.

3. За допомогою розробленої методики оцінювання стану розвитку підприємництва на сільських територіях сформовано дендрограму подібності районів Житомирської області за відповідними інтегральними коефіцієнтами за одночасної ідентифікації впливу соціальних, економічних та демографічних факторів (сформовано чотири кластери). Результати верифікації демонструють, що для кожного району Житомирської області є відповідна модель, яка описує процеси трансформації й розвитку підприємницького потенціалу сільських територій. Доведено, що інтеграція розробленого підходу з іншими об'єктами діджиталізації сприятиме формуванню діджиталізованого середовища розвитку підприємницького потенціалу сільських територій.

4. Запропоновано механізм діджиталізації розвитку підприємницького потенціалу сільських територій – управління громадами з використанням геоінформаційних систем та технологій, а також даних дистанційного зондування Землі, в основі якого лежать процеси збору, обробки даних та подальшої візуалізації інформації на геопорталах, які забезпечують стейкхолдерів спеціальною інформацією для керування ресурсами, стимулювання розвитку підприємницького потенціалу сільських територій. У цьому ключі розроблено геопортал розвитку підприємницького потенціалу

Житомирської області на рівні районів та апробовано його на практиці в інтерактивному режимі. Використання геопорталу дозволить потенційним інвесторам та підприємцям приймати та аналізувати стан розвитку сільських територій та відбирати райони з відповідним ресурсним забезпеченням для ведення підприємницької діяльності.

5. Передумовами інтелектуалізації інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій визначено: необхідність володіння знаннями і компетенціями для упровадження інновацій; розвиток креативного управління; потреба формування інтелектуального капіталу агентів розвитку. Розроблені моделі інтелектуалізації інноваційного розвитку підприємницького потенціалу на засадах смарт-спеціалізації та інтелектуалізації системи управління ним дозволяють формувати цілі стратегічного розвитку підприємництва, що забезпечує використання інноваційних методів у процесі управління.

6. Формування комунікативного середовища підприємництва, організацію взаємодії інноваційних механізмів розвитку локальних і регіональних соціо-економіко-еколого-просторових систем, слід здійснювати на засадах упровадження моделі організації інформаційно-комунікативного забезпечення інноваційного розвитку підприємництва на сільських територіях. Центр інноваційного розвитку регіону, функціональну діяльність якого зорієнтовано на формування та відтворення підприємницького потенціалу сільських територій, сприятиме консолідації взаємодії агентів розвитку, інститутів, інтелектуального капіталу підприємництва.

Результати дослідження, представлені у Розділі 3, опубліковано у працях автора: [64; 117; 120–122; 124; 126; 128; 129; 131].

В Розділі 3 використано матеріали з відповідним посиланням на такі наукові праці зі списку використаних джерел: [15; 38; 83; 104; 107; 141; 146; 148; 163; 190; 195].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення науково-прикладного завдання щодо формування підприємницького потенціалу сільських територій. У результаті проведеного дослідження сформовано такі висновки:

1. До вимірів ідентифікації підприємницького потенціалу сільських територій як об'єкта наукових досліджень слід відносити фізичний (базисні інтерпретації змісту, здатності і компетенції підприємців) та економічний (принципи формування, функції). Підприємницький потенціал сільських територій запропоновано розглядати як можливості, ресурси і компетенції сільської соціально-економічної системи, інституціональні та управлінські механізми, ефективна взаємодія яких забезпечується унікальними особистісними якостями, інтелектуальними здібностями суб'єктів підприємництва та зумовлює адаптацію до ринкових умов й конкурентних сил, що забезпечує продовження відтворювальних циклів розвитку цієї системи.

2. Ключовими детермінантами розвитку підприємницького потенціалу сільських територій вбачаються економічні, соціальні, екологічні, просторові, інтелектуальні, інституціональні, що зумовлюють взаємодію підприємництва, населення сільських територій, правових, соціальних, регіональних інститутів та природних, демографічних, соціально-економічних, інноваційних, фінансових, інфраструктурних, інтелектуальних, управлінських ресурсів, які трансформуються у продуктивний ресурс системного «виходу».

3. Моніторинг підприємницького потенціалу сільських територій слід здійснювати для отримання вірогідних результатів для оцінки ступеня розвитку означеного потенціалу й прийняття управлінських рішень щодо його відтворення на засадах розробленої моделі формування механізму моніторингу з використанням проектного підходу, що дозволяє деталізувати

та уніфікувати операції моніторингу, сформувати інформаційну базу механізму моніторингу на основі побудови універсальної моделі, яка може інтегруватися до інших моделей моніторингу й оцінки та вбачається дієвим інструментом прийняття управлінських рішень.

4. Актуальними тенденціями формування підприємницького потенціалу сільських територій Житомирської області є збільшення кількості малих підприємств (з 5545 од. у 2016 р. до 6108 од. у 2018 р.), суттєве зростання вартості основних засобів підприємств, які розташовані у районах області (у 2016 р. вартість основних засобів підприємств районів становила 6964,6 млн грн, у 2018 р. – 12117,2 млн грн, а частка їх вартості у загальнообласному показнику змінилась з 3,3 до 2,5 %), що пов'язано із бажанням суб'єктів знайти нішу у сегменті територіального підприємництва з використанням переваг малого підприємництва. За результатами оцінки динаміки показника рентабельності підприємств встановлено зниження його значення за 2016–2018 рр., особливо на малих підприємствах – з 19,6 до 14,8 %, що свідчить про існування проблем ефективності використання ресурсів, стабільності взаємних розрахунків і системи розрахунково-платіжних відносин з банками, постачальниками, покупцями.

5. Локальними чинниками формування підприємницького потенціалу сільських територій є такі: суб'єктні (конкурентоспроможність підприємства, налагоджені збутові канали, рівень техніко-технологічного забезпечення, доступність до фінансових послуг, прозорість надання державної підтримки); мотиваційні (можливість здійснення підприємницької діяльності та проживання на сільських територіях, працевлаштування та участі у декількох видах підприємництва; диверсифікації, розвитку нових видів підприємництва (зелений туризм, інформаційні послуги, міні-переробка сільськогосподарської продукції); ефективного використання потенціалу сільських територій. Локальні суб'єкти підприємництва усвідомлюють необхідність комплексного використання різних потенціалів сільських територій у забезпеченні економічного розвитку сільського соціуму.

6. Ключовими елементами інфраструктурного забезпечення формування підприємницького потенціалу сільських територій є фінансово-кредитне забезпечення та інституціональна підтримка, зокрема, державне регулювання з використанням механізмів реалізації стратегій, програм, планів і проєктів розвитку. Розвиток торговельної інфраструктури, біржової та аукціонної діяльності, сільськогосподарської кооперації зумовлені функціональними аспектами формування підприємницького потенціалу сільських територій Житомирської області. До основних проблем розвитку інформаційно-консультативної інфраструктури підприємництва на сільських територіях віднесено: відсутність регіональних галузевих он-лайн центрів, низький рівень розвитку комунікативного супроводу підприємництва та недотримання його термінів, відсутність досвіду у суб'єктів та спеціалізованих консалтингових фірм.

7. Формування адаптивних механізмів управління розвитком підприємницького потенціалу сільських територій передбачає: забезпечення керованості процесів розвитку; урахування особливостей галузевої та територіальної структури місцевого підприємництва й специфіки місцевих умов нагромадження капіталу; особливості функціонування місцевого ринку праці, зайнятості та кадрового забезпечення. До інструментів управління, зорієнтованих на активізацію підприємницької ініціативи, слід віднести кооперацію, кластеризацію, оптимальне використання коштів місцевого бюджету, концесію, угоди про розподіл продукції, забезпечення розвитку місцевих ринків, програмне управління, інвестиційні субсидії фірмам, які створюють свої філії на сільських територіях, страхування державою позик, отриманих підприємствами й органами місцевого самоврядування.

8. Забезпечення розвитку підприємницького потенціалу сільських територій уможлиблюється за умови використання діджиталізації, механізмами якої вбачаються: управління громадами з використанням геоінформаційних систем та технологій, а також даних дистанційного зондування Землі; створення та підтримання функціонування геопорталу

розвитку підприємницького потенціалу Житомирської області на рівні районів, що дозволить потенційним інвесторам та підприємцям аналізувати стан розвитку сільських територій та відбирати райони з відповідним ресурсним забезпеченням для ведення підприємницької діяльності.

9. Переорієнтація суб'єктів підприємництва на інтелектуалізацію інноваційного розвитку підприємницького потенціалу сільських територій передбачає формування навичок комунікативної взаємодії суб'єктів та об'єктів розвитку, в результаті якої приймаються креативні рішення, орієнтовані на формування інноваційних механізмів управління розвитком сільських соціально-економічних систем. Для ефективного управління цим розвитком доцільно використовувати моделі інтелектуалізації інноваційного розвитку підприємницького потенціалу на засадах смарт-спеціалізації та інтелектуалізації системи управління підприємницьким потенціалом сільських територій, у процесі чого забезпечується використання інноваційних методів в управління розвитком.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки : наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О.М., д-ра екон. наук Шубравської О.В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». К., 2018. 152 с.
2. Антонюк О. В. Оцінка стратегічного потенціалу підприємства з використанням нейронної мережі Хопфілда. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 4. С. 34–37.
3. Баранчєєв В. П. Анализ и оценка маркетингового потенциала предприятия. *Маркетинг*. 1994. № 3. С. 42–50.
4. Бидик А. Г. Теоретична структура механізму фінансового забезпечення розвитку сільських територій. *Інноваційна економіка*. 2013. № 3. С. 156–162. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/inek_2013_3_37.pdf/ (дата звернення: 13.03.2018).
5. Богатчик Л. Оцінка складових формування конкурентних переваг кластерного розвитку регіонів України. *Євроінтеграційні процеси в освіті та науці: трансформація та розвиток* : матеріали Міжнар. мережевої наук.-практ. конф., 24–26 квіт. 2013 р. Тернопіль, 2013. С. 16–20.
6. Богданов Д.С. Інфраструктурний розвиток сільських територій. *Інвестиції: практика та досвід*. 24. 2017. С. 92–95.
7. Бородіна О. М., Прокопа О. Л., Попова О. Л. Політика сільського розвитку на базі громад в Україні : наукова доповідь. К. ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». 2015. 70 с.
8. Бородіна О., Прокопа І. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення. *Економіка України*. 2009. № 5. С. 59–67.
9. Бородіна О.М. Потенціал сільських громад у вирішенні проблем вимушеної внутрішньої міграції. *Український соціум*. № 1(56). 2016. С. 90–101.

10. Бутенко А. І., Лазарєва Є. В., Сараєва І. М. Методологічні аспекти визначення підприємницького потенціалу регіону. *Економічні інновації*. 2012. Вип. 11. С. 45–54.
11. Важинський Ф. А. Пріоритети розвитку підприємницького потенціалу сільських територій. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 26. С. 73–78.
12. Варналій З. С. *Мале підприємництво: основи теорії і практики* : монографія. Вид. 3-тє. К. : Т-во «Знання» : КОО, 2005. 302 с.
13. Вахович І. М., Забедюк М. С. Зміст та структура ендogenous потенціалу регіону. *Економіка та держава*. 2010. № 11. С. 41–43.
14. Ващенко К. О., Кампо В. М., Лібанова Е. М. *Державна політика розвитку підприємництва в Україні* / за ред. Ващенко К. О. 2010. К. ДП «Вид. дім «Персонал». 306 с.
15. Вдовенко Л. О., Черненко О. С. *Фінансова безпека суб'єктів підприємництва в аграрній сфері*: монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 252 с.
16. *Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 р.* : стат. збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm. (дата звернення: 20.04.2019).
17. Гадзало Я., Жук В. *Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю* : наукова доповідь. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2015. 80 с.
18. Геєць В.М., Семіноженко В. П. *Інноваційні перспективи України* : монографія. Харків : Константа, 2006. 272 с.
19. *Глобальний договір ООН*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B>. (дата звернення: 02.05.2020).
20. Головченко О. М. *Аналіз методів оцінки економічної безпеки на регіональному рівні*. URL: <http://www.vestnik-ekonom.mgu.od.ua/journal/2010/1-2010/10.pdf>. (дата звернення: 01.02.2019).
21. *Господарський кодекс України* : прийнятий 16.01.2003 р. № 436. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. (дата звернення: 05. 12.2018).

22. Грановська В. Г. Механізми стимулювання розвитку підприємств органічного сектору: адаптація світового досвіду. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 9. С. 384–390.
23. Грицаєнко М. І. Соціальний капітал у становленні підприємницької мережі аграрної сфери України. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 58–64.
24. Гришко В. А. Оцінювання та управління інвестиційно-інноваційним потенціалом машинобудівних підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Львів, 2011. 25 с.
25. Грищенко І. М. Аналіз державної політики у сфері розвитку сільських територій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 1. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1364>. (дата звернення: 12.12.2020).
26. Грінько А. П., Гвініашвілі Т. З. Методичний підхід до управління змінами в діяльності суб'єктів підприємництва. *Економіка розвитку. ХНЕУ ім. С. Кузнеця*. Харків. 2017. №3. С. 61–67.
27. Грішнова О. А., Дорош О. В., Шурпа С. Я. Інвестування в людський капітал у системі чинників забезпечення гідної праці : монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. О. А. Грішнкової. К. : КНЕУ, 2015. 222 с.
28. Грішнова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. №1(7). С. 34–42.
29. Данилова К.І. Підприємницькій етос: еволюційний механізм та мікроструктура порівняльних переваг. URL: https://www.researchgate.net/publication/311510323_Pidpriemnickij_etos_evolutionij_mehanizm_ta_mikrostruktura_porivnalnih_perevag. (дата звернення: 17.04.2019).
30. Деркач Т.В. Інтеграційні механізми у системі регіонального управління: теорія, методологія, практика : монографія. Миколаїв: ФОП Швець В.М., 2016. 450 с.

31. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва : стат. збірник / за ред. М.С. Кузнецової. Київ : Державна служба статистики України, 2016. 514 с.
32. Діяльність суб'єктів господарювання Житомирщини. Статистичний збірник. Житомир, 2017. URL http://www.zt.ukrstat.gov.ua/Publikacii/zbirnyky/zbirn_dialsubgosp2016.pdf. (дата звернення: 04.04.2019).
33. Діяльність суб'єктів господарювання Житомирщини. Статистичний збірник. Житомир, 2020. URL : http://www.zt.ukrstat.gov.ua/Publikacii/zbirnyky/zbirn_dialsubgosp2019.pdf. (дата звернення: 04.04.2020).
34. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження : монографія / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра економ. наук, проф. Б. М. Данилишина. Київ : РВПС України НАН України, 2008. 220 с.
35. Електронний каталог авторефератів дисертацій, захищених в Україні. URL: http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=WEBL_EX&P21DBN=WEBL&S21FMT=&S21ALL=&Z21ID. (дата звернення: 12.11.2019).
36. Енциклопедія сучасної України. ІЕД НАНУ. 2018. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18794. (дата звернення: 05.10.2020).
37. Євсюков Т. О., Ковальчук І. П. Дослідження сучасного стану сільських територій: підходи, алгоритми, методи. URL : <http://zsu.org.ua/taras-evsyukov/125-2011-04-07-13-57-41>. (Дата звернення 18.09.2020).
38. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020: розпорядження Кабінету Міністрів № 995-р від 23 вер. 2015 р. URL: <http://minagro.gov.ua/node/16025>. (дата звернення: 07.02.2018).
39. Житомирська товарна агропромислова біржа. URL: <http://www.zhtarb.com.ua/struktura-birzhi/reyestratsiyniy-viddil/>. (дата звернення: 23.11.2020).
40. Житомирська торгово-промислова палата. URL: <http://www.zhcci.org.ua/index.php/ua/>. (дата звернення: 23.11.2020).

41. Забуранна Л. В., Корнійчук О. О. Методичні підходи до моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій. *Ефективна економіка*. 2015. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (дата звернення: 11.12.2018).
42. Забуранна Л.В., Резнік Н.П., Балановська Т.І., Гоголюя О. П., Слободяник А.М. *Розробка інноваційної моделі розвитку сільського підприємництва в Україні з урахуванням чинника євроінтеграції*: монографія. 2019. К.: НУБіП. 452 с.
43. Заяць В. М. Підприємницька модель сільського розвитку. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 67–78.
44. Збірник статистики підприємництва в Україні: 2018. URL : <http://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/easternpartners/Compendium-Entreprise-Statistics-Ukraine-2018-Ukrainian.pdf>. (дата звернення 07.03.2020).
45. Зеленська М. О. Підходи до формування та структуризації потенціалу підприємства. *Економічний вісн. НТУУ «КПІ»*. 2011. №8. С. 219–224.
46. Зінчук Т.О., Патинська-Попета М.М. Сучасна модель об'єднаних територіальних громад як чинник розвитку бізнесу на сільських територіях: європейсько-українські реалії. *Проблеми економіки*. 2020. № 2 (44). С. 111–118.
47. Зінчук Т.О., Патинська-Попета М.М. Управління фінансовим потенціалом об'єднаних територіальних громад. *Економіка АПК*. 2019. № 12. С. 6–15.
48. Іванюта В. Ф. Роль аграрного підприємництва в розвитку сільських територій в контексті євроінтеграції. *Економічний вісник*. 2016. №1. С. 61–67.
49. Ільчук М. М., Нікітченко С. О., Перегуда Є. Ф. Диверсифікація діяльності підприємницьких структур аграрної сфери. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С. 13–20.
50. Імплементация європейських засад сільського розвитку в Україні : монографія / за ред. чл.-кор. НАН України О.М. Бородіної ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». К., 2018. 300 с.

- 51.Інклюзивний розвиток сільської економіки в умовах глобалізаційних викликів : монографія / Т. О. Зінчук та ін. ; за ред. Т. О. Зінчук, к.е.н. Н. М. Куцмус. К.: Центр учбової літератури, 2017. 352 с.
- 52.Інституції, що підтримують розвиток підприємництва: URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=0ced3c9f-a057-4852-9072-151dd387356a&title=Institutsii-SchoZabezpechuiutPidtrimkuPidprimnitstva>. (дата звернення: 23.11.2020).
- 53.Карапінський Б. А. Інноваційно-технологічний потенціал підприємств регіону: аналіз формування та фінансування. *Регіональна економіка*. 2007. № 2. С. 77–86.
- 54.Карпенко Ю. В. Методичні підходи до оцінки потенціалу торговельних підприємств. *Наук. вісн. Полтавського нац. техн. ун-ту ім. Ю. Кондратюка. Сер. Економіка і регіон*. 2009. № 1(20). С. 126–131.
- 55.Квасницька Р., Тарасюк М. Структуризація потенціалу підприємства. *Вісник КТНЕУ*. 2017. №1. С. 73–81.
- 56.Кисёлева Н. Н., Орлянская А. А., Русинова О. С. Управление социально-экономическим развитием сельских территорий аграрного региона. Пятигорск : РИА КМВ, 2011. 350 с.
- 57.Ключник А. В. Формування і розвиток економічного потенціалу сільських територій України : монографія. Миколаїв : Дизайн та поліграфія, 2011. 468 с.
- 58.Комеліна О. В. Стратегія трансформації інноваційно-інвестиційного простору України: теорія, методологія і практика : монографія. К.ТОВ «ДКС центр», 2010. 230 с.
- 59.Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.
- 60.Корогодова О., Семенов В. Засади просторового розвитку українського агробізнесу з урахуванням процесів транс націоналізації. URL: <http://2018.agroport.ua/lviv/schedule/просторовий-розвиток-апк/>. (дата звернення: 04.04.2018).

- 61.Костирко І. В., Гром'як Т. Г. Інтерпретація поняття потенціалу сільського розвитку. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: економіка АПК*. 2013. № 20(1). С. 14–19.
- 62.Костирко І., Гром'як Т. Моделювання сільського розвитку. *Аграрна економіка*. 2012. № 1–2. Т6. С. 28–37.
- 63.Кравчук І. І., Ракович О. А. Підприємницький потенціал сільських територій як об'єкт наукових досліджень. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. No. 2. P. 69–84. URL: www.are-journal.com. (дата звернення: 16.06.2020).
- 64.Кравчук І.І., Ракович О. І., Кравчук І. А. Інформаційно-комунікативне забезпечення розвитку підприємництва на сільських територіях. *Science and Education a New Dimension Humanities and Social Science*. 2019. Vol.VII(35). Budapest. 2019. P. 25–29.
- 65.Кравчук І. І. Економічний розвиток сільського соціуму: проблеми управління : монографія. Житомир : Полісся, 2014. 345 с.
- 66.Краснокутська Н. С., Бубенець І. Г. Підприємницький потенціал у контексті еволюції теорії підприємництва. *Бізнес Інформ*. 2014. № 9. С. 205–209.
- 67.Краснокутська Н. С., Бубенець І. Г. Підприємницький потенціал як фактор розвитку торговельних підприємств: монографія. Харків. ФОП Іванченко І. С., 2015. 175 с.
- 68.Краснокутська Н. С. Управління потенціалом торговельного підприємства : монографія. Харків : Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі, 2012. 322 с.
- 69.Кузьминчук Н. В. Підходи до діагностики соціально-економічного потенціалу регіону як основи ефективної стратегії управління. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 4. С. 269–284. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2016_4_25 (дата звернення: 21.01.2019).
- 70.Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. Діагностика потенціалу підприємства. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 1. С. 155–166.
- 71.Лендзел М. Нові інституційні механізми регіонального розвитку в Європі. URL : <http://194.44.230.3/science/idurr/lendel.doc>. (дата звернення: 16.08.2020).

- 72.Литвинчук І. Л. Осмислення інтелектуалізації аграрної економіки крізь призму методології синергетики. *Вісник Хмельницького нац. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. 2015. Т. 1, № 5. С. 203–205.
- 73.Литвинчук І. Л. Рамкова підтримка інтелектуалізації аграрної економіки України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 12. С. 45–54.
- 74.Лігоненко Л. Науковий аналіз поняття «потенціал регіону». *Формування ринкових відносин в Україні*. 2011. № 8 (23). С. 182–189.
- 75.Макконнелл К. Р., Брю С. Л., Флінн Ш. М. Економікс. 2012. URL: <http://www.koob.ru/mcconnell/economics>. (дата звернення: 16.08.2020).
- 76.Малік М. Й. Підприємництво і розвиток сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 8. С. 97–103.
- 77.Малік М. Й., Забуранна Л. В. Перспективи розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях України. *Економіка АПК*. 2015. № 8. С. 5–14.
- 78.Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституційних перетворень. *Економіка АПК*. 2017. № 2 С. 5–16.
- 79.Мартінова Н. О. Використання європейських моделей локального партнерства у сфері розвитку сільських територій та його адаптація до національного законодавства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 274–279.
- 80.Мельник В., Погріщук О. Економічний потенціал розвитку сільських територій в умовах євроінтеграційних процесів: перспективи зміцнення. *Вісн ТНЕУ*. 2017. С. 38–48.
- 81.Мельник М. І. Формування бізнес-середовища України в умовах інституційних трансформацій: монографія. Львів. ІРД НАН України. 2012. 568 с.
- 82.Методи і моделі просторового розвитку територіально-виробничих систем : монографія / НАН України, Інститут регіональних досліджень ; за наук. ред. Є. І. Бойко. Львів, 2007. 212 с.

83. Міхньова С. Г. Інтелектуалізація економіки: інноваційне виробництво та людський капітал. URL : <http://www.harmony.com.ua/text/2216.html>. (дата звернення: 07.08.2019).
84. Мороз О. В., Семцов В. М., Вакар Т. В. Потенціал і перспективи брендингу сільських територій. *Наук. вісн. Херсонського державного університету*. 2015. № 3. С. 27–33.
85. Небрат В. Розвиток підприємництва в Україні: історичні детермінанти та перспективи. *Економіка та прогнозування*. 2017. № 3. С. 140–156.
86. Николюк О., Тарасович Л. Теоретико-методичні аспекти формування конкурентних переваг суб'єктів сільського підприємництва: призма маркетингу. *Економіка і фінанси*. 2018. № 1. С. 69–76.
87. Новіков О. Є., Ключник А. В. Економічний потенціал сільських територій: теоретичний аспект. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2015. Вип. 2(1.1). С. 12–19.
88. Оксенюк К. І. Підприємницький потенціал регіону: сутність та напрями забезпечення його розвитку. *Економічний форум*. 2017. № 3. С. 56–60.
89. Олійник В. Теоретичні засади та практика моніторингу регіональної політики ЄС. *Міжнародна економічна політика*. 2014. № 2 (21). С. 155–178.
90. Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі: Постанова КМУ, Положення, Перелік від 20 сер. 2014 р. № 459. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF/paran10#n10>. (дата звернення: 15.12.2017).
91. Підтримка аграрного і сільського розвитку : Програма місцевого системного розвитку в рамках проекту USAID. URL: <http://eef.org.ua/programma-mistseвого-systemnogo-rozvytku-v-ramkah-proektu-usaid-pidtrymka-agrarnogo-i-sil'skogo-rozvytku/>. (дата звернення: 08.04.2019).
92. План заходів на 2015–2017 роки з реалізації стратегії розвитку Житомирської області на період до 2020 року. URL: http://economy-zt.gov.ua/files/e-region/2017/03/strateg_plan_zmini.pdf (дата звернення: 24.06.2018).

93. План заходів на 2018–2020 роки з реалізації стратегії розвитку Житомирської області на період до 2020 року. URL: <http://bioenergy.in.ua/uk/news/zagalni-novini/zhitomirska-oblasna-rada-priiniala-zmini-do-planu-zakhodiv-na-2018-2020-roki-z-realizatsiyi-strategiyi-rozvitku-zhitomirskoyi-oblasti-na-period-do-2020-roku/>. (дата звернення: 27.09.2018).
94. План заходів на 2021–2023 роки з реалізації стратегії розвитку Житомирської області на період до 2027 року. URL: http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2020/01/Plan-na-2021-2023-roki-z-realizatsiyi-Strategiyi-rozvitku-ZHit.-obl.-do-2027-r.pdf. (дата звернення: 27.09.2020).
95. План заходів реалізації стратегій розвитку Житомирської області на 2020 рік. URL: <https://architect-zt.gov.ua/derzhavnyi-fond-rehionalnoho-rozvytku/>. (дата звернення: 23.11.2019).
96. Поліщук Г.О. Державна підтримка розвитку малого підприємництва: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. № 1 (51). С. 1–9. URL : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2017-1/doc/6/03.pdf> (дата звернення: 14.02.2019).
97. Практичний посібник з організації та ведення бізнесу на сільських територіях / Т. О. Зінчук, Т. В. Усюк та ін. ; за ред. д.е.н., професора Т. О. Зінчук, к.е.н. Т. В. Усюк. К. : Центр учбової літератури, 2018. 357 с.
98. Притула К. М. Соціально-економічний розвиток сільських територій на основі ефективної реалізації їх потенціалу. Дис. на здобуття наук. ступ доктора екон. наук. Львів 2015. 449 с.
99. Притула Х. М. Європейська практика ідентифікації та класифікації сільських територій. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2011. Вип. 3 (60). С. 94–99.
100. Про біржу: URL: http://tbzt.com.ua/?page_id=843. (дата звернення: 23.11.2020).
101. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України. 16.11.2018. Ст. 2. URL: <https://zakon.help/law/996-XIV/edition16.11.2018#o36>. (дата звернення: 20.12.2018).

102. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України від 10 лип. 2018 р. № 2497-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19>. (дата звернення: 17.09.2018).
103. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05 лип. 2015 р. № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19> (дата звернення: 08.12.2018).
104. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : Постанова КМУ від 5 серп. 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF>. (дата звернення: 05.10.2020)
105. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : постанова КМУ від 6 сер. 2014 р. № 385. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>. (дата звернення: 05.02.2019).
106. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій на 2017–2025 роки: Розпорядження КМУ від 19.07.2017 року № 489-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/489-2017-%D1%80#Text>. (дата звернення 19.08.2019).
107. Про затвердження порядку розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених Стратегій і плану заходів : Постанова КМУ від 11 лист. 2015 р. № 931 (із змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 959 від 14 лист. 2018 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-2015-п#n8> (дата звернення: 08.12.2018).
108. Про підприємництво : Закон України від 07 лют. 1991. № 698-XII. Відомості Верховної Ради УРСР від 02 квіт. 1991. № 14. Ст. 168. (Редакція від 05.04.2015, підстава 191–19). (дата звернення: 08.12.2018).

109. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22 бер. 2012 р. № 4618-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 3. ст.23.
110. Про стандартизацію : Закон України від 11 лют. 2014 р. № 1315. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1315-18> (дата звернення: 05.10.2020).
111. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>. (дата звернення: 26.12.2019).
112. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій до 2025 року. Розпорядження КМУ від 23 вер. 2015 р. № 995-р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80>. (дата звернення: 26.12.2019).
113. Програма малих грантів ПРООН/ГЕФ Україна. Форма проектної пропозиції. URL : <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/operations/g>. (дата звернення: 17.01.2019).
114. Проскура В. Ф. Розробка системи моніторингу конкурентоспроможності регіону. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна*. 2014. Вип. 46. С. 76–80.
115. Ракович О. А. Вплив підприємницького потенціалу на економічний розвиток сільських територій. *The global competitive environment: development of modern social and economic systems* : International scientific conference. April 21. 2017. P. 44–47.
116. Ракович О. А. Роль підприємництва у формуванні локальних механізмів сільського розвитку. *Аграрна політика Європейського союзу: виклики та перспективи* : монографія / за ред. Зінчук Т.О. Київ : «Центр учбової літератури», 2019. С. 286–298.
117. Ракович О. А. Роль смарт-спеціалізації у розвитку підприємницького потенціалу сільських територій. *Бізнес-інформ*. 2019. № 3. С. 69–74.
118. Ракович О. А. Сутнісні ознаки підприємницького потенціалу сільських територій. *Стратегія інноваційного розвитку економіки: бізнес, наука,*

освіта: матеріали VIII Міжн. наук.-практ. конф., 16–20 трав. 2017 р. 2017. С. 172–175.

119. Ракович О. А. Теоретико-методологічні аспекти дослідження підприємницького потенціалу сільських територій. *Ефективна економіка*. 2018. №5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6353> (дата звернення: 16.06.2020).
120. Ракович О. І. Алгоритм обґрунтування доцільності переходу на органічне виробництво сільськогосподарських підприємств. *Органічне виробництво і продовольча безпека* : зб. матеріалів Міжнар. наук-практ конф. Житомир: Видавець О. О. Євенок, 2019. С. 216–220.
121. Ракович О. І. Інтеграція управління підприємницьким потенціалом сільських територій. *Наукові горизонти*. 2018. № 11 (72). С. 62–73.
122. Ракович О. І. Інтелектуалізація інституціонального середовища підприємницького потенціалу сільських територій. *Інтелектуальна економіка в умовах суспільних трансформацій* : Зб. матеріалів IV Міжнар. науково-практичного форуму. 25 жов. 2018 р. Житомир. ЖНАЕУ. С. 171–175.
123. Ракович О. І. Локальні детермінанти розвитку підприємницького потенціалу сільських територій. *Агросвіт*. № 4. 2019. С. 67–75.
124. Ракович О. І. Органічне виробництво у формуванні підприємницького потенціалу сільських територій. *Органічне виробництво і продовольча безпека* : матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф., 24–25 трав. 2018 р. Житомир: Видавець О. О. Євенок, 2018. С. 126–134.
125. Ракович О. І. Перспективи дослідження підприємницького потенціалу сільських територій. *Наукові читання – 2018* : зб. пр. наук.-практ. конф науково-пед. працівників, докторантів, апірантів та молодих вчених НІІ економіки та агробізнесу. Житомир: ЖНАЕУ, 2018. Т. 3. С. 87–91.
126. Ракович О. І. Перспективи розвитку підприємницького середовища сільських територій. *Становлення механізму публічного управління розвитком сільських територій як пріоритет державної політики децентралізації* : Зб.

- матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 4 груд. 2018 р., Житомир. Житомир: ЖНАЕУ, 2017. С. 479–483.
127. Ракович О. І. Роль менеджменту у формуванні підприємницького потенціалу сільських територій. *Менеджмент в аграрному секторі економіки: теорія та практика ефективного розвитку*. Зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів, студентів. Житомир, 5 груд. 2018 р. Житомир: ЖНАЕУ, 2018. С. 31–34.
128. Ракович О. І. Роль сільського підприємництва у розвитку маркетингу агропродовольчої продукції : *Національна економіка в умовах глобалізації: тенденції, проблеми та перспективи* : Матер. V Міжнар. Наук.-практ. Інтернет-конф. здобувачів вищої освіти та молодих учених, 16 лист. 2018 р. Полтава, ПолНТУ. 2018. С.201–203.
129. Ракович О. І. Формування інтелектуального капіталу сільського підприємництва. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації*. Зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Переяслав-Хмельницький, 31 січ. 2019 р. 2019. Вип. 43. С. 109–112.
130. Ракович О. І. Формування механізму моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій. *Вісн. Одеського нац. ун-ту. Сер.: Економіка*. 2019. Т. 24, Вип. 1. С. 83–86.
131. Ракович О. І., Кравчук І. А. Тенденції та перспективи розвитку економічного середовища формування доданої вартості агропродовольчої продукції. *Інноваційна економіка*. 2018. № 5–6 (75). С. 50–57.
132. Рамський А. Ю. Інвестиційний потенціал домогосподарств : монографія. К. : КНУТД, 2014. 352 с.
133. Резнік Н.П., Костко О. В. Проблеми та перспективи розвитку малого підприємництва в Україні. *Сучасні питання економіки і права. Зб. наук. праць*. 2019. Вип. 1(9), С. 153–158.
134. Рентабельність операційної діяльності за видами економічної діяльності / Головне управління статистики у Житомирській області. URL: <http://www.zt.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 23.11.2020).

135. Ресурси та моделі глобального економічного розвитку : монографія / Лук'яненко Д. Г. та ін. ; за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка та А. М. Поручника. Київ : КНЕУ, 2011. 420 с.
136. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект: монографія / за ред. Ю. О Лупенка, М. Й Маліка, О. Г. Шпикуляка. К. ННЦ «ІАЕ», 2016. 235 с.
137. Розвиток фермерства в Україні: сьогодні та перспективи. URL: <https://ilikenews.com.ua/2017/08/18/%D1%80%D0%B7%D0%B2%>. (дата звернення: 01.10.2018).
138. Розвиток фермерства дорівнює розвитку сільських територій. URL: <http://minagro.gov.ua/node/24697>. (дата звернення: 30.09.2018).
139. Романовський О. О. Феномен підприємництва в університетах світу: монографія. Вінниця. Нова книга. 2012. 504 с.
140. Сава А. П. Обґрунтування економічного розвитку через призму процесу управління і регулювання. *Обліково-аналітичне і організаційно-правове забезпечення діяльності підприємств в умовах інституційних трансформацій : монографія* / Р. Ф. Бруханський та ін. Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В., 2017. 380 с.
141. Самойленко А. О. Глобальна інтелектуалізація міжнародного руху людських ресурсів : автореф. дис...канд. ек. наук : спец. 08.00.02 / А.О. Самойленко; Київськ. націонал. екон. ун-т. Київ, 2016. 20 с.
142. Сімків Л.Є., Побігун С.А. Тенденції розвитку малого підприємництва в Україні в умовах диспропорційності економічного зростання. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 3. С. 560–564. URL: <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/116.pdf>. (дата звернення: 30.09.2018).
143. Сіренко Н. М., Мельник О. І. Розвиток інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки України: монографія. Миколаїв, 2016. 243 с.
144. Скидан О.В., Швець Т. В., Плотнікова М. Ф., Костюк Л. П. Перспективні моделі розвитку підприємництва та публічного управління територіальних громад. *Наукові горизонти*. 2019. №9 (82). С.3–12.

145. Скидан О.В., Шуляк Б.В. Екологічно орієнтований розвиток сільського підприємництва: монографія. Житомир: ЖНАЕУ, 2019. 176 с.
146. Словник української мови в 11 т. Том 4, 1973. С.36. URL : <http://sum.in.ua/s/intelektualizacijju/>. (дата звернення: 06.08.2019).
147. Сментина Н. В. Теоретико-методологічні аспекти моніторингу та оцінки реалізації стратегій розвитку мезосистем. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 5. Ч. 1. С. 267–272.
148. Смоленюк Р.П. Орієнтири фінансового регулювання сільського господарства. *Інноваційна економіка*. 2013. № 3. С.245–250.
149. Соціально-економічні проблеми розвитку сільських територій: регіональний аспект : кол. монографія / В. І. Ткачук, А. О. Соколова, О. В. Голій та ін. ; за ред. В. І. Ткачука. Житомир : Рута, 2014. 353 с.
150. Статистичний щорічник Житомирської області за 2018 рік. URL : http://www.zt.ukrstat.gov.ua/Publikacii/zbirnyky/zbirn_schor2018.pdf. (дата звернення: 24.02.2019).
151. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком : навч. посібник. К. : Вища шк., 2000. 224 с.
152. Стратегія розвитку аграрного сектора «3+5». URL: <http://minagro.gov.ua/system/files/3%205%20final.pdf>. (дата звернення: 16.11.2018).
153. Стратегія розвитку Житомирської області на період до 2020 року. URL: <http://economy-zt.gov.ua/files/Strateg/strategia2020.pdf>. (дата звернення: 23.11.2019).
154. Стратегія розвитку Житомирської області на період до 2027 року. URL: http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2020/01/Strategiya-do-2027-roku.pdf. (дата звернення: 23.11.2020).
155. Структура оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі (2005–2019) / Головне управління статистики у Житомирській області. URL: <http://www.zt.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 23.11.2020).

156. Судак Г. В. Програмування розвитку підприємництва у сільській місцевості. *Вісник ЖНАЕУ*. 2014. № 2 (42), т. 1. С. 265–278.
157. Судак Г. В., Скидан О. В, Швець Т. В. Підприємництво в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник ЖНАЕУ*. 2017. Т. 1. 2017. №2 (61), С. 84–91.
158. Тарасович Л. В. Парадигмальний концепт сільської економіки. *Вісник ЖНАЕУ*. 2015. № 1 (48), т. 2. С. 3–10.
159. Ткачук В. І. Диверсифікація аграрного підприємництва : монографія. Житомир: ЖНАЕУ, 2011. 268 с.
160. Ткачук В. І., Яремова М. І., Яремов Ю.К. Управління економічною безпекою суб'єктів підприємництва. *Науковий вісник Київського інституту бізнесу і технологій*. 2019. № 3 (42). С. 81–88.
161. Торгова мережа підприємств роздрібної торгівлі. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sr/torm_prt/arch_torm_prt_u.htm. (дата звернення: 23.11.2019).
162. Трансформація сільського розселення в Україні : кол. монографія / за ред. Заяць Т.А.; Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ, 2017. 298 с.
163. Трусова Н.В., Анастасова К.А. Механізм дії фінансового потенціалу в господарській діяльності аграрних підприємств. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Економічні науки. 2016. Вип.21 (1). С.137–141.
164. Федонін О. С., Репіна І. М., Олексюк О. І. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2006. 316 с.
165. Хачатрян В. В., Богацька Н. М. Змістовні особливості категорії «підприємницький потенціал» в умовах євроінтеграції та глобалізації. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. №13. С. 98–100. URL: <http://globalnational.in.ua/issue-13-2016>. (дата звернення: 05.10.2020).
166. Хлівна І. В. Природно-ресурсний потенціал сільських територій: проблеми збереження довкілля. *Економіка АПК*. 2013. № 3. С. 58–63.

167. Хомяков В. І. Потенціал і розвиток підприємництва : навч. посібник /за ред. В. І. Хомякова, В. М. Белінської, О. В. Федоренко. 2008. Черкаси. ЧДТУ. 156 с.
168. Чайкіна А. О. Теоретичні засади формування поняття «підприємницький потенціал». *Наук. вісник ХДУ*. 2014. №6. С. 72–75.
169. Шестакова А. В. Прогнозирование и моделирование факторов влияния на неформальную и альтернативную занятость региона Полесья. *Международный научный журнал «Экономика» Тбилиси*. 2016. № 11/12. С. 68–76.
170. Шпикуляк О. Г., Пехов В. А. Формування та інституціоналізація соціального капіталу в розвитку аграрного підприємництва: методологічні аспекти оцінки. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 102–107.
171. Шпикуляк О.Г., Іванченко В. О. Формування індексів та індикаторів сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві: теоретико-методичні підходи. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 114–122.
172. Шпикуляк О.Г., Малік М.Й. Інституціональний аналіз розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки: методичний аспект. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 73–82.
173. Шульц С.Л. Економічний простір України: формування, структурування та управління. Львів : ІРД НАН України, 2010. С. 12–17.
174. Шуляк Б. В. Розвиток сільського підприємництва на екологічній основі: ідентифікація чинників та визначення стратегічних імперативів. *Сучасні питання економіки і права*. 2018. Вип.2. С. 60–68.
175. Юхимчук С. В., Азарова А. О. Математичні моделі ризику для систем підтримки прийняття рішень : монографія. Вінниця : Універсум-Вінниця, 2003. 188 с.
176. Ярова Ю. М. Підприємницький потенціал сільських територій та фактори його реалізації в сучасних умовах України. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2015. № 3. С. 64–71.

177. Яценко О. В. Теоретичні та методологічні засади формування інноваційного потенціалу сталого розвитку і конкурентоспроможності сільських регіонів. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. 2014. 30 с.
178. Aghion P. *Endogenous Growth Theory*. García-Peñalosa. MA. MIT Press, 1998. 694 p.
179. *Agriculture at a Crossroads. The International Assessment of Agricultural Knowledge, Science, and Technology for Development (IAASTD): global report / edited by Beverly D. McIntyre...[et al.]*, 2009. 606 p.
180. Cohender P., Lerena P/ *Theory of the firm in evolutionary perspective: a critical development. Paper to the conference «Competence, Governance and Entrepreneurship»*, Copenhagen < June 9-11th, 1998.
181. Davis J. H. From agriculture to agribusiness. *Harvard Business Review*. 1956. № 34 (1). Pp. 107–115.
182. Europe2020 priorities. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm. (Last accessed: 06.02.2019)
183. Fedun I., Holovnia Yu., Diachenko O., Slokva M., Reznik N. Development of public-private partnerships in the agrarian sector of Ukraine: institutional aspect. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. 29(6s). P. 1116–1125.
184. Indicators for Sustainable Development: guidelines and methodologies/ JoAnne DiSano. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/publications/indisdmg2001.pdf%7c>. (Last accessed: 26.12.2018).
185. Indicators for Sustainable Development: guidelines and methodologies/ JoAnne DiSano. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/publications/indisdmg2001.pdf%7c>. (Last accessed: 26.12.2018).
186. Romeo L. What is territorial development? *GREAT insights Magazine*. 4. (2015). [Online] Available from: <http://ecdpm.org/great-insights/territorial-development-2/what-is-territorial-development/>. (Last accessed: 12.05.2020).
187. Shpykuliak O., Sakovska O. Agricultural cooperation as an innovation for rural development. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. 6(3). 183–189.

188. Shvets T., Plotnikova M., Prysiashniuk O., Koctiuk L. Administrative and innovational aproches in social and business capital formation in the context of decentralization. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2019. Vol. 5, No. 3. pp. 150–170. URL: <http://are-journal.com>. (Last accessed: 11.10.2020).
189. Skydan O., Lytvynchuk I. Intellectual property policy for an agrarian economy as a key problem of sustainable development global agenda. *Sustainable development of rural areas. Klaipėda University, Lithuania*. P. 70–79. <http://eef.org.ua/programa-mistsevogo-systemnogo-rozvytku-v-ramkah-proektu-usaid-pidtrymka-agrarnogo-i-silskogo-rozvytku/>. (Last accessed: 08.04.2019).
190. SMART: Вікіпедія: онлайн-словник. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/SMART>. (дата звернення: 08.04.2019).
191. Tarasovych L. Marketing as an entrepreneurship philosophy and a component of inclusive development areas. *PROGRESS*. 2017. № 7–8. P. 47–50.
192. The Theory of Economic Development an Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. Joseph A. Schumpeter. URL: <http://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674879904> (Last accessed: 04.04.2019).
193. Tkachuk V. I., Kravchuk N. I., Kilnitska O. S., Shevchuk K. V. Energy conservation as a strategic alternative of competitiveness enhancement of entities of agrarian concern. *Економічний часопис-XXI*. 2016. №160 (7-8). С. 71–76.
194. Tkachuk V., Yareмова M., Tarasovych L. Kozlovskyi V. Piliavoz T. Economic Strategy of the Development of Renewable Energy in Rural Areas of Ukraine. *Montenegrin journal of Economics*. 2019. Vol.15, No3. P. 71–82.
195. Understanding Poverty Financial Sector Agriculture Finance & Agriculture Insurance. February 2, 2018. URL : <http://www.worldbank.org/en/topic/financialsector/brief/agriculture-finance> (Last accessed: 07.03.2019).
196. Zinchuk T. Агропродовольчий потенціал співробітництва у форматі Україна-Польща. *Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula*. 2016. № 47 (2). С. 285–300.

197. Zinchuk T., Kovalchuk O., Kutsmus N., Charutska O. Challenges of sustainable development of rural economy. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2018. Vol. 40, No. 4. pp. 609–619.

ДОДАТКИ

Еволюція економічної категорії «підприємницький потенціал території»

Назва етапу	Період	Назва теорії	Особливості прояву підприємницької активності	Фундатори
1	2	3	4	5
Підтримки існування соціуму потенціалом територій	Друга пол. XVI ст.	Теорія розміщення провінцій	Цикли відтворення господарської діяльності у провінціях підтримуються організаторськими здібностями та здатністю членів спільнот	Л. Гвіччардіні
		Теорія суспільного простору	Розвиток суспільства обумовлений потенціалом просторового середовища та його ефективним використанням	Ж. Боден
Підприємницької складової розвитку території	Середина XVIII ст.	Вчення про соціо-економічний ландшафт	Роль людини у зміні природи; людина – трансформатор змін середовища	Ш. Монтескьє
		Теорія природного розміщення	Господарське освоєння природних ресурсів сприяє оптимальному розміщенню «центрів виробництва»	М. Ломоносов
		Теорія населення, теорія грошового обігу	Панівна роль підприємця у розвитку територіальних соціумів	Р. Кантільон
Підприємницької активності у формуванні територіальних комплексів	XIX ст.	Теорія соціально-економічної гармонії	Підприємницька активність продукує нові, нестандартні, економічні передумови формування «якості існування» соціуму	Ф. Бастіа, Г. Кері
		Теорія географічного посибілізму	Взаємовідносини та взаємовплив природи і людської діяльності, прояв новаторства в економічному освоєнні територій	К. Ріттер
Центральних місць	Початок XX ст.	Теорія динамічного розвитку ринкової системи	Складові підприємницького потенціалу – використання нових джерел сировини, промислової організації, ринків збуту, нової техніки	Й. Шумпетер
		Економічна теорія добробуту	Реалізація механізму спонукання локальних (місцевих) підприємницьких ініціатив до участі у забезпеченні загального добробуту на території існування	К. Віксель Г. Дейли А. Пігу К. Віксель
		Теорія центральних місць (економічних центрів)	Економічні центри розвитку «розповсюджують» й підтримують підприємницьку активність територіального соціуму	В. Крісталлер

1	2	3	4	5
Підприємницького ресурсу розвитку території	Середина XX ст.	Центр – периферійна парадигма	«Точки зростання» територіальних економічних систем сприяють активізації економічної ініціативи, розвитку підприємництва на місцевому рівні	Ф. Перру
		Концепція підприємницького ресурсу	Підприємницький потенціал – результат здійснення нового типу господарювання, який базується на інноваційному поведженні власників підприємства, на умінні знаходити і використовувати ідеї, утілювати їх у конкретні підприємницькі проекти	Макконнелл К. Р., Брю С. Л., Флінн Ш. М.,
		Ресурсна модель організації	Фірма – сукупність виробничих ресурсів, розподілених між різними користувачами за допомогою адміністративних, економічних, підприємницьких рішень	Е.Вернерфельт Р. Румельт,
Підприємницького потенціалу територій	Кінець XX ст. початок XXI ст.	Теорія агробізнесу	Ефективна координація всіх операцій, залучених до виробництва і розподілу сільськогосподарської продукції сприяє формуванню «матеріальних (територіальних) каналів реалізації»	Дж. Девіс, Р. Голдберг
		Теорія ендогенного зростання	Довготривале зростання фірм забезпечує передумови зростання територіальної економіки	Ф. Агіон
		Теорія економічної соціодинаміки	Підприємницький потенціал території забезпечує економічне зростання локальних територіальних систем	Ж. Тісс, В. Катькало
		Теорія ендогенного потенціалу	Максимальне використання потенціалу території спонукає до розвитку місцевих ініціатив для локального розвитку	Європейська конвенція аграрного розвитку

Джерело: сформовано на основі [65, с. 201; 75; 79, с. 176; 178, с. 403].

АНКЕТА

«Експертне опитування керівників сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств, голів об'єднаних територіальних громад та особистих селянських господарств, підприємців для оцінки підприємницького потенціалу сільських територій»

Шановний респонденте,

просимо Вас, використовуючи свій професійний досвід, дати відповіді на питання анкети. Отримані результати будуть використані виключно в наукових цілях. Ваші прізвище, адресу, місце роботи вказувати не потрібно.

Правила заповнення анкети. Прочитавши питання, ознайомтесь з варіантами запропонованих відповідей. Позначте галочкою (✓) ті варіанти, які найбільш відповідають Вашій точці зору (допускається вибір декількох варіантів). Якщо жоден з них Вас не влаштовує, напишіть відповідь самі, або поставте прочерк.

1. **Ваша стать:** чоловік жінка

2. **Ваш вік, років**
  - до 30
  - 30-45
  - 45-55
  - понад 55

3. **Ваша освіта**
  - вища
  - незакінчена вища
  - середня спеціальна
  - середня
  - інша (вказати) _____

4. **Ваш вид діяльності:**
  - керівник сільськогосподарського підприємства
  - головний спеціаліст сільськогосподарського підприємства
  - керівник фермерського господарства
  - працюю в особистому селянському господарстві (голова ОСГ)
  - голова об'єднаної територіальної громади
  - головний спеціаліст об'єднаної територіальної громади
  - фізична-особа підприємець

5. **Вкажіть, будь ласка, що найбільше впливає на економічний стан Вашого підприємства (господарства), громади?**
  - фінансове забезпечення
  - техніко-технологічне забезпечення
  - державна підтримка
  - висококваліфікований досвідчений персонал
  - високий рівень організації виробництва і збуту
  - здатність менеджменту підтримувати конкурентоспроможність підприємства
  - впровадження інновацій, креативних підходів в управлінні

6. **Вкажіть чинники, які, на Ваш погляд, є несприятливими для перспективного розвитку Вашого підприємства (господарства), виду діяльності?**
  - низький рівень техніко-технологічного забезпечення
  - відсутність налагоджених збутових каналів
  - низький рівень доступності до фінансових послуг (кредитування, страхування)
  - відсутність потужностей із переробки продукції
  - непрозорість надання державної підтримки
  - низький рівень надання агроконсалтингових послуг
  - низький рівень підтримки конкурентоспроможності продукції

- відсутність кваліфікованого персоналу
 низький рівень інформаційного забезпечення
7. **Вкажіть, ефективне використання яких потенціалів сільської території, на Ваш погляд, найбільше сприятиме розвитку сільського соціуму?**
- Соціальний
 Земельний
 Виробничий
 Екологічний
 Підприємницький
 Просторовий
 Рекреаційний
 Інституціональний
 Аграрний
 Інтелектуальний
8. **Вкажіть, які, на Ваш погляд, що є мотивуючим для здійснення ефективної підприємницької діяльності на сільських територіях?**
- можливість працевлаштування
 можливість поєднання видів зайнятості
 наявність власного житла
 гарні соціально-побутові умови проживання
 наявність розвинутої соціальної інфраструктури
 можливість здійснювати підприємницьку діяльність
 якісні дороги
 якісне транспортне сполучення
 можливість жити в екологічно чистому середовищі
 можливість участі у держаних програмах підтримки, міжнародних проектах, грантах
9. **Вкажіть, які, на Ваш погляд, види підприємницької діяльності є перспективними для соціально-економічного розвитку села, в якому Ви мешкаєте?**
- сільськогосподарське виробництво
 переробка сільськогосподарської продукції
 виробництво екологічно чистої, органічної продовольчої продукції
 збирання дикоросів, вирощування нішових культур
 сфера послуг
 рекреаційна діяльність
 зелений, сільський туризм
 інформаційна діяльність
10. **Вкажіть, що може спонукати сільське населення здійснювати підприємницьку діяльність на сільських територіях?**
- матеріальна мотивація
 можливість використання соціального, економічного, екологічного, просторового потенціалів території
 можливість забезпечення якісного життя у сільській місцевості
 можливість забезпечувати соціально-економічний розвиток території
 можливість підтримки розвитку інтелектуального потенціалу підприємництва
 інше _____
11. **Які чинники, на Ваш погляд, є найбільш сприятливими, щоб розпочати власну справу на сільській території?**
- наявність стартового капіталу
 підтримка регіональних органів влади
 підтримка керівництва громади
 готовність до ризиків
 можливість максимального використання соціально-економічного, просторового потенціалів території
 інше _____

Вкажіть, звідки Ви отримуєте інформацію про державні програми і проекти підтримки Вашої підприємницької діяльності?

- наради, збори, виїзні засідання спеціалістів регіональних органів
- запити в мережі Інтернет
- стейкхолдерські комунікації
- виставки, ярмарки, панельні дискусії

12. Які, на Ваш погляд, існують проблеми ефективної комунікації щодо підтримки підприємництва на сільських територіях?

- відсутність досвіду
- низький рівень розвитку інформаційно-комунікативного супроводу
- відсутність спеціалізованих консалтингових фірм
- недотримання термінів супроводу

13. Які, на Ваш погляд, удосконалення бізнес-комунікацій сприятимуть розвитку підприємницького потенціалу сільських територій?

- створення регіональних інформаційних центрів при ОДА
- формування спеціалізованих мережових комунікацій
- розвиток системи консалтингового забезпечення
- стимулювання розвитку компетентностей учасників

14. Вкажіть, будь ласка, які Ви бачите перспективи співпраці з регіональними закладами освіти в контексті розвитку підприємництва на сільських територіях?

- можливість навчання, проведення курсів, тренінгів з проблем розвитку підприємництва;
- надання консультаційних послуг, інформаційного супроводу підприємницької діяльності
- можливість використання інноваційних технологій обробки інформації, запровадження цифровізації, побудова каналів для бізнес-комунікацій
- можливість створення кластерів інформаційної взаємодії суб'єктів підприємництва із органами регіональної влади, внутрішніми та зовнішніми стейкхолдерами
- можливість здійснення контентного забезпечення мережових комунікацій у розвитку підприємництва

Дякуємо Вам за співпрацю і бажаємо успіхів!

Додаток В

Профіль формування респондентів для проведення дослідження на тему «Експертне опитування керівників сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств, голів об'єднаних територіальних громад та особистих селянських господарств, підприємців для оцінки підприємницького потенціалу сільських територій»

Фактори впливу на формування ендегенного потенціалу сільських територій (за однаками зайнятості економічно активного населення)	Високий ступінь розвитку ендегенного потенціалу сільських територій																				
	Попільнянський	Кер СГП	Кер ФГ	Голови ОСГ	Гол ОТГ	Підприємці	Молодь 15-25 р.	Любарський	Кер СГП	Кер ФГ	Голови ОСГ	Гол ОТГ	Підприємці	Молодь 15-25 р.	Андрушівський	Кер СГП	Кер ФГ	Голови ОСГ	Гол ОТГ	Підприємці	Молодь 15-25 р.
Кількість СНП	32						47							39							
Кільк. насел, тис. осіб	33,1						28							34,8							
Кількість діюч с.-г. підприємств	77						24							65							
Частка економічно активного сільського населення у загальній кількості сільського населення району, %	71,6						76,2							83,2							
Частка економічно активного сільського населення, що зайнята у с.-г. виробництві, %	62,7						44,3							51,6							
Частка економічно активного сільського населення, що зайнята у інших видах діяльності на території району, % у т.ч.	12,3						0,3							–							
– переробній промисловості	2,4						0,3							5,7							
– торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	2,6						2,8							4,2							

Продовження таблиці

– за виконуваними функціями	40	10	5	5	5	5	10	20	3	5	3	5	3	1	20	3	5	3	5	3	1
Керівники с.-г. підпр-в		10							3						3						
Керівники ферм госп-в			5						5							5					
Голови ОСГ				5						3							3				
Голови ОТГ					5							5							5		
Підприємці						5							3								3
Молодь у віці 15-25 років							10							1							1
Всього:		10	5	5	5	5	10		3	5	3	5	3	1		3	5	3	5	3	1

Середній ступінь розвитку ендегенного потенціалу

Фактори впливу на формування ендегенного потенціалу сільських територій (за однаками зайнятості економічно активного населення)	Житомирський	Кер СГП	Кер ФГ	Голови ОСГ	Гол ОТГ	Підприємці	Мол 15-25 р.	Брусилівський	Кер СГП	Кер ФГ	Голови ОСГ	Гол ОТГ	Підприємці	Мол 15-25 р.	Малинський	Кер СГП	Кер ФГ	Голови ОСГ	Гол ОТГ	Підприємці	Мол 15-25 р.	Черняхівський	Кер СГП	Кер ФГ	Голови ОСГ	Гол ОТГ	Підприємці	Мол 15-25 р.	Чуднівський	Кер СГП	Кер ФГ	Голови ОСГ	Гол ОТГ	Підприємці	Мол 15-25 р.	Овруцький	Кер СГП	Кер ФГ	Голови ОСГ	Гол ОТГ	Підприємці	Мол 15-25 р.
Кількість СНП	87							36							101								54						56							135						
Кільк. насел. тис. осіб	69,8							15,6							19,9								30,4						36,6							59,5						
Кількість діюч с.-г. підприємств	87							61							14								69						42							35						
Частка економічно активного сільського населення у загальній кількості сільського населення району, %	39,2							48							77,4								69,4						88,1							77,5						
Частка економічно активного сільського населення, що зайнята у с.-г. виробництві, %	67,2							38,1							25,4								69,8						42,7							31,4						
Частка економічно активного сільського населення, що зайнята у інших видах діяльності на території району, % у т.ч.	–							8,6							9,2								0,4						4							16,5						
– переробній промисловості	4,2							3,8							5,6								4						7,7							5,6						
– торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	5,7							3							5,5								2,8						5,6							0,4						
Кількість респондентів, осіб, у т.ч.:	80																																									
– за виконуваними функціями	15	3	3	3	3	3	3	15	2	2	2	2	2	2	10	2	2	2	2	2	2	2	10	2	2	2	2	2	20	3	5	3	5	3	1	10	2	1	2	2	2	1
Керівники с.-г. підпр-в		3							2							2								2						3							2					
Керівники ферм госп-в			3							2							2								2						5							1				
Голови ОСГ				3							2							2								2						3							2			
Голови ОТГ					3							2							2								2						5							2		
Підприємці						3							2							2								2						3							2	
Молодь у віці 15-25 років							3							2														2							1							1
Всього:		3	3	3	3	3	3		2	2	2	2	2	2		2	2	2	2	2	2	2		2	2	2	2	2		3	5	3	5	3	1		2	1	2	2	2	1

Низький ступінь розвитку ендегенного потенціалу														Всього респондентів	
Фактори впливу на формування ендегенного потенціалу сільських територій (за однаками зайнятості економічно активного населення)	Коростенський	Кер СГП	Кер ФГ	Голови ОСГ	Гол ОТГ	Підприємці	Мол 15-25 р.	Хорошівський	Кер СГП	Кер ФГ	Голови ОСГ	Гол ОТГ	Підприємці	Мол 15-25 р.	
Кількість СНП	108							77							
Кільк. насел, тис. осіб	28,5							35,6							
Кількість діюч с.-г. підприємств	48							41							
Частка економічно активного сільського населення у загальній кількості сільського населення району, %	35,3							79,6							
Частка економічно активного сільського населення, що зайнята у с.-г. виробництві, %	31							43,7							
Частка економічно активного сільського населення, що зайнята у інших видах діяльності на території району, % у т.ч.	7,4							16,2							
– переробній промисловості	0,3							5,6							
– торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	1,6							0,3							
Кількість респондентів, осіб, у т.ч.:	80														
– за виконуваними функціями	40	10	5	5	5	5	10	40	10	5	5	5	5	10	
Керівники с.-г. підпр-в		10							10						50
Керівники ферм госп-в			5							5					40
Голови ОСГ				5							5				35
Голови ОТГ					5							5			41
Підприємці						5							5		35
Молодь у віці 15-25 років							10							10	43
Всього:		10	5	5	5	5	10		10	5	5	5	5	10	244

* за даними [65, с. 17].

Елементи системи інформаційно-консультативної інфраструктури на території Житомирської області

Елемент	Назва	Напрями діяльності
Інформаційні центри підтримки підприємництва	Новоград-Волинський міський центр зайнятості	<ul style="list-style-type: none"> • Інформування та консультування, технічний та юридичний супровід проєктів • тренінги в сфері підприємництва • координація роботи туристичного маршруту ОТГ • організація міжнародних фестивалів • підтримка і популяризація народних ремесел регіону • написання та реалізація грантових екопроєктів • пошук інвесторів
	ГО «Органічний простір»	
	ГО «Ружинський районний центр підтримки та розвитку підприємництва»	
Об'єднання підприємців	ГО «Спілка пасічників Ємільчинщини», ГО «Спілка пасічників Коростенщини «Медове Полісся», ГО «Бджоляри Радомишля», ГО «Бджологради Житомирщини»	<ul style="list-style-type: none"> • Популяризація ведення галузі бджільництва в природних умовах • проведення нарад та ярмарок з метою популяризації вживання продукції бджільництва
	ГО «Овруцька районна спілка підприємців»	<ul style="list-style-type: none"> • Консультативні послуги для бізнесу • підтримка та розвиток місцевого бізнесу • координація розвитку підприємництва, сприяння його становлення • захист законних інтересів та консолідація підприємців • інформаційна підтримка, комунікація, захист прав підприємців • надання бухгалтерських послуг
	ГС «Об'єднання промисловців і підприємців регіонального розвитку»(смт Лугини)	
	Коростенська регіональна асоціація приватних підприємців	
	ГО «Рада підприємців м. Коростеня»	
	ГО «Малинський громадський актив»	
	Асоціація фермерів Червоноармійського району	
	ГО «Спілка підприємців Романівського району»	
	ГО «Спілка підприємців Бердичівщини»	
	ГО «Координаційна бізнес-рада»	
	ГО «Бердичівська регіональна асоціація приватних підприємців»	
	Житомирське регіональне відділення Українського союзу промисловців і підприємців	
	ГО «Асоціація фермерів та приватних землевласників Житомирської області»	
ГО «Українська асоціація молодих фермерів України»	Реалізує програми практичної підготовки студентів та молодих спеціалістів у Норвегії, Фінляндії, Данії та ін.	
Агенції регіонального та місцевого розвитку	ГО «Агенція регіонального розвитку» м. Коростень	<ul style="list-style-type: none"> • Консультативні послуги для бізнесу • залучення інвестицій, підвищення інвестиційної привабливості, пошук цікавих пропозицій • інформування, менеджмент, маркетинг, • технічний та юридичний супровід проєктів
	Агенція регіонального розвитку Житомирської області	
Коворкінг, інкубатори, акселератори	ГО «Житомирський обласний студентський інноваційний бізнес-інкубатор»	Участь у розробленні, здійсненні комплексу заходів організаційного, фінансового, економічного і правового характеру з метою розвитку інноваційного підприємництва
	Молодіжний бізнес-інкубатор м. Баранівка	

Індустріальні парки	КП «Індустріальний парк «Житомир-Схід»	<ul style="list-style-type: none"> • Забезпечення економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності території • створення нових робочих місць • розвиток виробничої та ринкової інфраструктури
Фонди підтримки підприємництва	Житомирське відділення Українського державного фонду підтримки фермерських господарств	Реалізація державної політики щодо фінансової підтримки і розвитку фермерських господарств
Торгово-промислові палати	Житомирська торгово-промислова палата	<ul style="list-style-type: none"> • Формування промислової, фінансової, торгівельної інфраструктури, • створення сприятливих умов для підприємницької діяльності, • представництво інтересів підприємців у місцевих органах виконавчої влади

Джерело: побудовано за даними Мапа інфраструктури підтримки підприємництва.

Онлайн-платформа «Дія. Бізнес» <https://business.diia.gov.ua/business-map>.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації:**1.1. Колективні монографії:**

1. Ракович О. І. Роль підприємництва у формуванні локальних механізмів сільського розвитку. *Аграрна політика Європейського союзу: виклики та перспективи* : монографія / за ред. Зінчук Т.О. Київ : «Центр учбової літератури», 2019. С. 286–298. (0,7 д.а.).

1.2. Публікації у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз:

2. Ракович О. І. Теоретико-методологічні аспекти дослідження підприємницького потенціалу сільських територій. *Ефективна економіка*. 2018. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6353>. (дата звернення: 16.06.2020) (0,5 д.а.).

3. Кравчук І. І., Ракович О. І. Підприємницький потенціал сільських територій як об'єкт наукових досліджень. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. No. 2. P. 69–84. URL: www.are-journal.com. (дата звернення: 16.06.2020). (*Особистий внесок*: обґрунтовано методологію формування підприємницького потенціалу сільських територій, сформовано авторське визначення; 0,62/0,31 д.а.).

4. Ракович О. І., Кравчук І. А. Тенденції та перспективи розвитку економічного середовища формування доданої вартості агропродовольчої продукції. *Інноваційна економіка*. 2018. № 5–6 (75). С. 50–57. (*Особистий внесок*: обґрунтовано особливості формування економічного середовища формування підприємницького потенціалу сільських територій у частині формування доданої вартості агропродовольчої продукції суб'єктами підприємництва; 0,7/0,35 д.а.).

5. Ракович О. І. Інтеграція управління підприємницьким потенціалом сільських територій. *Наукові горизонти*. 2018. № 11 (72). С. 62–73. (0,8 д.а.).

6. Ракович О. І. Локальні детермінанти розвитку підприємницького потенціалу сільських територій. *Агросвіт*. № 4. 2019. С. 67–75. (0,8 д.а.).

7. Ракович О. І. Формування механізму моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій. *Вісн. Одеського нац. ун-ту. Сер.: Економіка*. 2019. Т. 24, Вип. 1. С. 83–86. (0,7 д.а.).

8. Ракович О. І. Роль смарт-спеціалізації у розвитку підприємницького потенціалу сільських територій. *Бізнес-інформ*. 2019. № 3. С. 69–74. (0,8 д.а.).

1.3. Публікація у іноземному науковому періодичному виданні:

9. Кравчук І.І., Ракович О. І., Кравчук І. А. Інформаційно-комунікативне забезпечення розвитку підприємництва на сільських територіях. *Science and Education a New Dimension Humanities and Social Science*. 2019. Vol. VII (35). Budapest. 2019. P. 25–29. (*Особистий внесок*: охарактеризовано гальмівні чинники інформаційно-комунікативного забезпечення розвитку підприємництва на сільських територіях за умов формування системи комунікацій між локальними суб'єктами бізнесу та органами державного управління; розроблено модель інформаційно-комунікативного забезпечення розвитку підприємництва на сільських територіях; 0,8 / 0,27 д.а.).

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Ракович О. І. Вплив підприємницького потенціалу на економічний розвиток сільських територій. *The global competitive environment: development of modern social and economic systems* : International scientific conference. April 21. Chisinau, Republic of Moldova: Baltija Publishing, 2017. P. 44–47. (0,2 д.а.).

11. Ракович О. І. Сутнісні ознаки підприємницького потенціалу сільських територій. *Стратегія інноваційного розвитку економіки: бізнес, наука, освіта*: матеріали VIII Міжн. наук.-практ. конф., 16–20 трав. 2017 р. Харків: НТУ «ХПІ», 2017. С. 172–175. (0,2 д.а.).
12. Ракович О. І. Перспективи дослідження підприємницького потенціалу сільських територій. *Наукові читання – 2018* : зб. пр. наук.-практ. конф. наук.-пед. працівників, докторантів, аспірантів та молодих вчених. Житомир: ЖНАЕУ, 2018. Т. 3. С. 87–91. (0,2 д.а.).
13. Ракович О. І. Органічне виробництво у формуванні підприємницького потенціалу сільських територій. *Органічне виробництво і продовольча безпека* : зб. матеріалів доп. учасн. VI Міжнар. наук.-практ. конф. / Житомир. нац. агрокол. ун-т. Житомир: Видавець О. О. Євенок, 2018. С. 126–134. (0,2 д.а.).
14. Ракович О. І. Інтелектуалізація інституціонального середовища підприємницького потенціалу сільських територій. *Інтелектуальна економіка в умовах суспільних трансформацій* : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. форуму. 25 жов. 2018 р. Житомир: ЖНАЕУ, 2018. С. 171–175. (0,21 д.а.).
15. Ракович О. І. Роль сільського підприємництва у розвитку маркетингу агропродовольчої продукції : *Національна економіка в умовах глобалізації: тенденції, проблеми та перспективи* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. здобувачів вищої освіти та молодих учених, 16 лист. 2018 р. Полтава, ПолНТУ, 2018. С.201–203. (0,18 д.а.).
16. Ракович О. І. Перспективи розвитку підприємницького середовища сільських територій. *Становлення механізму публічного управління розвитком сільських територій як пріоритет державної політики децентралізації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 4 груд. 2018 р., Житомир: ЖНАЕУ, 2018. С. 490–493. (0,2 д.а.).
17. Ракович О. І. Роль менеджменту у формуванні підприємницького потенціалу сільських територій. *Менеджмент в аграрному секторі економіки: теорія та практика ефективного розвитку*. матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів, студентів. Житомир, 5 груд. 2018 р. Житомир: ЖНАЕУ, 2018. С. 31–34. (0,19 д.а.).
18. Ракович О. І. Формування інтелектуального капіталу сільського підприємництва. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 31 січ. 2019 р. Переяслав-Хмельницький, Вип. 43. С. 109–112. (0,22 д.а.).
19. Ракович О. І. Алгоритм обґрунтування доцільності переходу на органічне виробництво сільськогосподарських підприємств. *Органічне виробництво і продовольча безпека* : зб. матеріалів доп. учасн. VII Міжнар. наук.-практ. конф. / Житомир. нац. агрокол. ун-т. Житомир: Видавець О. О. Євенок, 2019. С. 216–220. (0,23 д.а.).

Апробація результатів дисертаційної роботи

№ п/п	Тип конференції	Назва конференції	Місце і дата проведення	Тип участі
1	Міжнародна науково-практична конференція	Science and Education a New Dimension Humanities and Social Science	Moldova 2017 April 21	заочна
2	VIII Міжнародна науково-практична конференція	Стратегія інноваційного розвитку економіки: бізнес, наука, освіта	Харків НТУ «ХПІ» 16–20 трав. 2017 р.	заочна
3	Науково-практична конференція науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів та молодих вчених	Наукові читання – 2018	Житомир ЖНАЕУ 24 трав. 2018 р.	очна
4	VI Міжнародна науково-практична конференція	Органічне виробництво і продовольча безпека	Житомир ЖНАЕУ 2018 р.	очна
5	Міжнародна науково-практична конференція	Інтелектуальна економіка в умовах суспільних трансформацій	Житомир ЖНАЕУ 25 жовт. 2018 р.	очна
6	Міжнародна науково-практична інтернет-конференція	Національна економіка в умовах глобалізації: тенденції, проблеми та перспективи	Полтава, ПолНТУ 16 лист. 2018 р.	заочна
7	Міжнародна науково-практична конференція	Становлення механізму публічного управління розвитком сільських територій як пріоритет державної політики децентралізації	Житомир ЖНАЕУ 4 груд. 2018 р.	очна
8	IV науково-практична конференція молодих вчених, аспірантів, студентів з міжнародною участю	Менеджмент в аграрному секторі економіки: теорія та практика ефективного розвитку	Житомир ЖНАЕУ 5 груд. 2018 р.	очна
9	Міжнародна науково-практична інтернет-конференція	Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації	Переяслав-Хмельницький 31 січ. 2019 р.	заочна
10	VII Міжнародна науково-практична конференція	Органічне виробництво і продовольча безпека	Житомир ЖНАЕУ 2019 р.	очна

**ДОВІДКИ ПРО УПРОВАДЖЕННЯ
РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Україна

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
10014, м. Житомир, вул. Мала Бердичівська, 25, тел. (0412) 47-38-83
Web: www.economy-zt.gov.ua E-mail: ekonomika@zt.ukrtel.net Код ЄДРПОУ 02741433

14.06.2019 № 07/2008

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Раковича Олександра Івановича

Департамент агропромислового розвитку та економічної політики Житомирської обласної державної адміністрації підтверджує, що результати наукових досліджень Раковича Олександра Івановича з проблем формування підприємницького потенціалу сільських територій використані в ході підготовки проекту Програми економічного і соціального розвитку Житомирської області на 2019 рік, зокрема таких її розділів, як «Розвиток реального сектору економіки, інфраструктури та сфери послуг» та «Розвиток об'єднаних територіальних громад».

Пропозиції дисертанта сприятимуть адаптації науково обґрунтованих механізмів реалізації програми до локальних умов формування підприємницького потенціалу сільських територій.

В.о. директора департаменту

Віктор ГРАДІВСЬКИЙ

Тетерівська сільська рада
Житомирського району Житомирської області

12420 с.Тетерівка, вул. Шевченка 25 а, 24-56-24

12.08 2020 № 181

ДОВІДКА
про результати впровадження дисертаційного
дослідження
Раковича Олександра Івановича

Тетерівська сільська рада об'єднаної територіальної громади підтверджує апробацію результатів наукових досліджень Раковича Олександра Івановича щодо формування механізму моніторингу підприємницького потенціалу сільських територій.

За авторською моделлю було розроблено механізм моніторингу туристичної дестинації у с.Буки Житомирського району, що дозволило сформувати інвестиційну пропозицію з організації пакету послуг для літнього відпочинку із чіткою деталізацією їх вартості та прогнозованого прибутку.

Сільський голова

Валентина ІЛЬНИЦЬКА

Приватна агрофірма "Єрчики"

UA813802810000000260091093201 в АТ «Банк інвестицій та заощаджень»

Україна, 13530, Житомирська область, Попільнянський район,

м. Єрчики, вул. Шевченко, буд. 18

Вих. №425/2

“11” травня 2020р.

Довідка

Про результати впровадження дисертаційного дослідження

Раковича Олександра Івановича

Приватна агрофірма «Єрчики» підтверджує апробацію результатів дисертаційного дослідження аспіранта Житомирського національного агроекологічного університету О.І. Раковича.

Розглянуто й прийнято до впровадження розроблений автором методичний підхід організації інформаційно-комунікативного забезпечення розвитку підприємства на сільських територіях, зокрема, алгоритм формування контент-стратегії підприємства, що полягає у визначенні цілей розробки контенту сайту підприємства, призначення спеціаліста (наймання за угодою), формування змістовного наповнення за напрямками і тематикою контентної інформації, встановлення контактів ділових комунікацій та розробка їх ієрархії, управління контентом, поточний моніторинг комунікацій внесення змін у наступний цикл реалізації контентної стратегії.

[Handwritten signature]

М.В. Дзюбський

Міністерство освіти і науки України
**ЖИТОМИРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
 АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**
 10008, м. Житомир, бульвар Старий, 7
 тел. (0412) 22-85-97
 факс: (0412) 22-14-02
 e-mail: znau_dilovod@i.ua
 www.znau.edu.ua
 код ЄДРПОУ 00493681

Ministry of Education and Science of Ukraine
**ZHYTOMYR NATIONAL
 AGROECOLOGICAL UNIVERSITY**
 7, Staryi Blvd, Zhytomyr, 10008
 phone: +380 (412) 22-85-97
 fax: +380 (412) 22-14-02
 e-mail: znau_dilovod@i.ua
 www.znau.edu.ua
 USREOU 00493681

Від 13.05.19р. № 946
 на № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 РАКОВИЧА ОЛЕКСАНДРА ІВАНОВИЧА
 в навчальний процес**

Наукові результати дисертаційного дослідження Раковича Олександра Івановича з проблем формування підприємницького потенціалу сільських територій використовуються у навчальному процесі Житомирського національного агроекологічного університету при підготовці студентів економічних спеціальностей зокрема, при викладанні дисциплін «Інноваційне підприємництво», «Інфраструктура підприємницької діяльності», «Підприємництво та бізнес-культура», «Підприємницька діяльність та управління проектами».

Проректор з наукової роботи та
 інноваційного розвитку,
 доктор сільськогосподарських наук,
 професор

Л. Д. Романчук
 Л. Д. Романчук